

*Bu alışma, Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma Pro-
jeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje
Numarası: 2017-SOB-A10*

Osmanlı Belgelerinde İğdır

İğdır Üniversitesi

Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi

Proje Yürütücüsü-Yazar: Mehmet Güneş

Yardımcı Araştırmacılar: Arslantürk Akyıldız, Murat Keklik

Grafik tasarım: Erdal Işık

Kapak resmi: BOA.HRT.h, 459

ISBN: 978-605-68029-0-4

Yapım: Yedikalem Yayınları

Sertifika No: 36606

Basım: Matsis Matbaa

Sertifika No: 20706

Aralık 2017

Iğdır Üniversitesi
Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi

OSMANLI
BELGELERİNDE
İĞDIR

Proje Yürütücüsü-Yazar

Mehmet Güneş

Yardımcı Araştırmacılar

Arslantürk Akyıldız

Murat Keklik

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	5
KISALTMALAR	13
ÖNSÖZ.....	15
GİRİŞ	19
İğdir ve Çevresinin Tarihi	19
OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ	69
BOA, AE.SAMD.III, 212/20511 (lef 1), 11 Cemaziyevvel 1138 (15 Ocak 1726): Sürmeli Nahiyesinde Koyunlarını Kışlatan Koyun Sürüsü Sahiplerinden İki Koyun Alınması Hakkında Belge.....	70
BOA, İ.DH, 303/19236 (lef 2), 28 Şevval 1270 (18 Temmuz 1854): Cebel-i Dürz Ve Aşiret Atlılarının İğdir Köyünden Döndükleri Zaman Rus Kazakları İle Muharebe Etmeleri Hakkında Belge.....	72
BOA, Y.PRK.PT, 1/3 (lef 9), Mayıs 1294 (Mayıs 1878): Osmanlı-Rus Harbinde İğdir Civarında Muharebe Yapılması Hakkında Belge	74
BOA, Y.PRK.KOM, 3/28 (lef 1), Sayfa 1, (Tahmini Tarih 1298-1882): Kafkasya Ahalisinden Hicret Etmek İsteyenlerin İsim Listesi.	76
BOA, Y.PRK.ASK, 66/72 (lef 1), 26 Rebiülevvel 1308 (9 Kasım 1890): Rusya'ya Bağlı İğdir'da Bir İngiliz Muhbirinin Ermenileri Kışkırtması Hakkında Belge ..	80
BOA, Y.PRK.ASK, 70/87 (lef 1), 7 Şaban 1308 (18 Mart 1891): Revan, İğdir Ve Kars'ta Toplanan Ermenilerin Hücum Hazırlığı Hakkında Belge	82

BOA, İ.DUİT, 145/2 (lef 1), 08 Şaban 1308 (19 Mart 1891): Revan, İğdır Ve Kars'ta Ermeni'nin Paskalya'da Harekete Gececekleri Hakkında Belge.	84
BOA, Y.MTV, 94/100 (lef 1), 22 Nisan 1310-28.10.1311 (4 Mayıs 1894): Rusya'nın İğdır Tarafında Asker Tedarik Ettiğine Dair Belge	86
BOA, Y.MTV, 107/48 (lef 1), 25 Rebiülahir 1312 (26 Ekim 1894): Kafkasya Rus Başkumandanının Tahkik İçin İğdır'a Gelmesi Hakkında Belge	88
BOA, BEO, 506/37879 (lef 1), 15 Teşrinievvel 1310-26 Rebiülahir 1312 (27 Ekim 1894): Rusya'nın Kafkasya Başkumandanının Tahkik Amacıyla İğdır'a Geldiğine Dair Belge	90
BOA, MV, 84/38 (lef 1), 26 Şevval 1312 (22 Nisan 1895): Celali Aşiretinin İğdır Köyünden Gasp Ettikleri Koyunların Geri Alınması İçin Bölgeye Osmanlı Askerinin Sevki Meselesi Hakkında Belge	92
BOA, DH.TMIK.M, 15/8 (lef 1), 11 Rebiülahir 1314 (19 Eylül 1896): Ermeni Saldırılarına Karşı Sınırdaki İnzibatı İçin Çalışan Revan, Sürmeli Ve Aliküçük İdarecilerine Mecidi Nişanı Verilmesi Hakkında Belge	94
BOA, Y.PRK.UM, 43/103 (lef 1), 19 Cemaziyelevvel 1316 (5 Ekim 1898): Çete Üyesi Ermenilerin İğdır'dan Çıkıp Faaliyet Yürüttüklerine Dair Belge	96
BOA, Y.PRK.EŞA, 31/86 (lef 1), 26 Cemaziyelevvel 1316 (12 Ekim 1898): Ermenilerin Silahlı Bir Çetesini İğdır'dan Van'a Geçirdiğine Dair Belge	98
BOA, Y.A.HUS, 395/125 (lef 1), 29 Zilhicce 1316 (10 Mayıs 1899): İğdır'da Toplanan Rus Askerlerinin Sınırı İhlal Haberine Dair Belge	100
BOA, Y.PRK.ASK, 150/99 (lef 3), 30 Zilhicce 1316 (11 Mayıs 1899): Rusya'nın İğdır Tarafında Hududu İhlal Etme Durumunun Tahkiki Hakkında Belge	102

BOA, Y.MTV, 190/18 (lef 1), 4 Muharrem 1317 (15 Mayıs 1899): Rusya'nın Hududu İhlal İçin İğdır'da Kuvvet Topladığı Haberinin Asılsız Olduğuna Dair Belge	104
BOA, Y.PRK.ASK, 155/35 (lef 1), 14 Teşrinievvel 1315-20 Cemaziyelahir 1317 (26 Ekim 1899): Rusya Hududunun Müzakeresi İçin Rus Hudud Kumandanı Ve Komitelerinin İğdır'da Görüşme Yapma Talebi Hakkında Belge.....	106
BOA, A.MKT.MHM, 545/41 (lef 5), 5 Muharrem 1319 (24 Nisan 1901): Kars, Kağızman Ve İğdır'da Rusların Silah Verdikleri Ermenilerin Saldırılarına Fırsat Verilmemesi Hakkında Belge.....	110
BOA, A.MKT.MHM, 547/29 (lef 2), 20 Muharrem 1321 (18 Nisan 1903): Ermeni Komitecilerin İğdır Ve Kağızman Taraflarında Hududu Geçmeye Çalışmalarına Dair Belge	112
BOA, DH.TMIK.M, 148/55 (lef 3), 25 Rebiülahir 1321 (21 Temmuz 1903): Rusya'nın İğdır Kazasına Bağlı Kulb Köyünden Bir Ermeni Komitesinin Rus Memurlar Tarafından Yakalanması Hakkında Belge.....	114
BOA, BEO, 2217/166250 (lef 1), 29 Teşrinievvel 1319-21 Şaban 1321 (12 Kasım 1903): Rusya Coğrafya Cemiyeti Azasının İğdır Kasabasında Kalması Hakkında Belge.....	116
BOA, Y.MTV, 262/114 (lef 1), 16 Cemaziyelevvel 1322 (29 Temmuz 1904): Rusya'nın İğdır Kazasında Ermenilerin Taarruz Yapması Hakkında Belge	118
BOA, Y.MTV, 267/143 (Lef 1), 28 Şaban 1322 (7 Kasım 1904): İğdır Ve Orgof'taki Rus Zabitlerinin Bayezid'in Rusya Konsoloshanesine Gideceklerine Dair Belge .	120
BOA, DH.TMIK.M, 247/5 (lef 5), 26 Cemaziyelahir 1325 (6 Ağustos 1907): Rusya'nın İğdır'daki Askeri Zabitanın Osmanlı'dan İzin Almadan Bayezid'e Gelmesi Üzerine,	

Bundan Sonra İzinsiz Hiç Kimsenin Hududu Geçmesine İzin Verilmemesine Dair Belge.....	122
BOA, BEO, 3370/252736 (lef 1), 12 Receb 1326 (10 Ağustos 1908): Rusya İle Osmanlı Arasındaki Sınır İşaretlerinin Tamiri İçin Tarafların İğdır'da Hazır Bulunacakları Hakkında Belge.....	124
BOA, DH.EUM.5.Şb, 1/23 (lef 9), 4 Ağustos 1330-27.09.1332 (19 Ağustos 1914): Rusya Hükümeti'nin Kars Ve Sarıkamış Mevkilerine Asker Yığmaya Başladığı, Huduttan Kimsenin Geçmesine Müsaade Edilmediği Hakkında Belge.....	126
BOA, DH.EUM.KLU, 1/25 (lef 4), 12 Ağustos 1330-5.10.1332 (27 Ağustos 1914): Rusya'nın İğdır'dan Acem Hududuna Kadar Bütün Yolların Tamiri İçin Ahaliyi Uyardığına Dair Belge	128
BOA, DH.İ.UM, 20/19-13/28 (lef 1), 24 Ağustos 1334 (24 Ağustos 1918): Gümrü, Ahışa, Ahilkelek Ve Sürmeli'de Osmanlı Hükümetinin Geçici Olarak Yapacağı İdari Taksimatı Hakkında Belge	130
BOA, MV, 212/169 (lef 1), 28 Zilkâde 1336 (4 Eylül 1918): Elviye-i Selase, Ahıska, Ahilkelek Ve Sürmeli'de Mülki Ve Adli Teşkilatın Hazırlanmasına Dair Belge	134
GN.KUR.BŞK, ATASE.İSH, 94/21-2, 21 Kanunievvel 1334 (21 Aralık 1918): Kars'tan (Dokuzuncu Ordu) Harbiye Nezareti'ne Ulaşan Şifreli Yazı.....	136
GN.KUR.BŞK, ATASE.İSH, 94/37-1: 29.12.1334 (29 Aralık 1918): Kars'tan Harbiye Nezareti'ne Ulaşan Yazıyı İçeren Belge	138
BOA, DH.İ.UM, 20/17-12/47 (lef 1), 4 Kanunısâni 1335 (4 Ocak 1919): İğdır Tahliye Edildikten Sonra Geri Dönen Ermenilerin, Ahaliyi Sefalete Duçar Bıraktıklarına Dair Belge	140

İrade-i Milliye Gazetesi, Numara 9, Sayfa 2, 27 Teşrinievvel 1335-1 Safer 1338 (10 Ekim 1919): Ermeni Haçator Ağa Tarafından Iğdır Ve Çevresindeki Kürt Aşiret Liderlerine Gönderilen Mektup.....	142
İrade-i Milliye Gazetesi, Numara 9, Sayfa 2, 27 Teşrinievvel 1335-1 Safer 1338 (10 Ekim 1919): Haçator Ağa'nın Mektubuna Cevaben Kürt Aşiret Reislerinden Hamit Bey, Ali Mirza Bey, Ahmet Haso Ağa, Yusuf Ağa İmzasıyla Kaleme Alınan Mektup	144
GN.KUR.BŞK, ATASE.İSH, 205/29-1: 3 Şubat 1336 (3 Şubat 1920): Erzurum'daki 15 Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir İmzasıyla Harbiye Nezareti'ne Ulaşan Yazı.....	146
BOA, DH.ŞFR, 107/77 (lef 1), 15 Şubat 1336-25.05.1338 (15 Şubat 1920): Ermenilerin Iğdır'da Müslüman Ahalinin Boşalttıkları Yerlere Girdiklerine Dair Belge	148
BOA, HR.SYS, 2878/42 (lef 1), 30 Haziran 1920: Ermenilerin Uluhanlı Cıvarı Karaoğlu, Laloğlu, Novo Selim, Karaçayır, Iğdır, Akpınar, Kırkpınar, Akçakale Çukuru Köylerindeki Öldürme ve Yağma Faaliyetleri Hakkında Belge.....	150
BOA, HRT.h, 412, (Tahmini tarih 1306-1889): Osmanlı Devleti Asyası-Kuzeydoğu, Kars, Ardahan, Batum, Erzurum Vilayetlerinin Haritası	154
BOA, HRT.h, 418, (Tahmini tarih 1333-1915): Osmanlı Devleti Asyası-Kuzeydoğu, Şarki Anadolu Ve Kafkasya Haritası.....	156
BOA, HRT.h, 459, (Tahmini tarih 1341-1923): Osmanlı Asyası-Doğu, Kafkasya Darü'l-harekatı Haritası	158
BOA, TT.d, 901, Sayfa 1, 19 Cemaziyelahir 1140 (1 Şubat 1728): Revan Livasının Nüfus Ve Hasılatını İçeren Mufassal Defter, Kapak Sayfası.....	160

BOA, TT.d, 901, Sayfa 2, 19 Cemaziyelahir 1140 (1 Şubat 1728): Revan Livasının Nüfus Ve Hasılatını İçeren Mufassal Defter. İdari Taksimat Sayfası.....	162
BOA, TT.d, 901, Sayfa 264-265: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	164
BOA, TT.d, 901, Sayfa 266-267: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	165
BOA, TT.d, 901, Sayfa 268-269: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	166
BOA, TT.d, 901, Sayfa 270-271: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	167
BOA, TT.d, 901, Sayfa 272-273: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	168
BOA, TT.d, 901, Sayfa 274-275: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	169
BOA, TT.d, 901, Sayfa 276-277: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	170
BOA, TT.d, 901, Sayfa 278-279: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	171
BOA, TT.d, 901, Sayfa 280-281: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	172
BOA, TT.d, 901, Sayfa 282-283: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu.....	173
BOA, TT.d, 901, Sayfa 284: Sürmeli Nahiyesinin Nüfusu	174
Nahiye-i Sürmeli	175
Nahiye-i Sürmeli Köylerinin Nüfus Tablosu.....	176
BOA, TT.d, 901, Sayfa 287.1-2: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	180
BOA, TT.d, 901, Sayfa 287.3-4: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	181

BOA, TT.d, 901, Sayfa 287.5-6: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	182
BOA, TT.d, 901, Sayfa 287.7-8: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	183
BOA, TT.d, 901, Sayfa 287.9-10: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	184
BOA, TT.d, 901, Sayfa 288-289: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	185
BOA, TT.d, 901, Sayfa 290-291: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	186
BOA, TT.d, 901, Sayfa 292-293: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	187
BOA, TT.d, 901, Sayfa 294-295: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	188
BOA, TT.d, 901, Sayfa 296-297: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	189
BOA, TT.d, 901, Sayfa 298-299: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	190
BOA, TT.d, 901, Sayfa 300-301: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	191
BOA, TT.d, 901, Sayfa 302-303: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	192
BOA, TT.d, 901, Sayfa 304-305: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	193
BOA, TT.d, 901, Sayfa 306-307: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	194
BOA, TT.d, 901, Sayfa 308-309: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	195
BOA, TT.d, 901, Sayfa 310-311: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	196

BOA, TT.d, 901, Sayfa 312-313: İğdır Nahiyesinin Nüfusu.....	197
Nahiye-i İğdır	198
Nahiye-i İğdır Köylerinin Nüfus Tablosu.....	199
BOA, TT.d, 901, Sayfa 318-319: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	203
BOA, TT.d, 901, Sayfa 320-321: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	204
BOA, TT.d, 901, Sayfa 322-323: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	205
BOA, TT.d, 901, Sayfa 324-325: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	206
BOA, TT.d, 901, Sayfa 326-327: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	207
BOA, TT.d, 901, Sayfa 328-329: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	208
BOA, TT.d, 901, Sayfa 330-331: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	209
BOA, TT.d, 901, Sayfa 332-333: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	210
BOA, TT.d, 901, Sayfa 334-335: Aralık Nahiyesinin Nüfusu.....	211
Nahiye-i Aralık	212
Nahiye-i Aralık Köylerinin Nüfus Tablosu.....	213
Sonuç ve Belge Değerlendirme	215
Kaynaklar	237
İndeks.....	243

KISALTMALAR

AE.SAMD.III: Ali Emiri Sultan Ahmed III

A.MKT.MHM: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî

BEO: Babîâli Evrak Odası

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH.EUM.5.Şb: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
5. Şube

DH.EUM.KLU: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
İdaresi Kalem-i Umumi

DH.İ.UM: Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye

DH.TMIK.M: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Is-
lahat Komisyonu

GN.KUR.BŞK, ATESE: Genelkurmay Başkanlığı As-
keri Tarih Arşivi

HRT.h: Haritalar

İ.DH: İrade, Dahiliye

İ.DUİT: İrade Dosya Usulü

MV: Meclis-i Vükela Mazbataları

TT.d: Tapu Tahrir Defterleri

Y.MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat

Y.PRK.ASK: Yıldız Perakende Askeri Maruzat

Y.PRK.EŞA: Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik

Y.PRK.HUS: Yıldız Perakende Hususi Maruzat

Y.PRK.KOM: Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı

Y.PRK.PT: Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezareti Maruzatı

Y.PRK.UM: Yıldız Perakende Evrak-1 Umumi

ÖNSÖZ

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin üç devlet ile sınırı üzerinde bulunan Iğdır hem siyasi konumu hem iklimi hem de kültürel yapısı itibariyle ele alınması gereken önemli bir lokasyondur. Öyle ki buranın coğrafyasına bakıldığı zaman, kuzeyinde Ermenistan, kuzeydoğusunda Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, doğusunda da İran Devleti gibi hem farklı hem de ortak özellikleri taşıyan güncel siyaset açısından yakın ve uzak olan siyasi teşekküller olduğu görülür.

Türkiye sınırları dahilinde Iğdır ilinin komşuları, güneydoğuda Ağrı, kuzeybatıda Kars, batıda Erzurum illeridir. Türkiye'nin en yüksek dağı durumunda bulunan ve efsanelere konu olan Ağrı Dağı'nın (5.165 m) da büyük kısmı yine Iğdır ili sınırları içerisinde bulunur. Aras Nehri tarafından sulanan Iğdır Ovası, sahip olduğu mikroklima özelliğinin getirdiği avantajla, pek çok tarım ürünü ile hayvan türünün yetişmesine de imkân vermektedir.

Bu kadar önemli özelliği kendinde mezc eden bir bölgeyi ele alan bu çalışmada öncelikle farklı yönleriyle İğdır'ı tanıtmak üzere eski çağlardan Cumhuriyet dönemine kadar cereyan eden insanlık tarihinin akışı içerisinde İğdır'ın sahip olduğu binlerce yıllık geçmişı ve kültürel mirası, genel çizgileriyle verildi. Daha sonra İğdır hakkında bilgileri içeren Osmanlı arşiv vesikaları kronolojik sıraya konularak ve günümüz Türkçesine sadeleştirme yoluyla aktarılarak herkesin anlayabileceği bir üslupla açıklandı.

Belgeler seçilirken bunların, özellikle tarihi açıdan toplumun geneli için bir değer taşıyacak olan ve toplumsal hadiseleri içeren yazışmalar olmalarına dikkat edildi. Bu amaçla bireysel değer, devletler arasındaki siyasi meseleleri, bölgesel sosyal ve ekonomik gelişmeleri ve çatışmaları anlatan; Ermenilerle yaşanan serencamı gözler önüne seren şümüllü konular ele alındı.

Ayrıca Türkiye'nin güncel siyasetinde de ele alınan ve bölgedeki demografik yapısını, tarihi arka planıyla izah eden nüfus bilgileri, önemli bir kaynak olarak çalışmada ortaya konuldu. Nitekim yaklaşık üç yüz yıl öncesine, yani ulusal hareketlerin henüz

devletlerin gündemine alınmadığı ve Fransız İhtilali'nin bile yaşanmadığı bir döneme ait olan bu nüfus defterinde (1728), bölgedeki Müslüman nüfusun gayrimüslimlere oranının %70'e %30 şeklinde, önemli bir farkla önde olduğu görülmektedir.

Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin desteğiyle hazırlanan bu proje kitabına, Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Mehmet Güneş proje yürütücüsü olarak; Iğdır Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi Arslantürk Akyıldız ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Murat Keklik yardımcı araştırmacılar olarak iştirak etmişlerdir. Osmanlı Türkçesi belgeleri okuma, transkript ve sadeleştirme ile nüfus tabloları oluşturma işlemleri Doç. Dr. Mehmet Güneş tarafından; giriş metni, Öğretim Görevlisi Arslantürk Akyıldız tarafından; sonuç ve değerlendirme kısmı Yrd. Doç. Dr. Murat Keklik tarafından hazırlanmıştır.

Projenin meydana getirilmesi için çalışmanın her aşamasında desteğini sürekli ortaya koyan Iğdır Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Hakkı Alma'ya, görevlerini özveriyle ve titizlikle icra eden Iğdır

Üniversitesi Rektörlüğü BAP birimi çalışanlarına, Tuzluca ahalisinden Yücel Ünlü'ye, Iğdır ile ilgili arşiv vesikalarının temini esnasında fikirlerini paylaşan ve yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeline teşekkür ederiz.

IĞDIR 2017

GİRİŞ

İğdır ve Çevresinin Tarihi

İğdır kelimesinin geçmişi, Oğuz Han'ın soyuna kadar uzanır. Bu kelime, VIII. yüzyılda Uygur Kağanı Moyun-Çor tarafından diktirilen Terhin Yazıtı'nda geçer. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügat it-Türk'te İğdir; Reşidüddin, Camiü't-tevarih'te Yığdır; Yazıcıoğlu, Tarih-i Al-i Selçuk'ta İğdir; Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihannüma'da İğdır tabirini kullanırlar.

Tarih boyunca İğdir, İğdır, Iğdır, Yiğdir, Yigdir, Yeğdir, Egdir, Eğdir gibi şekillerde kullanılan İğdır adı iyilik, yiğitlik, ululuk, büyüklük, bahadırılık gibi anlamlara gelir. Günümüzde İğdir olarak adlandırılan ilin ve yörenin adı, tarihi kaynaklarda Sürmeli (Sürmari) veya Çukur Saad olarak da geçer.

Türkiye'nin üç devletle sınırı bulunan yegâne ili olan İğdır'ın kuzeyinde Ermenistan, kuzeydoğusunda Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, doğusunda da İran Devleti vardır. Türkiye sınırları içerisinde ise İğdır ilinin güneydoğusunda Ağrı ili, kuzeybatısında Kars ili, batısında Erzurum ili ile komşudur.

Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı Dağı'nın (5.165 m) büyük kısmı da Iğdır ili içerisinde bulunur. Iğdır 3.588 km yüzölçümünde bir alana sahiptir. Aras Nehri'nin suladığı ova, mikro-klima özelliği nedeniyle Narenciye dışındaki birçok türde tarım ürününün ekimine elverişlidir.

Şehir, aynı adlı ovanın güney kenarına yakın bir noktada, Ağrı Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde deniz seviyesinden 870 m yükseklikte kurulmuştur.

Tarihte Sürmeli Çukuru denilen ve ortasından Aras Irmağı geçen ova, ulaşım açısından çok elverişli bir yerdir. Zira Doğu Anadolu'nun büyük ticaret ve askerî merkezi Erzurum'dan doğuya yönelen yollar-
dan biri Aras vadisini izleyerek Iğdır'ın bulunduğu mevkie ulaşmaktadır. Söz konusu yola Kağızman mevkiinde Kars'tan gelen yol ulaşmaktadır. Iğdır'a gelen bu yollar buradan itibaren ikiye ayrılır.

Doğuya yönelen yol sınır kapısından geçerek Nahçıvan'a ulaşır. Güneye yönelen bir başka yol ise Doğubayazıt'tan geçtikten sonra Gürbulak kapısından çıkarak İran'ın önemli merkezlerine bağlanır. Bu

durum İğdır'a, bulunduğu mevkiden dolayı geçmişte ve günümüzde büyük önem kazandırmıştır.

Bölge ile ilgili tarih öncesine ait kısmen yapılan muhtelif araştırmalar kapsamında bazı bilgiler elde edilebilmiştir. Söz konusu çalışmalar esnasında Yayıc Köyü ile Aralık ve Karakoyunlu ilçesinin Gkceli Köyü'nde hykler tespit edilmiştir. Revan (Erivan) Bölgesi'nde yapılan araştırmalarda M. 4000 yıl öncesine ait buluntulara rastlanmıştır.

Bölge, eski çağda birçok kavmin hâkimiyetine girmiş ve birçok kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Bilim adamlarının bölgede yaptıkları kaz çalışmalarında küçük taş aletlere ve akmak taşından yapılmış günlük kullanıma ait eşyalara rastlanmıştır. Yapılan kazılar, bölgede Yontma Taş devrinin yaşandığını ortaya koymaktadır.

Bölge zerine yapılan Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları Projesi (1998-2008) alışmalarına göre tarih öncesi devirlere ait canlı bir yaşam vardır. İğdır ilinin sınırları içerisinde yer alan pek çok hyk, kale, yerleşmesi, kaya mezarı, köy mezarı, sur duvarları, kaya odaları, tuz yatağı ve su göleti sahalarında

yapılan çalışmalar sonucunda Erken Demir ağı, Demir ağı, Tunç ağı, Orta ağ ve sonraki dönemlere ait çok miktarda bulguya denk gelinmiştir.

Iğdır bölgesinin iklim, su, toprak zenginliği ve ulaşım imkânlarının kolaylığı, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemini artırmıştır. Bu durum, çeşitli toplumların tarih boyunca dikkatini çekmiştir. Bu coğrafyaya gelen kavimler, sosyal, ekonomik ve kültürel hayattaki gelişmelere paralel olarak üretim faaliyetlerini de ilerletmişlerdir.

Bölgede yaşadığı bilinen ilk yerleşik kavim Hurrilerdir. Bu kavim, M. 3000'li yıllarda Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde, Aras boylarında ve Van Gölü civarında yaşamış; zamanla Aras boylarından Sahat (Saad) ukuru (Iğdır, Revan Ovası) ile Zağros Dağlarına ve daha sonra bugünkü Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz'e kadar yayılmışlardır.

Hurriler, Asurluların ve Hattilerin saldırıları sonucu siyasi birliklerini kaybederek Hatti Krallığı'nın egemenliği altına girmiş, M. 1200 yıllarında Hatti Devleti'nin çökmesiyle de ortadan kalkmışlardır.

Meydana gelen otorite boşluğunda, bölgede birçok beylik yaşamıştır. Bu beyliklerden Van Gölü civarından Fırat Nehri'ne kadar olan yüksek yaylalarda hakimiyet kuran Urartular zamanla öne çıkmışlardır. Tevrat'ta bu devlete (Ararat), memleketlerine de Ararat ülkesi denilmektedir.

İğdır, Kral Menua (810-785) zamanında Urartu hakimiyetine girmiştir. Nitekim o dönemde Ağrı Dağı ile Aras Irmağı arasında varlığını sürdüren krallık, Kral Menua tarafından ele geçirilerek Tuşpa (Van) merkezine bağlanmıştır.

Urartu İmparatorluğu'nun parlak devri uzun sürmemiş; Asur orduları, MÖ. 735'te Urartulara saldırarak merkez Tuşpa'yı harap etmişlerdir. Ardından Urartular, bir ara düzeni yeniden sağlandıysa da Kafkaslardan gelen Kimmerler, Aras nehri boylarına kadar indikleri zaman (MÖ. 713) Urartular, bir taraftan Asurlulara diğer taraftan Kimmerlere karşı mücadele etmeye başlamış; bir süre direndikten ve zaman zaman toparlandıktan sonra da nihayet III. Rusa (610-585) döneminde Urartu Devleti yıkılmıştır.

Urartuların ortadan kalkmasından sonra MÖ. 7. yüzyılda Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Sakalar, Urartular zamanından kalan Aras Nehri boylarındaki küçük yerli krallıkları ortadan kaldırıp Gence, Karabağ, Ağrı Dağı etrafı (İğdır Ovası ve Doğubayazıt), Orta Aras Havzası ve Gökçe Göl çevrelerine yerleştiler.

İran ile Anadolu'da MÖ. 653-625 yılları arasında hâkimiyet süren Sakaların hükümdarı, komutanları ve ordu mensupları, Med kralı tarafından öldürülünce bölgedeki dengeler değişti.

Sakalar, Medlerin planlı ve sürekli saldırıları sonucu dağıldılar ve buldukları yerlerden çekilerek Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu bölgelerine dağılıp varlıklarını sürdürmeye çalıştılar.

Medler de İran'ın doğusundan Güney Azerbaycan ile İğdır ve çevresini de kapsayan geniş bir alana kadar hâkimiyetlerini yaydılar. Medler, MÖ. 550 yılında Pers Kralı II. Cyrus'a mağlup oldular ve bu tarihten sonra Perslere bağlı olarak yaşadılar.

Azerbaycan ile birlikte İğdır ve çevresi, Büyük İskender'in Asya seferine kadar Pers hâkimiyetinde kaldı (MÖ. 550-336). İskender, Pers Kralı III. Darius'u

334'te mağlup ettikten sonra bölgenin idaresini İran toprakları ile birlikte Selevkos sülalesine verdi.

İskender'in MÖ. 323'te ölümünden sonra bölgede Selevkos Krallığı kuruldu. Ancak onlar da kısa süre sonra Romalılara yenilince dağıldılar. Ardından Selevkos bölge valisi Artaksiyas, Romalılara bağlılığını bildirerek Artaksiyas Krallığını kurdu ve akabinde Aras kıyısına yeni bir şehir inşa ettirdi, bu şehre Artaksiasta veya Ardaşat denildi.

Yarım milenyuma yakın bir ömür süren Arsaklı Devleti'ne de Sasaniler son verdiler. Sasaniler de söz konusu bölgede, MS. 600'lü yılların ortalarına kadar varlık göstereceklerdi.

İslam devletinin kurulup Arap coğrafyasının dışına yayılmasından sonra bölgede statüko değişmeye başladı. Müslümanlar, 640'lı yıllarından itibaren tedricen bölgeyi ele geçirdiler.

Müslüman ordularının komutanı Habib Bin Mesleme, Erzurum'u ele geçirip Bizans ordusunu mağlup etti. Van ve Ahlat'ı da aldıktan sonra ilerleyip, 642'de Divin'i işgal etti. 646 yılında Müslüman

kuvvetler, bütün Ararat eyaletini ele geçirdikten sonra Nahçıvan bölgesini de aldılar.

Buraları vergiye bağladıktan sonra Kr Nehri'ni takiple Gürcistan eyaletini de fethettiler.

Bu ilerleme karşısında barış isteyen Bizans ile Araplar arasında üç yıllık bir anlaşma yaptı. Anlaşma müddeti 653'te bitince Bizans, Erzurum ile Kars zerinden Divin'e gelerek bölgeyi tekrar ele geçirdi. Hz. Osman döneminde ikinci defa Müslümanların eline geçen bölge ve Sürmeli ukuru, Emeviler döneminde anlaşma yoluyla Bizans'a verildi.

Jeopolitik nemi nedeniyle Bizans ile rakipleri arasında bölgede hakimiyet mücadeleleri devam etti. Dahası 9. Yüzyılda Kars ve Sürmeli ukuru bölgele-
rinde Bagratlı Krallığı ortaya ıktı.

Sürmeli ukuru bölgesi, 10. Yüzyılda Bagratlı Kral Abbas'ın eline geçti. Kral Abbas'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu III. Aşut zamanında Ani şehri kral-
lığın merkezi yapıldı.

Böylece Kars Bagratlı Krallığı ile birlikte Ani Krallığı da kurulmuş oldu. Ani kralınının 1020

senesinde ölümü üzerine Kars, Gürcistan ve Sürmeli Çukuru bölgelerinde karışıklıklar başladı.

Bu durumda Bizans, bu bölgeleri ele geçirdi. Bizans'a bağlı Ani Krallığı, İmparator IX. Konstantin (1042–55) zamanında ortadan kalktı. Ne var ki Bizans, Sürmeli Çukuru'na tam hâkim değildi.

Bizans ordusu, 1047'de Şeddadoğlu Emirliği'ni kuşattıysa de Divin'i alamadı. Bunun üzerine Saad Çukuru'nu yıkıp birçok Müslümanı esir ve mallarını yağmalayarak Ani'ye döndü. Bu şekilde Saad Çukuru ile Elegez'in güneyi Şeddadlılardan alınmış oldu.

Bizans İmparatorluğu, bu coğrafyayı elinde tutmakta zorlanıyordu. Batı Türkistan'dan gelen Peçenek ve Uzlar, Tuna boylarından Balkanlara, Selçuklular da doğudan Anadolu'ya hücum ederek Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını daraltıyorlardı.

Selçuklular, Çağrı Bey komutasında 1040'lı yıllarda bölgede keşif hareketleri ve Bizans kuvvetleri üzerine akınlar yapmaya başlamışlardı.

Çağrı Bey'in düzenlediği bu seferler sonrasında Türkmenler, iskân için cazip bir yer olan Sürmeli

Çukuru bölgesine kitleler halinde gelerek yerleşmeye başlamışlardı.

Selçuklular ile başlayan bu düzenli ve planlı göç hareketi sayesinde Türkmenler Anadolu'ya iskân edilmiş ve Orta Asya'daki Türk devletlerinin siyasi ve kültürel mirası Anadolu'ya taşınmıştı.

Çağrı Bey'in oğlu olan Alparslan, Tuğrul Bey'in ölümü üzerine 1064 yılında tahta geçti ve aynı yıl Rum seferine çıktı. Aras Nehri'ni geçtikten sonra ordusunu ikiye böldü.

Kendisi Revan üzerinden hareket ederken, diğer kolun başındaki Melik Şah, Nizamü'l-Mülk ile birlikte Sürmeli Çukuru'nu fethe girişti. 1064 yılında Selçuklular, Bizans'tan ilk olarak Ağrı Dağı ile Aras arasındaki Sürmeli Çukuru ve Sürmeli İğdır Kara Kalesi'ni fethettiler.

Bu seferlerde Alparslan ile Melik Şah'ın aldıkları kaleler: İğdır Korganı, Sürmeli İğdır Kara Kalesi, Kulb, Ağca Kala, Karabağ, Çıldır Ağca Kalesi, Çıldır Albız Kalesi, Ani Şehri ve Kars idi.

Alparslan, Çıldır Gölü çevresi ile Arpaçay Boyları ve Sürmeli Çukuru bölgelerinde yapılan Selçuklu akınlarında emeği geçen ve fetihlerde yararlılık gösteren Gence-Divin Emiri Şeddadlı Ebu'l-Evsar Şavur'a mükâfat olarak bu yerleri verdi; o da çok yaşlı olduğu için buraları oğluna vererek Ani Şeddadlıları kolunun (1064-1200) kurulmasını sağladı.

Alparslan bölgeye ikinci seferine 1068 yılında çıktı. 1069'da Ardahan-Göle üzerinde hareketle Kars bölgesini Bizans'tan geri aldı. Bu seferde Kür boylarında fethettiği yerleri Gence Şeddadlılarına ve Vanant/Kars bölgesinde aldığı yerleri Ani Şeddadlılarına bağlayarak başına bir emir getirdi.

Alparslan, üçüncü seferini Bizans İmparatoru Diojen'e karşı yaptı. 26 Ağustos 1071 Malazgirt Muharebesi'nde Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferle Orta Anadolu'ya kadar olan yerleri Selçuklulara açtı. Ardından Horasan'a döndü ve 1072'de öldü.

Alparslan'ın ölümüyle yerine Melik Şah (1072-1092) geçince Bizans ve Gürcistan Bagratlıları, Kür ve Çoruh nehirleri boyları ile Kars, Ardahan ve İğdır bölgesinde yeniden hâkimiyet kurmak istediler. Bunun

üzerine Melik Şah, 1080'de Selçuklu Emiri Ahmed komutasında bir ordu ile hareket ederek Bizans-Gürcü kuvvetlerini durdurup buraları kurtardı.

Melik Şah'ın 1092'de ölmesiyle oğulları arasında taht kavgaları çıktı. Henüz Melik Şah zamanında Kutalmışoğlu Süleyman Şah, 1077 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştu. Bu Selçuklu Devleti, Anadolu birliğini sağlayarak Erzurum, Kars, Ardahan ve İğdır bölgelerine de hâkim olmuştu.

Bölgede devam eden siyasi gelişmelerin ardından, Orta Asya'dan Cengiz Han'ın önünden kaçarak bölgeye gelen Harzemşah hükümdarı Celaleddin, yeni gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırladı.

Celaleddin, 1225 senesinde Sürmeli Çukuru'na giriş yaptığı zaman Sürmeli Emirliği'nin başında Şerafeddin Azdera ile Hüsameddin Hızır bulunuyordu. Bu iki emir, Celaleddin'in ordusuna katılıp Tiflis'in fethinde görev aldılar.

Anadolu'da devlet kurmak isteyen Celaleddin, ordusunu Sürmeli Çukuru'nda hazırlandıktan sonra Sürmeli emirleri Azdera ile Hızır'ı da yanına alarak

Kağızman üzerinden hareketle Ahlat'ı kuşattı. Ahlat emiri, dayanamayarak şehri teslim etti.

Hüsameddin Hızır, Ahlat kuşatmasında önemli yararlılık göstermişse de Celaleddin, Sürmeli'yi isteyen kendi emiri Orhan'a burayı vermiş; Hüsameddin Hızır ise bu duruma çok içerlemişti.

Bu sırada Şerafeddin Azdera ve oğlu Hüsameddin İsa, Ahlat'ın alınışındaki ihmalleri yüzünden Celaleddin'in gözünden düşmüşlerdi. Hüsameddin Hızır da 10.000 dinar karşılığında ve Şerafettin Azdera ile oğlunun yakalanması şartıyla Sürmeli Çukuru'nun bütün şehir ve kalelerini tekrar aldı.

Bu arada Anadolu'ya gelen Türk boyları arasında Kayılar da vardı. Osmanlı Devleti'ni kuracak olan Kayı boyu, yıllarca Sürmeli Çukuru'nda kaldı. Kayıların beyi Süleyman Şah, Fırat Nehri'ni geçerken suya kapılıp boğulunca dört oğlundan Sungur Tigin ile Gündoğdu geri dönüp İran'a gitmişlerdi.

Ertuğrul Bey ve kardeşi Dündar Bey ise dört yüz çadırlık ahaliyle birlikte Sürmeli Çukuru'nda uzun süre yaşadı.

Sürmeli ukuru, 1232'de Celaledin Harzemşah'ın ölmesi üzerine Hristiyan beyliklerin hakimiyetine girdi. 1239'da bölge, Cengiz Han'ın hâkimiyetine geçince Aras boylarında ve Ağrı Dağı eteklerinde yaşayan Kayılar, Sürmeli ukuru'nu terk ederek batıya yöneldiler ve Anadolu Selçuklu sultanı tarafından kendilerine Karadağ, Söğüt ve Domaniç civarı yurtluk verildikten sonra buraya yerleştiler.

Moğolların ilerleyişinden sonra Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubad, Kemaleddin Kâmyar'ı Aras boylarını yeniden fethetmekle görevlendirdi. Kemaleddin, birçok yerle birlikte Sürmeli ukuru'nu Selçuklu topraklarına kattı.

Bunun üzerine Cengizli Karabahadır, Sürmeli'yi işgal etti ve yağmaladı. 1243 yılında meydana gelen Köseadağ Savaşı'nda Cengizliler, Selçukluları yenerek kendilerine tabii kılıp vergiye bağladılar.

Cengiz'in torunu Mengü'nün Ön Asya'ya han tayin ettiği Hülagü, 1253'te İran, Irak ve Kafkasya'yı içine alan Anadolu topraklarında hakimiyet kurdu ve büyük hana bağlı anlamına gelen il-han unvanını aldı. Sahat ukuru ve bölgesi 1238-56 yılları

arasında Cengizlilerin, 1256-1355 yılları arasında da İlhanlıların hâkimiyeti altında kalmıştı.

Hülagü, kışları Urmiye Gölü kıyısındaki kışlık sarayında, yazları ise Ağrı Dağı eteklerindeki yazlık sarayında geçirirdi. Hülagü'nün Alatağ yazlık sarayı, Iğdır'da Ağrı Dağı sırtındaki Serdar Bulağı Yaylası'nda idi. İlhanlılar yazın burada yaylayıp İran ve Anadolu'yu idare ederlerdi.

İlhanlılar, Iğdır'ı da kapsayan bölgeyi üç vilayet şeklinde düzenlemişlerdi. Bunlar, bugünkü Iğdır ili (Sürmeli Çukuru), Kağızman Demir Kapısı'ndan Ağrı Dağı'nın doğusuna kadar Aras boylarını içine alan Ahlat Emirliği ve sancak merkezi Alatağ idi.

İlhanlı Gazan Han, devlet erkânıyla birlikte Müslüman olduktan sonra Iğdır, Kars, Ardahan ve Erzurum bölgelerinde büyük ölçüde imar hareketlerine başladı. Gazan Han da Alatağ'ı yazlık payitaht olarak kullanıyordu.

Bölgede birçok medrese ve dini yapılar inşa edildi. Bu eserlerden Erzurum Yakutiye ve Ahmediye medreseleri günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Bu dönemlere (13. Yüzyıl) dair Sürmeli Çukuru bölgesiyle ilgili bilgi veren Marco Polo, Ağrı Dağı'nın piramit biçiminde dimdik yükseldiğini söyledikten sonra dağı tarif etmiştir.

Iğdır yöresine 14. yüzyılın ikinci yarısında Celayirliler, aynı yüzyılın sonlarına doğru Karakoyunlular hâkim oldular. Karakoyunlu Beyliği, 1374 yılından sonra Musul ve Van Gölü çevresini hâkimiyet altına aldı. 1375 yılında Sürmeli Çukuru, Ala Kilise, Hoy ve Nahçıvan bölgelerini ele geçirdi.

Gelenekleri icabınca mezarlarına koç heykeli koyan Karakoyunlular, bu taşlara İslami isimler yazdılar. Iğdır ili ile Tuzluca ve Aralık ilçelerindeki Karakoyun köylerinin adları ile Karakoyunlu ilçesinin adı ve koç ile koyun heykelli mezarlar hep Karakoyunlulardan kalan önemli izlerdir.

Aynı dönemde Timur da bölgeye ilgi duymaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin Anadolu Türk birliğini sağlamaya yönelik çalışmaları, bölgedeki birçok beyliği tedirgin etmiş; birçok bey de Timur'u bölgeye davet etmişlerdi. Bunun üzerine Timur, Tebriz'den kalkarak Nahçıvan yakınlarında Aras Nehri'ni geçti.

Sahat ukuru b6lgesinde Gerni Kalesi'ni aldıktan sonra S6rmeli Kalesi'ni de kuşatıp etin bir savaşın ardından bu kaleyi ele geçirdi.

Akabinde Kars'a y6nelen ordu, Kars'ı da uzun bir kuşatmadan sonra alıp Tiflis'e kadar ilerledi. Timur, buralardan çekildikten sonra b6lgeyi Altınordu Devleti işgal edip 1392'de orduda g6rev alan Kırmılı Kıpçaklara bıraktı.

Ağrı Dağı eteklerindeki Iğdır Kalesi'ne yerleşen Kıpçaklar, halkın mal ve canlarına zarar veriyorlardı. 1394'te b6lgeye ikinci seferini yapan Timur, halkın Őikâyetleri 6zerine kalenin beyini idam ettirerek kalenin b6t6n kapılarını yıktırdı ve Kıpçak beyinin eşini kaleye kumandan tayin etti.

Bu arada (1404) İspanya kralı tarafından Se-merkant'ta bulunan Timur'a elçi olarak g6nderilen Ruy Gonzales De Cilavijo, b6lgeden geçerken g6rd6đ6 yerleri anlattığı seyahatnamesinde S6rmeli, Iğdır ve Ağrı Dağı ile ilgili detaylı bilgiler verir.

Karakoyunlu Kara Yusuf, 1406'da Nahçıvan yakınlarında Timur'a karşı zafer kazanınca Karakoyunlular, 1469'a kadar Iğdır, Kars ve Ardahan b6lgesine

hâkim oldular. Kara Yusuf'tan sonra oğulları Kara İskender (1420-1438) ile Cihan Şah (1438-1467) art arda tahta geçtiler. Cihan Şah'ın 1467 yılında öldürülmesiyle yerine geçen oğlunun da 1469 yılında Hemedan'da öldürülmesi sonucunda Karakoyunlu Devleti tarih sahnesinden silindi.

Ardından bölgeye Akkoyunlular hâkim oldular. Iğdır Ovası bu dönemde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kışlağıydı. Ne var ki Akkoyunlu ülkesinde bir süre sonra başlayan taht kavgaları ve iç karışıklıklar, düzeni oldukça bozdu.

Bu iç savaşların önüne geçmek isteyen beyler, kudretli bir şehzadeyi tahta geçirmek için anlaştılar. Uzun Hasan'ın torunu Göde Ahmed'i 1497 yılında sultan ilan ettiler. Ahmed, 1498'de Iğdır Ovası'nda öldürülünce şehzadeler arasında yeniden başlayan çatışmalar, Akkoyunlu topraklarında istikrarsızlık meydana getirdi. Bu durumdan istifadeyle Türkmenler, İsmail'i Erdebil'e getirdiler.

Karakoyunlu Hüseyin'in kendisini yakalamasından çekinen İsmail, Sahat Çukuru'na gelerek konakladı. Burada bulunduğu sırada Türkmenlerin de

katılımı ile güç kazandı. Erzincan'a kadar gitti. Etrafında Türkmen müritler toplayan İsmail, bütün güçleriyle Erdebil'e döndü. Burada iken 1501 senesinde Şirvan Şah'ını öldürdü. Ardından Tebriz'de tahta geçerek ve Safevi Devleti'ni kurdu.

Yaylaları ve sulak ovaları çok verimli nedeniyle Safevi Devleti'nin kuruluş zamanlarında Sürmeli Çukuru'nda Türk nüfusu fazlaydı. Bu durum, iktidar mücadelesi güden Osmanlı Devleti ile Safevileri karşı karşıya getirdi; iki devlet, bölgede hâkimiyet kurmak için savaş noktasına geldiler.

Safevilerin bölgede güç kazanmalarını, devletin aleyhine gören Yavuz Selim, tahta geçtikten sonra meseleyi çözmek için savaş kararı aldı. 1514'te ordusuyla Erzurum, Pasinler, Horasan ve Eleşkird yolunu takip ederek geldiği Çaldıran Ovası'nda Şah İsmail'in ordusu ile karşılaştı. Yapılan savaşta Şah İsmail bozguna uğrayarak kaçtı.

Osmanlı ordusu, Çaldıran Savaşı sonrasında İstanbul'a dönüşte Ağrı Dağı'nın kuzeyinden ve Nahçıvan üzerinden geçerek Sahat (Saad) Çukuru'na (İğdır) girdi. Çaldıran Savaşı'nın ardından Doğu

Anadolu'nun birçok yeriyle birlikte İğdır da Osmanlı topraklarına katıldı.

Bu olaydan sonra da Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında, bölgede savaşlar cereyan etti ve bölge istikrarsız zamanlar yaşadı. Nihayet III. Murad döneminde yapılan uzun savaşlar esnasında, 1583'te Revan fethedilince İğdır Kalesi ve Sürmeli Çukuru Osmanlı hâkimiyetine girdi. İğdır, Revan eyaletinin Aralık kazası içinde yer aldı.

Bölgede tansiyon bir türlü yatışmıyordu. Osmanlı'nın elinde bulunan toprakları geri almak için uygun fırsatı kollayan Safevi hükümdarı Şah Abbas, 1603 yılında Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Tebriz ile Hoy, Culfa, Ordubat ve Nahçıvan gibi kaleleri de kendi devletine dahil etti.

Devamında Şah Abbas, 1603'te Revan'ı kuşattı ve 1604'te burayı da ele geçirdi. Bu şekilde Sürmeli Çukuru da Safevilere gitmiş oluyordu.

Bölgede dokuz yıl süren savaşlardan sonra 20 Kasım 1612'de Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında İstanbul'da yapılan Nasuh Paşa Antlaşması'yla Saad Çukuru, Nahçıvan, Karabağ ile Güney ve Kuzey

Azerbaycan'ın tamamı Safevilere bırakıldı. Safeviler ise her yıl Osmanlı padişahına iki yüz yük ipek haraç vereceklerini kabul ettiler.

Ne var ki Safeviler bu anlaşmaya uymayarak ipek vergisini vermedikleri ve Osmanlı idaresindeki Gürcistan'a asker gönderdikleri için 1616'da Osmanlı ordusu harekete geçti. Diyarbakır Valisi Dilaver Paşa ile Van Valisi Mehmed Paşa da Saad Çukuru'nda Revan seferine memur edilmişti.

Nağçıvan Kalesi, kırk günlük kuşatma sonucunda düştüyse de Revan Kalesi alınamadı. 1618'de Osmanlı ordusunun Erdebil'i kuşatması esnasında Safevilerin isteğiyle barış yapıldı; ancak bu sağlanan barış ortamı da beş ay kadar sürebildi. Nitekim Safeviler Bağdad'ı ele geçirince Osmanlı-Safevi savaşı tekrar başladı.

Bölgede süregelen karmaşık duruma son vermek isteyen Osmanlı sultanı IV. Murad, 1635 yılında İran seferine çıkarak Revan önlerine kadar geldi ve kısa bir kuşatmadan sonra Revan idarecisi, kaleyi Osmanlı'ya teslim etti. Revan hanı, padişaha hediyeler sunarak hizmetinde çalışmak üzere teslim oldu. IV.

Murad, bu seferinde Hoy ve Tebriz'i de aldıktan sonra İstanbul'a geri döndü.

Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesi üzerine Safeviler, tekrar Revan şehrini aldılar. Revan'daki Osmanlı hakimiyeti ancak yedi ay kadar sürebilmişti. Bölge, bu şekilde sık sık el değiştirdiyse de Osmanlı Devleti'nin Bağdad Seferi sonrasında Safeviler 1639 senesinde yaptığı Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Safevilere bırakıldı.

Bu kayıptan kısa bir süre sonra bölgeye giden Evliya Çelebi, Sürmeli Çukuru'nu ziyaret etmemişse de Erzurum'dan Azerbaycan'a doğru giderken Kağızman Deresi yolunu kullanmış ve Revan'dan gördüğü Ağrı Dağı'yla ilgili birkaç cümle kaleme almıştı.

Yerleşim birimi olarak eskiden İğdır şehri, esasında Ağrı Dağı'nın eteklerinde tesis edilmiş bulunuyordu. O zamanlar Ağrı Dağı'nın kuzey yamacında ve günümüzde Korhan Yaylası denilen yüksek mekânda konumlanmış olan ve kuzey tarafından Sürmeli Çukuru ile Revan düzlüğüne bakan İğdır Kalesi ile çevresinin terk edilerek bugünkü ovaya geçilmesinin

arkasında yatan sebep, 1664 yılında meydana gelen şiddetli bir deprem idi.

Rivayete göre bu depremde Ağrı Dağı'ndan bir parça da kopmuş; yamaçta kurulu eski İğdır (İğdır Kalesi) lokasyonu, oturulamayacak duruma gelmiş ve bu nedenle de İğdır şehri aşağıda bulunan düzlük nakledilmiştir.

Söz konusu depremden sağ kurtulan insanlar ovaya indirildi ve Baharlı Köyü yakınında bulunan yerde, yine İğdır ismi ile bugünkü yerleşim birimi oluşturuldu.

Bölgede meydana gelen ve büyük yıkımlara yol açan 1828'deki depremlerle, dağlardan ovaya gelenlerin sayısı arttı.

Baharlı Köyü yanına yerleşen İğdır Kalesi halkı, burada yeni bir mahalle kurdu ve buraya Farsça yeni anlamında İğdır-ı Nev (Yeni İğdır) dedi. Daha sonra İğdır, Rusların eline geçince bu kelime, Rusça'da yeni anlamına gelen Nov/Nova şeklinde değişerek İğdır-ı Nova oldu; zamanla İdir Mava haline dönüştü ve böylece söylene geldi.

Bölgeyle ilgili olarak, 1723 yılında İran'da meydana gelen karışıklıklar ve Rus Çarlığı'nın Kafkaslara inmesi ile başlayan tehlike üzerine Osmanlı ordusu, Erzurum Beylerbeyi Silahtar İbrahim Paşa komutasında Gürcistan'a girdi. Bu bölgenin İran idaresinde olan yerlerini ele geçirdi.

Güney Azerbaycan'daki birçok yerle birlikte Nahçıvan ve Revan'ı aldı. Bölgede yeni bir idari düzenle yaparak Sürmeli, İğdır ve Aralık adlı nahiyeleri Revan eyaletine bağladı. O dönemde Revan ve İğdır'ın da içinde bulunduğu bölgeden daha önce göç edip gidenlerin geri çağrılmasının yanında bölgede, nüfus ve arazi tahrirleri de yapıldı.

Nadir Şah'ın İran idaresini ele geçirmesiyle birlikte İran yeniden toparlandı ve Safeviler, daha önce kaybettikleri toprakları Nadir Şah idaresinde geri alarak sınırlarını Derbend'e kadar genişlettiler.

Bu arada 1734 yılında tekrar Safevilerin eline geçen Revan'a, Nadir Şah yanındaki bir beyini, han olarak tayin etti. Nadir Şah'ın ölümü üzerine de Turgutlu Revan Hanlığı bağımsızlık ilan etti. Sürmeli Çukuru'na hâkim olan bu hanlık, 1828 yılına kadar

bölgede idaresini idame ettirdi. Bu dönem zarfında da bugünkü Iğdır ilinin toprakları, Erivan Hanlığı'na bağlı bir sancak olarak kaldı.

İran'da Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Azerbaycan topraklarında siyasi bir birlik kurulamadı ve Azerbaycan tarihinde Hanlıklar Dönemi olarak adlandırılan bir süreç yaşandı.

19. yüzyıl gelindiğinde Kafkaslarda, Rusya ile İran arasında bir hâkimiyet mücadelesi vuku buldu. 1804'de başlayan ve ilk evresi 1813 yılına kadar devam eden Azerbaycan topraklarına hâkim olma savaşını Rusya kazandı.

Revan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba Hanlıkları Rusya tarafından ele geçirildi. 12 Ekim 1813 tarihinde İran ile Rusya arasında yapılan Gülistan Antlaşması ile Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları dışındaki hanlıklar, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Karabağ toprakları Rusya'ya bırakıldı.

Bu tarihten sonra Azerbaycan'a hâkim olan Ruslar, bölgede kalıcı olabilmek için 1828 yılına kadar Erivan üzerine saldırılar düzenlediler. Rusların bu saldırılarına karşı Sürmeli Çukuru'nda meskûn

halk, çete savaşları yaptılar ve Ruslara büyük kayıplar verdirdiler.

Bu kayıplara rağmen Erivan'ı almaya kararlı olan Ruslar, kuvvetli bir ordu ile Erivan'a hücum etti. Bu gelişmeler yaşandığı esnada Rus ordusuna karşı direnen Türk kuvvetlerinin askeri karargâhı Sürmeli (Karakale) Kalesi idi.

Erivan Hanlığı'nın ve yöre halkının direnişinden dolayı bölgede sıkışan Ruslar, Nahçıvan'a çekilirken Abbas Mirza kuvvetleri ile ahalinin oluşturduğu kuvvetler Rusları yenilgiye uğrattılar.

Bu mağlubiyeti kabullenemeyen Ruslar, daha güçlü bir ordu düzenleyerek tekrardan Erivan üzerine yürüdüler. Ruslar, Ekim 1827'de Erivan'ı işgal ettiler. Ardından yenilen İranlılar ile Ruslar arasında Şubat 1828 tarihinde yapılan Türkmençay Antlaşması ile Erivan Ruslara bırakıldı.

Revan Hanlığı'nı düşüren Ruslar, toprakları Sürmeli (Karakale) Kalesi'ni de düşürüp yıktılar ve bölgeyi Erivan vilayetine bağladılar. Mart 1828'de Rus çarının özel fermanı ile Erivan, Nahçıvan ile birleştirilerek Ermeni vilayeti olarak ilan edildi.

1850 yılında yeni bir idari değişim ile Erivan, bu defa Nahçıvan, Gümrü, Yeni Beyazıt ve Ordubat kazalarından mürekkep askeri bir valinin yönetimindeki bir vilayet haline getirildi. Rusya, burayı Erivan Guberniyası olarak adlandırdı ve gelecekte Ermenistan'ı oluşturmak için ilk adımını attı.

Rusya'nın Ermenilere karşı ilgisi I. Petro devrinde başlamıştı. Ermeniler, o daha zaman Rus kuvvetleriyle birlikte İran'a karşı savaşmışlardı. Petro, Doğu ticaretinden istifade amacıyla Ermenilerden faydalanmayı düşünmüş, onları Rusya'ya iskân için davet etmiş, kendilerine her türlü imtiyaz ve garantiyi taahhüt etmişti. Yine 1804-13 ile 1826-28 İran-Rusya savaşlarında ve bu savaşların sonunda Ermeniler, Azerbaycan'a ve özellikle Karabağ bölgesine kitleler halinde göç etmişlerdi.

Türkmençay Antlaşması'yla Ermeni göçleri daha da artmıştı. Türkmençay Antlaşması'nın bir maddesine göre Güney Azerbaycan'da yerleşen ahalinin istedikleri takdirde Rusya'ya göçebilecekleri ve bunlara müsait şartlar temin edileceği ifade edilmişti. Bu şekilde Güney Azerbaycan'da bulunan Ermeni

ailelerin Kuzey Azerbaycan topraklarına yerleştirilmelerine imkân sağlanmış oluyordu.

1828-30 yılları arasında İnan'dan 40.000, Osmanlı'dan 84000 Ermeni, Gence ve Revan'ın en verimli arazilerine yerleştirilmişlerdi. Rusya'nın Kafkasya'yı Hıristiyanlaştırması ya da daha özel bir ifadeyle bu coğrafyayı Ermenileştirmesi, 20. yüzyıl başlarına kadar devam etti.

Türkmençay Antlaşması'na kadar Revan ve Nahçıvan bölgesinde yaklaşık 25.000 Ermeni yaşarken, antlaşmadan sonra bölgeye İnan'dan ve Osmanlı topraklarından Ermenilerin göç ettirilmesiyle nüfus yapısı değişmeye başladı.

İnan coğrafyasında bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı idaresindeki bölgelerde de Rus varlığı hissedilmekteydi. Osmanlı-Rus nüfuz çatışması, Balkanlarda olduğu gibi Kafkaslarda da Osmanlı'nın aleyhine gelişmeye başlamıştı.

1828-29 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'nın yenilmesi üzerine Kars'a kadar olan bölge, Rusların eline geçmişti. Ancak dönemin siyasi ve askeri şartları gereği Ruslar, fazla ileri gidememişti. Eylül 1829'da

imzalanan Edirne Antlaşması ile bölgede işgal etmiş oldukları Kars ve Erzurum başta olmak üzere birçok yeri boşaltmak zorunda kalmışlardı.

Rusya, sıcak denizlere inme politikasını hayata geçirmek ve bölgeyle ilgili hedeflerine ulaşmak için 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) da başlattı. Osmanlı Devleti, doğuda ve batıda iki koldan gelen Rus saldırılarına karşı, Balkanlarda Gazi Osman Paşa komutasındaki birlikleri ile direnmeye; Doğu cephesinde Ahmed Muhtar Paşa ile karşı koymaya çalışıyor; ancak Rusları durduramıyordu.

Osmanlı, bu savaşta büyük toprak kaybına uğrayınca bölgede çıkarları bulunan İngiltere ile diğer Avrupa devletleri harekete geçtiler. Onların baskısıyla Ruslar, barış görüşmelerine başladı.

Netice olarak Osmanlı Devleti, Mart 1878 tarihinde, ağır şartlar taşıyan Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Ancak yine İngiltere'nin müdahalesiyle bu antlaşma tadil edilerek Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. Her iki antlaşmayla da Osmanlı Devleti, doğuda Ardahan, Kars ve

Batum'u kaybediyor; Ermeniler için de ıslahat yapma sözünü veriyordu.

Ayastefanos görüşmeleri devam ederken Ermeniler adına bir heyet, Rus heyetinin başkanına müracaat ederek Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu sahanın Rus himayesine alınmasını istemişti. Böylece bu anlaşmaya, Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da meskûn bulunan Ermenilere birtakım ıslahatlar yapmayı ve onları yerli aşiretlere karşı korumayı kabul eder, maddesi konulmuştu.

Söz konusu madde, Ermeni örgütlerinin, bölgedeki faaliyetlerine zemin hazırlıyordu. Daha sonra Ayastefanos Antlaşması'nı tadil maksadıyla Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması da bu durumu değiştirememişti.

Böylece Rusya, Ermeni meselesini siyasi bir sorun olarak uluslararası gündeme sokmuş oluyordu. Bu durum, bölgede çıkarları olan İngiltere'nin de harekete geçmesine yol açtı. Onlar da Ermenileri ileride kullanmak için desteklemeye başladılar.

Ne var ki oluşturulmak istenilen ve adına Ermenistan Bölgesi denilen yerde Ermeniler çoğunlukta

değillerdi. 1828'den itibaren Revan ve çevresinin demografik yapısını değiştirmek amacıyla çaba sarf eden Ruslar, bölgede Hıristiyan nüfus çoğunluğunu sağlayamamışlardı.

Iğdır bölgesinde de Ermeniler, genel nüfusun üçte birini aşamamış ve durumu değiştirmek için bölgede katliam yaparak Ermeni olmayan ahaliyi korkutup kaçırmaya çalışmış, bu şekilde nüfus açısından çoğunluk olmayı hedeflemişlerdi.

Rusya'da 1908'de yapılan nüfus sayımlarına göre Erivan Eyaleti'ne bağlı Sürmeli sancağının köylerinde 91.000 civarında insan yaşıyordu. Bu nüfusun 28.000 kadarı Ermeni idi. Müslümanlar, bölgedeki nüfusun çoğunluğunu teşkil ediyordu.

Ne var ki Ruslar, Revan ve çevresinde Hıristiyan nüfusu artırmak amacıyla Ermenileri iskân ettirmeyi istedikleri için İran ve Osmanlı vatandaşı Ermenilere teşviklerde bulunarak Ermenilerin bu bölgeye göç etmelerini sağlamışlardı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da meydana gelen 1917'deki Bolşevik İhtilali sonrasında Osmanlı Devleti ile yeni kurulan Bolşevik Rusya, 8

Aralık 1917’de Erzincan Mütarekesi’ni yaptılar ve mütareke gereğince Rus kuvvetleri, Doğu Anadolu’yu boşalttı. Akabinde Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Bolşevik Rusya, savaş-tan resmen çekildiğini ilan etti.

Bu antlaşmayla Rusya, Doğu Anadolu’da işgal ettiği yerleri, 1914 sınırlarına kadar boşaltacak, 1878 Berlin Antlaşması ile aldığı Doğu Anadolu’yu da Osmanlı Devleti’ne bırakacaktı.

Rusya’nın bu şekilde bölgeden çekilmesi, bölgede önemli bir otorite boşluğu meydana getirdi. Ermeni örgütleri rahat harekât etme imkânı buldular.

Bölgede bu durum yaşanırken Bakü’de 5 Mayıs 1917’de Kafkas İslam Şurası toplandı. Toplantıya katılan İğdır temsilci, Bakü’den İğdır’a dönünce Bakü’deki gelişmeleri İğdırlılara anlattı. Akabinde bölgedeki Türk, Aşiret ve Ermeni ileri gelenleri, kendi geleceklerini tayin için çalışmaya başladılar.

Yapılan seçimler sonunda İğdır İcra Komitesi teşkil edildi. 10 Mayıs 1917’de kurulan bu komite, 28 Mart 1918’de Ermeni birliklerinin saldırılarına dayanamayarak ortadan kalkacaktı.

Ermeni saldırılarına son vermek için Osmanlı Kafkas komutanlığı birlikleri, Şubat 1918’de ileri harekâta başlayarak Mart 1918’de sınıra ulaştılar. Geri çekilen Ermeni kuvvetlerini takip eden Osmanlı birlikleri, Doğubayazıt ve Iğdır bölgesine doğru yöneldiler. Nisan’da Doğubayazıt, Ermenilerden alındı. Siyasi nedenlerle bu hattan ileri gitmeyen Türk birlikleri Doğubayazıt’ta bekletildi.

Uygun siyasi ve askeri ortam meydana gelince Enver Paşa’nın emriyle stratejik bir yer olan Karakilise’nin alınmasına karar verildi. Hareket için hazırlıklar devam ederken Ermeniler, Osmanlı kuvvetlerine Serderabad bölgesinde saldırdılar ise de geri püskürtüldüler. Osmanlı birlikleri ileri harekete geçerek 28 Mayıs 1918’de Karakilise’yi ele geçirdi. Bunun üzerine Ermeni kuvvetleri Revan’a doğru çekildiler.

Doğubayazıt ve Kağızman’dan harekete geçen Osmanlı kuvvetleri, Aras Nehri boyunca ilerleyerek Sürmeli Çukuru’na (Iğdır) ulaştı. Iğdır’a komşu olan Serderabad yakınlarında General Nazerbekov’un komutasındaki Ermeni kuvvetleri mağlup edildi. Böylece 1827’de Ruslara bırakılan Iğdır, 20 Mayıs 1918’de tekrar Osmanlı topraklarına katıldı.

Yenilgi sonrasında Ermeni kuvvetleri parçalanmaya başladı. Bu parçalanma neticesinde ortaya çıkan yeni çeteler, Gümrü ve Nahçıvan taraflarına doğru ilerleyen Osmanlı güçlerine saldırıda bulunuyorlar ve Türkleri katlediyorlardı. Ermeni çeteleri, sadece Nisan 1918'de İğdır'da 50, Tuzluca'da 242, Oluklu'da 200, Çilhane'de 300, Hacı Halil'de 800 Müslümanı katletmişlerdi.

Bolşevik ihtilaliyle birlikte Rus Çarlığı'nın yıkılmasını takiben Azerbaycan Türkleri ile Ermeni ve Gürcüler bağımsız devletler kurmuşlardı. Osmanlı, bu üç devletle Haziran 1918'de Batum'da sulh antlaşması imzaladı.

Bu antlaşmaya göre kuzeyde Batum, Ahıska, Ahılkelek ve Sürmeli ile doğuda Gümrü, Şerur ve Nahçıvan Türk topraklarına dahil edilmiş, Ordubad sınır olarak kabul edilmişti. Osmanlı Devleti, imzaladığı bir antlaşmayla aynı zamanda Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın koruyuculuğunu kabul etti.

Bölgede bu olaylar olurken Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması ile dünya savaşında yenildiğini kabul etti.

Bu ateşkes antlaşması gereğince Osmanlı birlikleri, 1914 sınırlarının gerisine çekildi. Dolayısıyla Osmanlı birlikleri Iğdır bölgesinden çıkmak zorunda kaldı.

Osmanlı birliklerinin çekilmesini fırsat bilen Ermeni çeteleri, Iğdır bölgesinde katliama hız verdiler. Bölgede onları durduracak hiçbir askeri güç de mevcut değildi. Osmanlı ordusu, Mondros Mütarekesi gereğince Şubat 1919 tarihinde Güney Kafkasya'yı boşaltmaya başladı.

Iğdır'ın tahliye edilmesi üzerine geri dönen Ermeniler, Müslüman halka zulüm yapmaya başladılar. Bu durum üzerine şikâyetler, bölgede etkili olan İngiliz yetkililerine ulaştırıldı. Durumu inceleyen İngilizler, olayın kontrolden çıktığını kabul ettiler.

Bunun üzerine bölgede bulunan Osmanlı kolordu komutanlığı, İngilizlere Dâhiliye Nezareti kanalıyla yapılan başvuruya karşılık İngiliz generalin gönderdiği cevabın geldiğini, bağlı birliklere bildirmişti.

Bu yazıda, İngilizlerin bölgede anarşinin hâkim olduğunu ve Ermeni birliklerini kontrol için gerekirse Osmanlı kuvvetlerinden yararlanılabileceğini

belirttikleri açıklanmış ve her ihtimale karşı bir fırkanın hazırlık yapması emredilmişti.

Ne var ki İngilizler, bölgede Müslümanların katledildiğini belgelerle kabul etmelerine karşın hiçbir eylemde bulunmamışlar; aksine bölge ahalisinin Ermeni çetecilerinden korunmak için kurdukları milli mukavemet teşkilatlarını baskı altına almış, bunların büyük bir kısmını yok etmiş; cinayetlerin artmasına zemin hazırlamıştı.

Ermeni çete saldırılarına karşı sınıra komşu yerlerde bulunan Müslüman halk, Osmanlı ordusunun da yardımıyla teşkilatlandı. Batum'dan Nahçıvan'a kadar uzanan bu bölgelerde milli şuralar kuruldu ve ellerinde bulunan derme çatma silahlarla millis kuvvetleri meydana getirdiler.

Güvenlikleri tehlikede olan bölge ahalisi, çare olarak ordu komutanı Yakup Şevki Paşa'ya müracaat ederek yardım istediler. Yakup Şevki Paşa, tümen komutanı Albay Rüşdü Bey'e gereğinin yapılması için emir verdi. Bu arada güvenilir bir yer olduğu için Melekli merkezli İğdır Milli Hükümeti adlı milli direniş teşkilatı meydana getirildi.

Ekber Ramazan'ın Melekli'deki evinde yapılan toplantıyla kurulan ve Aralık, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır'ı kapsayan bu teşkilatın başına Rıza Bey getirildi. Bu teşkilat, bölgeyi Ermeni çetelerine karşı korumada önemli görevler üslendi. Bu durum, Aras Türk Hükümeti'nin kuruluşuna kadar devam etti.

Ermeni örgüt Taşnaksutyun'un saldırıları planlı olarak artmıştı. Bunun üzerine Sürmeli ahalisi, durumu düzeltmek için bir elçilik heyetini Ermenistan tarafına gönderme kararı aldı.

Elçi olarak gönderilen Milletvekili Hasan oğlu Meşhedî Abbas ve Molla Hamid oğlu Molla Muhtar ile beraberlerinde bulunan sekiz arkadaşı, Ermeni hükümeti Harbiye Nazırı müsteşarı Doro'nun huzurunda katledildiler.

Bu durum karşısında bölgede bulunan halk, savunma amacıyla Vedibasara, Zengibasara, Gemerli, Başköy (Aralık) gibi yerlerde milis teşkilatların var olanlarını güçlendirmeye, olmayan yerlerde yeni milis teşkilatları kurarak saldırılara karşı hazırlıkları artırmaya başladı.

Osmanlı ordusunun direktifleri ve bölge ahalsinin iştiraki ile Kasım 1918'de Gemerli kasabasında geniş katılımıla yapılan toplantıda Aras Türk Hükümeti kurulduğu ilan edildi ve hükümetin merkezi, Iğdır olarak kabul edildi. Bu hükümet, bölgede oluşan çıkan boşluğu doldurmayı, bölgenin geleceğini garanti altına almayı ve Türk nüfusun güvenliğini temin etmeyi amaçlıyordu.

Bu hükümetin şubeleri de açılacaktı. Bölge güvenliği için gerekirse silahlı mücadele yapacak olan bu teşkilat, kendisine dokunulmaması, hak ve hukuku çiğnenmemesi kaydıyla saldırmayacaktı. Ayrıca Harbiye Nazırı Cihangiroğlu İbrahim Bey'in direktifleriyle söz konusu hükümet bünyesinde bir milis teşkilatı kuruldu. Aynı gayeyle bölgede Kafkas Tümen komutanı Ali Rıfat Bey'in faaliyetleriyle bir teşkilat daha oluşturulmuştu.

Bölge halkı, Ermeni tehlikesine karşı artık daha teşkilatlı hale gelmişti ve silahlanmak istiyordu. Hükümet başkanı Emir Bey, çatışmaların yoğun olarak yaşandığı Gemerli kasabasında çalışmalarını yaptı. Merkez, resmen Iğdır olmasına rağmen, cepheye uzak

olması yüzünden çalışmalar cepheye daha yakın olan Gemerli'de yürütüldü.

Iğdır'da ise bu kapsamda herhangi bir toplantı yapılmadı. Bu arada kurulan milli kuvvetler, Ermeni çetelerinin saldırılarına karşı bölgedeki milisleri korumak için onları güçlendirmeye çalıştılar. Silah, mühimmat ve diğer lojistik desteklerin yetersiz oluşu, savunmayı olumsuz etkiliyordu.

Milis güçleri genelde buldukları bölgeleri savunurken, gerektiğinde Ermeni düzenli birliklerinin saldırılarına karşı birlikte hareket ediyorlardı.

Nitekim Aralık 1918'de Ermeni birlikleri, Iğdır'ın kuzeyindeki köylere yaptığı saldırılarını yoğunlaştırdığı zaman, bu güçlerin büyük kısmı tek komuta altında toplanmış, Ermenileri bozguna uğratmış ve bin kişiye yakın esir ile önemli ölçüde cephane ele geçirmişlerdi.

Aras Türk Hükümeti, bütün gayretlere rağmen istenilen güce ulaşamamış, Ermeni çetelerinin saldırılarını önleyememişti. Bu hususta Harbiye Nazırı Cihangiroğlu İbrahim Bey'in ifadelerine göre Nahçıvan taraflarına hücum eden Ermeniler, bin iki yüz kadar

muhaciri öldürmüşler, Vedibasır'da genç kadınları ayırmışlar, iki bin kişiyi de harmanda katletmişler, kırk kadın ile çocuğu diri diri yakmışlardı. Bölgede sevilen bir şahsın ailesine tecavüz etmişlerdi.

Belgede ayrıca, Aralık civarında bin beş yüz çocuğu suya atarak boğan Ermenilerin, içme suyunu içilemez hale getirdikleri de ifade edilmektedir. Ermeni çetelerinin saldırıları ve zulümleri artırmaları, büyük muhacir kitleleri ortaya çıkmasına yol açmıştı. Tarihte Gaça Gaç olarak da bilinen bu olayda insanlar, canlarını kurtarmak için her şeylerini bırakarak daha güvenli yerlere gitmeye çalışıyorlardı.

Saldırlardan kurtulabilenler, Osmanlı birliklerinin bulunduğu Doğubayazıt'a doğru çekiliyorlardı. Ermeni kuvvetleri, Uluhanlı-Gemerli üzerinden Nahçıvan'a doğru ilerlerken bin kişilik Ermeni piyade birliği de Sürmeli'ye saldırıyordu. Ermeniler, Sürmeli ve Kulb'u (Tuzluca) işgal ettiler.

Bu işgallerden sonra İğdır ve çevresinde kanlı günler başladı. İğdır'dan Doğubayazıt'a çekilen Aras Türk Hükümeti başkanı Emir Bey ve üç arkadaşı, kuvvetleri dağıldığı için çaresizlerdi. Ermeni

birliklerinin ortaya koydukları saldırıyı, Erzurum'daki ordu merkezine bildirmekten başka yapabilecekleri bir şeyleri kalmamıştı.

Bu arada ordu komutanı Yakup Şevki Paşa, İstanbul'a çektiği telgrafla Iğdır'daki Ermeni faaliyetlerini şöyle bildirdi: Osmanlı askerleri tarafından Iğdır boşaltıldıktan sonra geri dönen Ermeniler zulüm etmeye başladılar. Iğdır kasabasında Türk gençleri toplanarak meçhul yerlere götürülüyorlar, Müslüman ahaliye ait erzak ve diğer eşyaları zorla alıyorlar. Bölgede çok büyük bir felaket yaşanmaktadır.

İstanbul'da bulunan galip devletlerin temsilcilerinden olaya duyarsız kalmamaları istenmekteydi. Ermenilerin Dehne Boğazı ve Şerur'a hücumları devam ederken Müslüman ahali, canlarını kurtarmak için akın akın İran'a kaçmakta idi. Bunlardan bir kısmı karşıya geçmeye çalışırken Aras Nehri'nde boğulmuş veya Ermeni çetecilerin silahlı saldırıları sonucu katledilmişlerdi.

Ermeni birliklerinin bu saldırıları sırasında Iğdır, Gemerli, Dereleyez, Uluhanlılar, Başköy'de (Aralık) yaşayan halk yurtlarından kovulmuşlardı.

Dolhanof'un ve Taşnak çetesi kuvvetlerinin Aras Nehri ve civarındaki cinayetleri had safhaya ulaşmıştı. Gemerli'de, Vedibasarsar'da, Dereleyez'de ve Şerur'da toplamda onlarca köy yakılmış ve savunmasız insanlara işkence edilmişti. Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaptıkları katliam, düzenli Ermeni birlikleri tarafından gerçekleştirilmişti.

Aras Türk Hükümeti'nin yıkılmasından sonra Kasım 1918'de Kars Müslüman Şurası adıyla, Kars'ta umumi bir konferansın toplanması için faaliyete geçildi. Bu konferansa İğdır'dan Reşid Bey Şemseddinov iştirak etti. Bu şuranın ikinci toplantısı Cihangiroğlu İbrahim Bey başkanlığında yapılarak faaliyet sahası genişletildi. Batum, Kars, Artvin, Oltu, Ahıska, Sürmeli (Tuzluca, İğdır, Aralık) Ahılkelek ile Eçmiadzin'in batı bölgesi dâhil edildi.

Konferanstan sonra, daha büyük bir teşkilatlanmaya gidildi ve Ocak 1919'da III. Kafkas Konferansı tertip edildi. Burada Cihangiroğlu İbrahim Bey başkanlığında geçici Milli Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti kuruldu. Ahıska, Ahılkelek, Ardahan, Oltu, Kağızman, İğdır, Şavşat, Gemerli, Nahçıvan,

Ordubad, Kars ve Batum gibi yerler, bu hükümetin sınırlarına dâhil edildi.

1918 yılının kış aylarında, Gökçe Göl ile Nahçıvan arasında Atranik ile Yapun adlı Ermeni çetecilerinin idare ettiği Zengezor ve Derelegez katliamı başladı. Ermeni kuvvetleri Şerur bölgesini de istilaya girişti. Derelegez İslam köyleri yakılıp yıkıldı, binden fazla kişi katledildi, yüzden fazla köy harap oldu.

Ermeni birlikleri, Müslümanlara zulüm etti; gençleri alıp götürdü, halkın yiyecek maddelerini alıp halkı, aç ve sefil bıraktılar. Mezalimden kaçan insanlar da yollarda rahat bırakılmadı.

Nitekim Ocak 1919'da göçe zorlanan İğdırlı bir gurup ahali, Sarı Çoban Köyü civarında durdurularak öldürüldü.

İğdır ve civarında genel olarak Antranik'e bağlı bulunan Haçik, Obeyan Haçator Ağa, Doro, Samson, Dikran, Arşak ile Yezidi Cihangir Bey gibi çete liderleri idaresinde görev yapan Ermeni birlikleri faaliyete geçtiler. Halkın elindeki silahları topluyor ve onları katlediyorlardı.

Temmuz 1919'da Ermeni birlikleri, İğdır civarında köylülerin silahlarını teslim etmelerini isteyince Tuzluca'nın Sürmeli, Gelgel, Karabulak, İncesu, Harabe köyleri silahlarını teslim ettilerse de Ermeniler, köylerin ileri gelenlerini toplayarak katlettiler.

Bu olayların üzerine, sayıları yetmiş bulan diğer köyler, güvence istedilerse de Ermeniler böyle bir güvenceyi vermedikleri gibi saldırıya da geçtiler. Otuz sekiz köyü ateşe veren Ermeniler, üç bin beş yüzden fazla insanı öldürdüler ve bu arada, kırk binden fazla insanı evsiz bıraktılar.

Ermeni çetecilerinin bölgedeki cinayetleri, daha savunmasız durumda olan Kulb (Tuzluca) bölgesinde yoğun olarak yaşandı. İğdır'ın merkez bölgesinde ise özellikle ovadaki savunmasız köylerde Ermeni çetelerinin şiddeti meydana geldi.

Oba, Küllük, Hakmehmet, Yaycı, Kazacı, Zülfi-kar, Kadıkışlak, Necafali ve Dize gibi ova köylerinde Ermeniler, erkekleri toplayıp yakma ve katletme yoluna gittiler. Bu köylerde kurtulabilen çok az sayıda kişi çareyi, dağlık alanlara ve sınırın dışındaki güvenli yerlere kaçmakta buldu.

Şubat 1920’de Ermeni hükümeti, Ağrı Dağı ve çevresinde bulunan Kürt aşiretlerini kendi yanlarına çekmek için aşiret reislerine hitaben mektup gönderdi. Bu mektupla bir meclis kurup barışmayı ve müzakereye girmeyi teklif etti. Celali aşireti reisi Ali Mirza ve diğer liderler, Ermenilerin bu tekliflerini şiddetle ret ettiler.

Doğubayazıt’ta bulunan alay komutanı Binbaşı Hilmi, Zengibasar’da Yüzbaşı Muhiddin Bey’in raporuna dayanarak Mart 1920’de 15. Kolordu komutanlığına gönderdiği rapora göre, Nahçıvan’da bulunan Yüzbaşı Halil’in her neye mal olursa olsun Iğdır’a taarruz etmek zorunda olduğunu bildirmesi üzerine o da yerel kuvvetleri toplayarak görüştüktan sonra Iğdır’a taarruz kararı vermişti.

Söz konusu karar üzerine Mart 1920’de tertip edilebilen aşiret ve milli teşkilat güçleriyle yapılan bir saldırı sayesinde Taşburun ele geçirildi ve Iğdır civarına kadar yaklaşıldı. Bu sırada bir erin şehit olduğunu gören aşiret ve milli teşkilat mensupları, moral-leri bozularak biraz geri çekildiler ve yeni tesis edilen hat üzerinde akşama kadar beklediler.

Bundan cesaret alan Ermeni birliklerinin, İğdir'daki topçularıyla ateşe başlamaları üzerine Milli Teşkilat kuvvetlerinde dağılma başladı. Ermeniler, yüz elli piyade, otuz iki süvari, iki makinalı tüfek ve üç topla karşı taarruza geçmişlerdi. Bunlar üç defa geri püskürtüldüyse de süren mücadelenin sonunda Dize ve Cennetabad köyleri Ermenilerin eline geçti.

Mart 1920'de Yüzbaşı Muhiddin, Vedibasır bölgesi subaylarından Teğmen Osman Nuri komutasında gönderdiği bir kuvvetle Dize ve Taşburun köylerini Ermenilerden temizleyerek Zengibasır teşkilatına bağladıysa da Ermeni kuvvetleri, Haziran 1920'de yaptıkları büyük bir taarruzla Zengibasır bölgesini tekrar işgal etti.

İğdir bölgesinin, Ermeni çetelerinden kurtarılması için Kafkas tümeni, Van ve daha güneyindeki askeri birlikleri ile Doğubayazıt bölgesinde toplanacaktı. Bu tümenin Nahçıvan'da bulunan müfrezesi, Milli Şura kuvvetlerini de alarak Azerbaycan kuvvetleriyle iş birliği yapacak ve taarruz için emir bekleyecekti. 15. Kolordu, Ermenilere karşı yapılacak taarruzun manevra planını tasarlamış ve bunu bir emirle, Mayıs 1920'de birliklere bildirmişti.

Bu plana göre, bölgedeki tümen, Iğdır'ı kurtaracak ve Aras Nehri'ne kadar olan bölgeye hâkim olacak, bunun için tümen ana kuvvetleri ile Doğubayazıt'a toplanacaktı. Bu hazırlıklar Ankara tarafından da takip ediliyordu. Hükümet, konuyla ilgili olarak Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile istişare halindeydi.

Eylül 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, bölgedeki durumun kötüleşmesi üzerine 15. Kolordu komutanlığına hareket izni verdi. 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa, Ermeni çetelerini önlemek için faaliyete geçti.

Eylül'de taarruza geçen Türk ordusu, Eylül sonunda Sarıkamış'ı kurtararak Kars'a doğru ilerlemeye başladı. Cephenin Iğdır bölgesinde, Iğdır bahçelerinde bulunan Ermeni askerleri ile silahlı çatışma devam ediyordu.

Iğdır'ın güneyindeki Hoşhaber ve Halfeli istikametlerinde keşif faaliyetleri yapılırken iki zayıf piyade taburu ve geri kalanı aşiretlerden oluşan bir kuvvetle yapılan bir taarruz, geceleyin irtibatsızlık yüzünden istenen sonucu sağlayamadı. Ekim 1920'de Iğdır

istikametinde yapılan yeni bir taarruzda Erhacı, Hal-feli, Hoşhaber tarafı ele geçirildi.

Bir başka kuvvet de Alican Köyü taraflarında yaptığı çarpışmada Ermenilere yüze yakın zayıat ver-dirdi ve otuz esir ile iki topu ele geçirdi. Tabur, İğ-dır'daki Ermeni kuvvetleri Markara Köprüsü'nde dur-durmak istediye de Ermeniler, direniş gösterince amacına ulaşamayıp Yukarı Alican Köyü'nün birkaç km doğusunda savunmaya geçti.

Kars, Ekim 1920'de Ermeni işgalinden kurtarıl-dıktan sonra Türk kuvvetleri doğuya doğru hareket ederek Gümrü'ye yaklaşmışlardı. Böyle olunca Kasım başlarında Ermeniler, Doğu Cephesi komutanlığına barış görüşmeleri yapmak istediklerini belirten mek-tup gönderdiler. Fakat Türk tarafının mütareke ve ba-rış için öne sürdüğü şartlar, Ermeniler tarafından ka-bul edilmeyince hareketin devam etmesi kararlaştırı-larak hazırlıklara da başlandı.

Akabinde başlatılan taarruz üzerine Ermeni kuvvetleri hem Kars'ın doğusunda hem de İğdır ve Şahtahtı bölgelerinde yenilgilere uğrayarak geri çekil-meye başladılar.

Ermenilerin mütareke ve silah bırakma isteği kabul edilerek 26 Kasım 1920'de Gümrü'de barış görüşmelerine başlandı. Ardından 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile tespit edilen sınır hattı, sonradan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile de tescil edildi.

Bahsi geçen sınır hattı, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti ile kuzeydoğu komşuları Gürcistan, Ermenistan ve Nahçıvan sınır hattıdır. Bu sınıra göre Misak-ı Milli kararları ile Türk topraklarına eklenmesi gerekli görülen Kars ile 1828 Rus-İran Savaşı'yla İran'dan Rusya'ya bırakılan ve iki yıldan beri (1918-20) Ermeni işgali altında kalan İğdır, Tuzluca ve sair ilçeler Türkiye sınırına dâhil edildi.

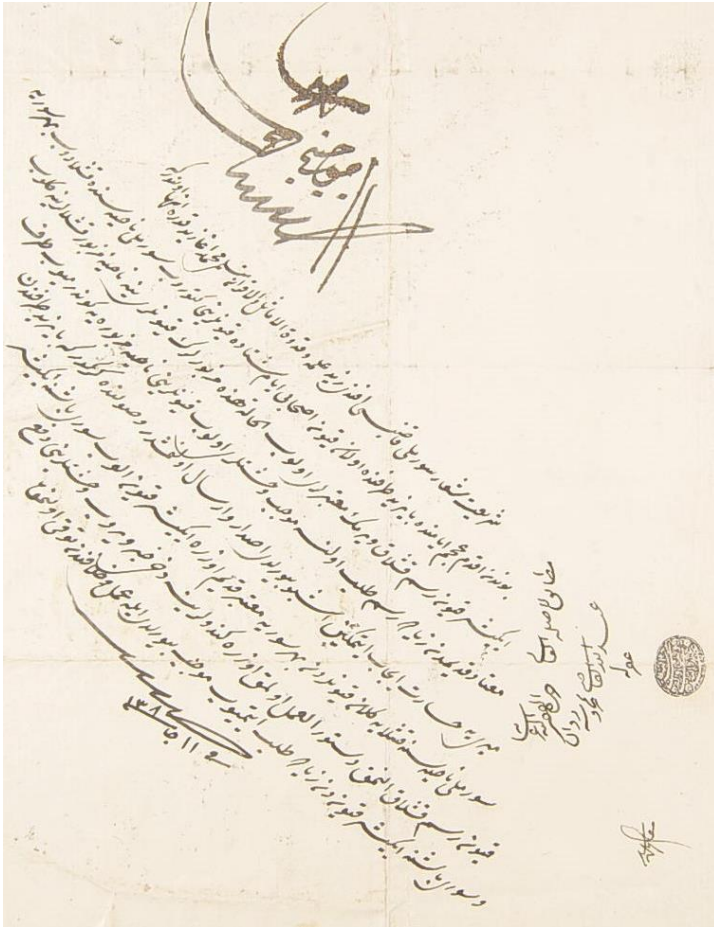
Bundan sonra Türk Kurtuluş Savaşı'nı takiben 1924 Anayasası ile yapılan düzenlemeler kapsamında İğdır, bir nahiye durumuna getirilerek Beyazıt Valiliği'ne bağlandı. Böylece 1934 yılına kadar Beyazıt (Doğubayazıt) Valiliği'ne bağlı bir nahiye olarak kalan İğdır, bu tarihten sonra yapılan yeni düzenlemeler gereği Beyazıt'ın Kars'a bağlanması üzerine Kars iline bağlı bir ilçe durumuna getirildi.

Nihayetinde 3 Haziran 1992 tarih ve 21247 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 3806 sayılı kanun ile de il yönetim birimi halini aldı. Aynı kanunla Karakoyunlu beldesi de ilçe yapılarak Aralık ve Tuzluca ilçeleriyle birlikte Iğdır'a bağlandı ve böylece Iğdır ili, merkeziyle birlikte dört ilçeden müteşkil bir idari birim oldu.*

* Giriş metninde istifade edilen kaynaklar, kitabın sonlarında bulunan kaynaklar bölümünde listelenmiştir.

OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

BOA, AE.SAMD.III, 212/20511 (lef 1), 11 Cemaziyelevvel 1138 (15 Ocak 1726): Sürmeli Nahiyesinde Koyunlarını Kışlatan Koyun Sürüsü Sahiplerinden İki Koyun Alınması Hakkında Belge.*

* Tarih çevirme için kaynak: <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>.

BOA, AE.SAMD.III, 212/20511 (lef 1), 11 Cemaziyelevvel 1138 (15 Ocak 1726):

Sultan III. Ahmed tarafından Iğdır nahiyesi kadısı ile Bayezid sancağı mütesellimine gönderilen emirde: Bundan önce Bayezid tarafında bulunan koyun sahipleri, kışın koyunlarını Sürmeli nahiyesinde kışlatıp sürü başına iki koyun vergi verdikleri gibi bundan sonra da aynı şekilde iki koyun vermeleri bundan çok alınmaması gerektiği belirtilmektedir.

BOA, İ.DH, 303/19236 (lef 2), 28 Şevval 1270 (18 Temmuz 1854): Cebel-i Dürz Ve Aşiret Atlılarının Iğdır Köyünden Döndükleri Zaman Rus Kazakları İle Muharebe Etmeleri Hakkında Belge

عشقو
 انا طرنا اردوی همایون سیری قریباً بیست روزی طرفه بکره و رود ابره ای قیام خیرات برابر اولاده تکره سیرس ادری ایله مشمول نظر کیش
 بشاب ملوکات سوریه ایچ عرصه و نقد کیشی نالی اعلازه بایزر نه ایدر ویه سونه اونی ندیش درز و عسار انا کورنک اکر بر قریب سوره رتیره
 روسیه قزاقلر و قریب اولاده مجاری و غلبه کیشی و روسیه اردو سنک فایض صوبی قیاد ایلس اوریه اردوی همایونک صورت حرکت و ریش
 متعصمه اولغده موافقه امرو فرمانه حضرت پادشاهی سوریه همالده نسبت رابه حضرتینه جناب صاحب یاغیده ورزه کیفیت لرض ولادی سیریه
 بیبر بر کیشی بیاید تکره ناورى قریب قسده اقدم

م
 (۸۱) (۸۱)

مورد به مالک کیشی
 ایچیرمیشی اولما سونکله سینه اعصاب لایله ذکر اولانده تالک و قورن مقلور سونکله خطابه ادری بولسی
 دوردو ایستاکه شیشما ادره قریب سونکله اولانده سینه سونکله اولانده سینه سونکله اولانده سینه سونکله اولانده
 جیرلاره امداد ده سینه جناب پادشاهی اعصابی سینه سونکله اولانده سینه سونکله اولانده سینه سونکله اولانده
 ندر ایستاکه اولانده سینه سونکله اولانده سینه سونکله اولانده سینه سونکله اولانده سینه سونکله اولانده

İ.DH 303/19236

2

BOA, İ.DH, 303/19236 (lef 2), 28 Şevval 1270 (18 Temmuz 1854)

Anadolu ordusu müşiri tarafından Babiâli'ye ulaşan ve bunun üzerine sadrazam tarafından alınan kararlar padişaha sunulan belgede: Bayezid'den ileriye sevk edilen Cebel-i Dürz ve aşiret atlılarının Iğdır köyünden döndükleri esnada Rus kazakları ile muharebe ettikleri ve galip geldikleri, Rus ordusunun Kars suyunu tecavüz etmesi üzerine Osmanlı ordusunun harekete geçtiği anlatılmakta ve bu durumda müşire ne cevap verilmesi gerektiği padişaha sorulmaktadır. Padişah (Abdülmejid) da bu konuda müşire münasip bir cevap yazılması görevini sadaret makamına havale etmektedir.

BOA, Y.PRK.PT, 1/3 (lef 9), Mayıs 1294 (Mayıs 1878): Osmanlı-Rus Harbinde Iğdır Civarında Muhabere Yapılması Hakkında Belge

۹

دیمی غزاف مجربین ارض و مدنه کوندر دیمی غزافنام تک ترجمه سید

عهدنامه فیله سنه منسوب بوزیر من نفه سواری عساکر معاوضی اریوانه اووه سنه
روسیه بیسته سی طوئید بیسته ده مکتوب و یک صوفه روسیه قوام نقیبی ظهور
ابتدائیه عساکر معاونه طرفه اعلاوه ایدلند اولارده عودت عساکر روسیه
موقوف سوا بینه نصاف ایتمکله محاربه به طوئید بو محاربه اتاننده ای طوئید
رض امداری کلدی محاربه سه ساعت دوام ایدرن موقوف ای یوز
نفات ویرکده صکره کیدیه مکتوب ایکیده حواریج بر محاربه رها اولدی
روسل عثمانلورن خط رجعتی کسک ایچیه عباس قولنه طوغری ایدر و لیه ایچ
عثمانلور او حواریج موافق بولند قدرنه چون طوئید و بیاره عسکره آتدیج
ایندی بر محاربه ده سز ساعت دوام ایدر بیستم سنه موقوف اوچ یوز
نفات ویرکده صکره رجعت ایچدی

BOA, Y.PRK.PT, 1/3 (lef 9), Mayıs 1294 (Mayıs 1878)

93 Harbi sırasında Erzurum'dan İstanbul'a gönderilen telgrafın tercümesine göre: Hamid Han kabilesine mensup yüz yirmi nefer yardımcı süvari askeri, Erivan Ovası'nda Rus postasını tutmuş, postada bulunan pek çok mektup ve kağıt parayı yakmış; dönüş esnasında bu askerler Rus süvarileri ile savaşmış ve beş saatlik savaştan sonra Ruslar, iki yüz kişi kaybederek geri çekilmiştir. Ayrıca Iğdır civarında bir savaş daha olmuş ve Ruslar, Osmanlı dönüş hattını kesmek için Abbas Gölü'ne ilerlemişlerse de oradaki Osmanlı ordusu toplarla ve piyadelerle buna karşılık vermiş, sekiz saat süren bu savaş sonucunda Ruslar, üç yüz kişi kaybettikten sonra geri çekilmişlerdir.

**BOA, Y.PRK.KOM, 3/28 (lef 1), (Tahmini Tarih
1298-1882)**

Rusya'nın Kafkasya kazası ahalisinden hicret etmek arzusunda bulunan hanelerde meskûn kişilerin isimlerini içeren liste: Bu listede farklı idari birimlerin yanı sıra Iğdır ile ilgili bölüm de vardır. Buna göre "Revan'da Iğdır Kazasında Saraçlu Karyesinde Sakin Olanlar" başlığı altında hicret arzusunda bulunan kişiler, babalarının isimleri ve unvanlarıyla birlikte verilmektedir.

BOA, Y.PRK.KOM, 3/28 (lef 1), Sayfa 2, (Tahmini
Tarih 1298-1882)

مطهر حاج مراد علی نیر محمد ابراهیم بریم آه دردی اوغلی حیدر مراد اوغلی محمد علی اوغلی آیت الله مراد علی علی مراد علی
 فریاد خلیل اوغلی آیت الله اورج اوغلی نماز خلیل اوغلی منصور اورج اوغلی آغا جانده علی اوغلی حصار اوغلی فریاد آغا جانده اوغلی
 محمد صابر اوغلی احمد علی اوغلی عاصم اوغلی سید سعید اوغلی سید کریم اوغلی خلیل مراد اوغلی بر محمد کریم خلیل اوغلی
 آیت الله محمد اوغلی شیخ علی مطهر اوغلی حیدر سید محمد اوغلی سید فریاد اوغلی محمد صابر اوغلی عبده نظام اوغلی عبدالکریم فریاد اوغلی
 اسد الله اوغلی آغا کریم بریم اوغلی تکرم علی اوغلی آه دردی نماز اوغلی محمد خلیل اوغلی ایسود نظام اوغلی حاشا مراد اوغلی علی محمد اوغلی
 احمد فریاد اوغلی حاج خلیل اوغلی آیت الله اورج اوغلی آه دردی خلیل اوغلی رضاد اورج اوغلی آیت الله اوغلی بریم ی اوغلی مطهر اوغلی
 طوسه رضاد اوغلی خلیل اوغلی

نویزیده تابع قریب طریقه فریاد سکه اولد
 علی شاه نکر دردی اوغلی علی صمد نکر دردی اوغلی حیدر دردی نکر دردی اوغلی عیسی ابراهیم اوغلی حیدر علی اوغلی ابراهیم فریاد اوغلی
 علی ابراهیم فریاد اوغلی اکبر علی اوغلی یعقوب نورده اوغلی علی دردی اوغلی محمد یکنه حاج فریاد اوغلی احمد حاج فریاد اوغلی خلیل حیدر اوغلی
 آه دردی بریم فریاد اوغلی فریاد نکر دردی اوغلی لطف حاج ولی اوغلی
 شیر قشقه کریم اوغلی فریاد سکه اولد
 یوسف ولی اوغلی آیت الله حاج کریم اوغلی محمد حاج صابر اوغلی قاضی حاج صابر اوغلی خلیل شاه حاج صابر اوغلی سراجی صابر اوغلی فرج اوغلی
 علی محمد اوغلی اسد الله ولی اوغلی احمد اوغلی آدی کورد حاج صابر اوغلی حیدر علی اوغلی نکر اوغلی حیدر صابر اوغلی علی کریم اوغلی نکر اوغلی
 نویزیده قشقه علی احمد فریاد سکه اولد
 سید افق مطهر اوغلی حاج عبدالکریم مطهر اوغلی حاج محمد علی صابر اوغلی علی حاج عبدالکریم اوغلی سید ابراهیم مطهر اوغلی آیت الله منصور اوغلی
 یکنه حیدر اوغلی حیدر منصور اوغلی محمد حیدر اوغلی احمد حیدر اوغلی بوکر یوسف اوغلی سید آیت الله یوسف اوغلی سید محمد علی صابر اوغلی لطف حاج صابر اوغلی
 اکبر یوسف
 طوسه حاج صابر اوغلی خلیل علی اوغلی محمد مراد اوغلی سراجی شاه کلدی اوغلی علی حاج کریم اوغلی برجه شاه کلدی اوغلی عاصم اوغلی
 محمد احمد اوغلی آغا رضا اوغلی جواد اوغلی
 دانه شیخ ارباب فریاد سکه اولد
 آیت الله شاه کلدی اوغلی محمد حاج صابر اوغلی جواد ابراهیم اوغلی عیسی حاج شاه کلدی اوغلی « آیت الله سید علی آه دردی خلیل اوغلی حیدر خلیل اوغلی
 فریاد مطهر بریم سید محمد خلیل اوغلی علی و اوغلی فریاد خلیل اوغلی در اوغلی عیسی فریاد اوغلی سراجی اوغلی حیدر اوغلی حیدر اوغلی
 قاضی شیخ کلدی قشقه برجه فریاد سکه اولد
 حیدر سید محمد دیکر صید آیت الله حاج نیا حاجی بد فریاد ده بریم اوغلی محمود یوسف
 صدقاره فریاد
 کریم حیدر

**BOA, Y.PRK.KOM, 3/28 (lef 1), Sayfa 2 (Tahmini
Tarih 1298-1882)**

*Rusya'nın Kafkasya kazası ahalisinden hicret etmek
arzusunda bulunan hanelerde meskûn kişilerin isim-
lerini içeren liste: Bu listede farklı idari birimlerin yanı
sıra Iğdır ile ilgili bölüm de vardır. Bir önceki belgenin
ikinci sayfasıdır. Iğdır ile ilgili bilgilerin devamı bu
sayfada da bulunmaktadır.*

**BOA, Y.PRK.ASK, 66/72 (lef 1), 26 Rebiülevvel
1308 (9 Kasım 1890): Rusya'ya Bağlı Iğdır'da Bir İngiliz
Muhbirinin Ermenileri Kışkırtması Hakkında
Belge**

۵

مکتبہ عثمانیہ
مکتبہ عثمانیہ

روسیہ ده ایکی برده بولنا بر انگلیز مجری ایضیک ایاده قلمی سز مرستای قلمی قلمی
بر ایضیه موقوع اوله مرکز دیکده اولیضی و مرقوم ایکی برده حرکت ایروب دایه حرکت
ایره حلی دارمیلده اونوز قدری روسیه لوطرندسه در دست اولوب قارمه کونولریکی دیوباره
تقیات لازمه اجرا اولیضیه بجه الرضیه نتیجه معلوم تانک بلیدیله حلی هر وقت نالانفذه بیایدی
ونتیجه ایضیک ایبار اولیضی در بخش اردوی هر یوبه مشرفندسه با نظراف اشعار اولیضیه و اعظم
یوطیه اوزره معروضه اولیضیه امر و نامه حضرت مله الاکده
۱۶
۱۶
عسکر
عظیم

**BOA, Y.PRK.ASK, 66/72 (lef 1), 26 Rebiülevvel
1308 (9 Kasım 1890)**

Seraskerlik makamından yazılan belgede: Rusya'ya bağlı Iğdır'da bulunan bir İngiliz muhbirin, Ermenilere "siz Sırbistan gibi kan dökmedikçe bir imtiyaza muvaffak olamazsınız" dediği ve Iğdır'dan hareket edip Van tarafına geçeceği; ayrıca otuz kadar Ermeni'nin Ruslar tarafından tutulup Kars'a götürüldüğü, bu konuya dikkat edilerek merkeze bilgi verileceğine dair dördüncü ordu müşirliğinden yazı geldiği hususları belirtilmektedir.

BOA, Y.PRK.ASK, 70/87 (lef 1), 7 Şaban 1308 (18 Mart 1891): Revan, Iğdır Ve Kars'ta Toplanan Ermenilerin Hücüm Hazırlığı Hakkında Belge

4

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَكْتُوبَةٌ لِقَلْبِي
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روزه واکتیر و فارصده ساکنه اریزده جمع ایرنه اونوز بیک فرسلجی ارض فرده نیک باسقالبه
اناسنده بایزیه واکتیر دیاسند جیرنه تجاوزه بزم فرده ایضاع نصرت ایره جکیرنه وسازنه
دئر روزه جوق معلنه تجاویس اولور موقود الکلم برذاتک دیدیکی معلومات مقصده دردیجی اردویک
تیرقنده مورد سفره لا غفرانه نیک هم صورت مسئول نگاه عالی بویله ادره لفاعمه تفصیح قلم
در صورت باب عالی در دست ارسال بولمسه اولمده عومه معلوماته ایزافله اظهار روزنامه خفیه لیر ادره
ایضا شایع و ایضا شایع
عاشق

**BOA, Y.PRK.ASK, 70/87 (lef 1), 7 Şaban 1308 (18
Mart 1891)**

*Seraskerlik makamından yazılan belgede: Revan, Iğ-
dır ve Kars'ta bir araya gelen otuz bin kadar silahlı
Ermeni'nin Paskalya esnasında Bayezid, Eleşkird ve
Pasinler civarında bozgunculuk yapacaklarına dair
Revan'da ticaret yapan bir kişinin verdiği bilgi üzerine
dördüncü ordu müşirliğinden bir telgrafın seraskerlik
makamına ulaştığı ve buradan da birer suretinin pa-
dişaha ve Babiâli'ye takdim edildiği belirtilmektedir.*

BOA, İ.DUİT, 145/2 (lef 1), 08 Şaban 1308 (19 Mart 1891): Revan, Iğdır Ve Kars'ta Ermeni'nin Pas-kalya'da Harekete Gececekleri Hakkında Belge.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
الطيبين الطاهرين

معرضه حقیقته لبربره
روله واکده دفارجه سکده ارسیلرده جمع ایسه اوقوزلیک قدر صلح ایسی قسده سیک باسقالی اناسانده بائزیه انکدر باسند عزیزنه تجاوزه
مالک تها اخلنده ایلیغ مقصدن سایه جملری و بزم طرغاشیندن سیک دی بونکرده سترک بولوروی کن فسادک فلورنده اول ارضه ده که فعیبر ایسی
نعلباری دیجارت نعلی ایتمک نینسه اولدوقوی دروسه جینلرک جمع ایسه ایسی قسده سی مانعان اولورنده سترک نینسه رولنه که ایسی روسی روسی ضایعه
مخسوس آبولوروی عمل بولوروی روله جینجه عمل تجاریسی بولسا موقوفه لکم بولات طرفه خیر و لیکنده بجهد موافق موجوده ایجابانده سایه حکم بول
ایسی سترکی طرفه قورمانقنده استعاضه ایسی درقن دورولورویده شیره بولورنده بجهت قنوم بیلرلرله اولیقنک ایلی اعلیایات حضوریاچن حضرتلرله
هرود دیاریه ایلی عیبه لره سده افار قنر اولوقده اولیب ایسر و قنوم حظه و لیکنده ایسما ده ایلی و لیکنده ایلی و لیکنده ایلی

چک
عاشق

BOA, İ.DUİT, 145/2 (lef 1), 08 Şaban 1308 (19 Mart 1891)

Umur-ı Rikab-ı Harbiye Dairesinden yazılan belgede: Revan, İğdır ve Kars'ta bir araya gelen otuz bin kadar silahlı Ermeni'nin Paskalya esnasında Bayezid, Eleşkird ve Pasinler civarında bozgunculuk yapacaklarına, Osmanlı toprağındaki Ermenilerin de iştirak ettiklerine, olaylardan önce Erzurum'daki muteber Ermeni ailelerin İstanbul'a taşınmak niyetinde olduklarına, Rusya tarafında toplanan Ermenilerin engellenmediklerine, Revan'daki Ermeni reislerinin Rus askerlerine mahsus apoletleri taşıdıklarına dair Revan'da ticaret yapan bir kişinin verdiği bilgi üzerine, gerekli tedbirlerin alınması için sekizinci fırka kumandanlığı tarafından işaret edildiği ve dördüncü ordu müşirliğinden bir telgrafla bildirildiği; acele muamele yapılması hususunun sadarete bildirilmesi gereği ifade edilmektedir.

BOA, Y.MTV, 94/100 (lef 1), 22 Nisan 1310-
28.10.1311 (4 Mayıs 1894): Rusya'nın Iğdır Tara-
finda Asker Tedarik Ettiğine Dair Belge

۴

کتابخانه
مکتب قاجاری
خبره

این مجامع در بعضی اوردی همایونده بشیری که با شانده وارد اولده، عاقلانه تا بحال
شهره تا تغیر قیامت های مو- نید-

دو سه نیک اکر بر چشند قشبت اولدین اسجا- قلانه ندر کاه عسکری نیک ماهیت و حقیقتک تحفه واسعی
هدود قومانده لغز یا بشیری مؤبا مو- در تغیر قیامت م- بویا بده با یزیه مقر فلیله جریا بده ایده مجارده جویانده
اکوبر- وانه یا بویطی اولده مؤورک کویطسی ایچوده لهر دیو ندر بیره قشبت اولدین حالده مکتبه اولدین
مؤور- مؤوس الیه قزقلر طرفنده اعاده ایطسه اولدین و- و سه قور- ووه مؤور لری کندی بیغری اولده
نجا- لری بیله هدورک ادر طرفنه کیر ماملکه بولنسه اولد قاری و بنا ز علیله ندر کاه سرور ب نیک
بولردنه تحقیقن قابل اولدین جفن محرمه ایدوکی بیانه اولنسه و مو- نه اعاده نظر بولردنه تحقیق
انکافی غیر قابل بولنسه اولغله ندر کات نکلور- و حقه ه مقام عاقل سر عسکریلر بجه تحقیقات ادرین زمانده
استکماله و بیج نیک امدو- شعایه ماسعه بویطسی مروضه-

BOA, Y.MTV, 94/100 (lef 1), 22 Nisan 1310-28.10.1311 (4 Mayıs 1894)

Erzincan'da bulunan Dördüncü ordu müşiri Zeki Paşa'dan gelen 22 Nisan 1310 tarihli şifreli telgrafın açık sureti: Rusya'nın Iğdır tarafında müteşebbis olduğu bildirilen asker tedarik etme durumunun araştırılıp bildirilmesi hudut kumandanlığına yazılmıştı. Bu konuda Bayezid mutasarrıflığı ile yapılan muhabere, mutasarrıf cevaben: Iğdır Revan'a pasaportu olan memurun geçirilmesi için her türlü teşebbüs edildiği halde mümkün olmayarak bu memurun Kazaklar tarafından iade edildiği, Rusya kordon memurlarının kendi tebaaları olan tüccarı bile hududun diğer tarafına geçirmedikleri, geçiş tedarikinin oradan tahkik edilemeyeceği için tahkikatın seraskerlik makamından yapılması gerektiği yönünde bir açıklamada bulunduğu belirtilmektedir.

**BOA, Y.MTV, 107/48 (lef 1), 25 Rebiülahir 1312
(26 Ekim 1894): Kafkasya Rus Başkumandanının
Tahkik İçin Iğdır'a Gelmesi Hakkında Belge**

۵۲

مکتوب
مکتوب
خبرنامه

در دخی اردو هیوود میری جلیب مننه دارد اولتو تفرقاتامده تفتاسیه بیه قوماندانی جنال سربرینف عیار دولتی عیون
تجارتی تحویه مقصود بودنه اکیده کلیدی روسیه دولتک بایزیدده افرودم عودده ایله افرودم فخریه منک افانده
شفاکینه اکتدکیفی قره کیساده مدد قوماندانین وچ لکنه نامه تفرقاتامده استعاره اذنیفین یانه اذنیفین محکم
عالی بویوکه اذیره علمه معلوماه ابدا قطف اذیابه امر و زمانه حضوره و نه اذیره

ایله
ظ

**BOA, Y.MTV, 107/48 (lef 1), 25 Rebiülahir 1312
(26 Ekim 1894)**

Seraskerlikten daha üst bir makama yazılan bu belgede anlatıldığına göre: Dördüncü ordu müşirliğinden seraskerliğe bir telgraf ulaşmıştır. Müşirin telgrafında, Rusya'nın Kafkasya başkumandanı olan kişinin Osmanlı toprağındaki aşiretlerin ihlallerini tahkik amacıyla Iğdır'a geldiği, bu durumun da Rusya'nın Bayezid'den Erzurum'a dönen Erzurum kançılıyasının şifahî ifadesinden ve Karakilise'de hudut kumandanlığı vekaletinden alınan telgrafta anlaşıldığı yazılıdır.

**BOA, BEO, 506/37879 (lef 1), 15 Teşrinievvel
1310-26 Rebiülahir 1312 (27 Ekim 1894):
Rusya'nın Kafkasya Başkumandanının Tahkik Ama-
cıyla Iğdır'a Geldiğine Dair Belge**

شماره تاریخ	ارزوم و دولتیه سفط	مورد تاریخ	مورد تاریخ	مورد تاریخ
۵۱۸۰۰۰۰۰				۹۶۸
<p>تفتیشیه بجه قومانده جنرال سریمینیف عیار عمایه نیک خاوازی تحقیق مکتوبیه بود فیه انکه به همدلی روسیه نیک بایزیده ارزوم عورتا ایدیه ارزوم خیمه درین انا ده سفاهی سنده اخلایه سونین رددی ارزوم سریمینیف عیار عمایه نیک خاوازی ایدیه بخط اولی ایدیه به مکتوبیه ایدیه ایدیه</p>				

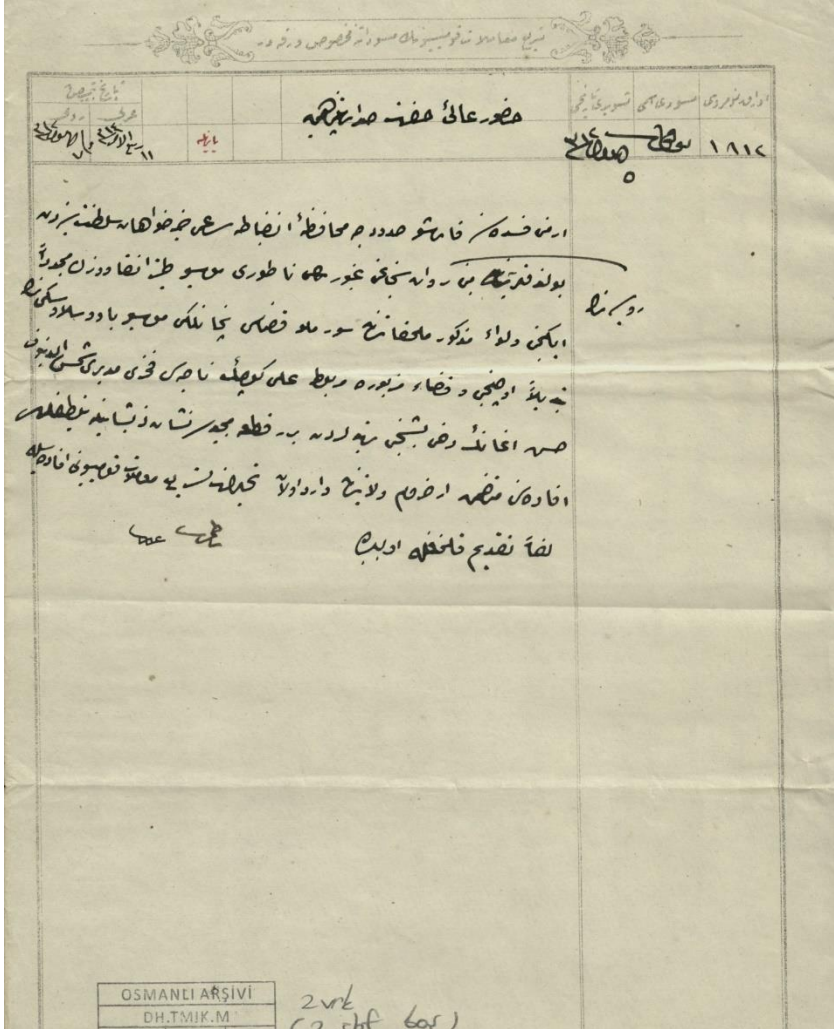
**BOA, BEO, 506/37879 (lef 1), 15 Teşrinievvel
1310-26 Rebiülahir 1312 (27 Ekim 1894)**

Erzurum vilayetine Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen bu belgedeki yazıda: Dördüncü ordu müşirliğinden seraskerliğe gelen telgrafa atfen, Rusya'nın Kafkasya başkumandanı olan zâtın Osmanlı ülkesindeki aşiretlerin ihlallerini tahkik etmek amacıyla İğdir'a geldiği hususunun Bayezid'den Erzurum'a dönen Rusya kaçılarınca sözlü ifadesinden anlaşıldığı belirtilmektedir.

BOA, MV, 84/38 (lef 1), 26 Şevval 1312 (22 Nisan 1895)

Meclis-i Vükela mazbatasına göre: Celali aşiretinden bazılarının sınırı ihlal ederek Rusya'nın Iğdır karyesinden gasp ettikleri bildirilen yüz kırk baş koyunun tahkik esnasında Sakanlı kabilesinden bazı kişilerde bulunduğu anlaşılınca bunların sahiplerine teslim edilmesi, Bayezid mutasarrıflığından gerekli kişilere tebliğ edilmişse de bunu kabul etmedikleri ve Rusya'nın Iğdır nacanlığı tarafından bu koyunların iadesi talep edildiği beyanıyla ilgili kişilerin yakalanıp koyunların geri verilmesi ve sınır güvenliği için yeterince asker sevkiyle derdest edilmeleri ordu müşirliğinden bildirildiğine dair seraskerlikten gelen 8 Şevval 1312 tarihli tezkere okundu. Karar: Daha sonra gereği kararlaştırılmak üzere öncelikle bu konudaki malumat ve mütalaanın Erzurum vilayetinden öğrenilmesi ve alınacak cevabın bildirilmesi hususunun Dahiliye Nezareti'ne havalesi uygun görüldü.

**BOA, DH.TMIK.M, 15/8 (lef 1), 11 Rebiülahir 1314
(19 Eylül 1896): Ermeni Saldırılarına Karşı Sınırdaki İnzibatı İçin Çalışan Revan, Sürmeli Ve Aliküçek İda-
recilerine Mecidi Nişanı Verilmesi Hakkında Belge**

**BOA, DH.TMIK.M, 15/8 (lef 1), 11 Rebiülahir 1314
(19 Eylül 1896)**

Sadaret makamına sunulan bu yazıya göre: Ermenilerin saldırılarına karşı sınırda inzibati serian temin etmek için gayret gösteren Rusya'nın Revan livasının idarecisi ile buraya bağlı Sürmeli kazasının ve Sürmeli kazasına bağlı Aliküçek nahiyesinin idarecilerine Mecidi nişanı verilmesine dair Erzurum vilayeti tarafından gelen yazı ile Muamelat Komisyonu'nun ifadesi makama takdim edilmiştir.

BOA, Y.PRK.UM, 43/103 (lef 1), 19 Cemaziyelev-
vel 1316 (5 Ekim 1898): Çete Üyesi Ermenilerin İğ-
dir'dan Çıkıp Faaliyet Yürüttüklerine Dair Belge

ه
وانه ولاتينده سفره

شهر اوزينده در دست اولنامه ساز ارضينه ايجيس بودقم روسيه نك ايجير قصبينده
كله كلري و بو ايجي ارضينه مكالي لقياس سوم با عنوانه و بقول نافنده روسيه ل ايجي ارضي
كيس دافل اولين ماله اوله سبه كتبه عبارت برهته فدا تشكيل ايجي بعضينك
برناه و بعضينك سوز نضك ايجي كبره ايجي خضا بايزيد و ديا ديه ايجي
اوچ كلساده كيردكي و فقط كچله نضته كرده نضاد ايجي غوغام كوشلاري
اوزينه آيرلوب انه نضكه ارضينه لقياس سوم با عنوانه و بقول نافنده روسيه ل ايجي ارضي
بجايه ايجي بر كول كسانه كوميكسي و كونه كيرلوب كچي بوجيم ايجي و انه كله بلكي اعتراف
ايجير بودوننه الهالينده اوله سبه و قيلم ريسانده فالينبي اغتصاده بفاينام
اوردنه روسيه كسيكي سوبور تخفيضان بر رومدر فرمانه
واله
طهر
صادي الاصل
۱۹۱۶

**BOA, Y.PRK.UM, 43/ 103 (lef 1), 19 Cemaziyelevvel
1316 (5 Ekim 1898)**

Van vilayetinden valinin İstanbul'a gönderdiği bu yazıya göre: Şüphe üzerine tutuklanan sekiz Ermeni'den ikisi, Rusya'nın Iğdır kasabasından geldiklerini belirtmişlerdir. İfadesinin içeriğinde Ermeni fedai, Rusyalı iki Ermeni de dahil olduğu şekilde on beş kişilik bir fedai çetesi teşkil ederek tüfek ve fişekler getirip gizlice Bayezid ve Diyadin arasındaki üç kiliseden geçirdiğini, geceleyin Kürdlerle karşılaşp kavgaya tutuşmaları üzerine ayrılıp ondan sonra arkadaşlarından hiçbirini göremediğini, tüfekleri ile sarf edemediği cephaneyi bir göl kenarına gömdüğünü ve gündüz gizlenip gece yürüyerek Van'a geldiğini itiraf etmiştir. Bu vilayet ahalisinden birisi de vaktiyle İstanbul'da kaldığını ve karışıklık sırasında Bulgaristan'a ve oradan Rusya'ya gittiğini söylemiştir.

**BOA, Y.PRK.EŞA, 31/86 (lef 1), 26 Cemaziyelevvel
1316 (12 Ekim 1898): Ermenilerin Silahlı Bir Çetesini
İğdır'dan Van'a Geçirdiğine Dair Belge**

ح

قاضي باسمه شريفه كذا في « سرية اوليغچه تاريخي دار اولاد محمدان جمهوريك صورتيه

ممالك محروسه شاهانه بك بعضه جزيانته جبهه لسوقيه ايقاع سورسه وخبانته واولاد زده كيا ارميندرا فساده جزيانته اولفقه برنانه روسيه
قفقاسي ارميندريك شويانته اقطاع مصفاخانه ارضي اجزايه حاضر لفته اولتري حسن ايلسه واولاد به جزيانته قفقاسيه كير ويطول مقوم بونفره
اوليغچره نيج تحقيقانده سبانه اولاد بعضه احوالك عومده اشعاريه بجا سرست ايلدم شويوك قفقاسك ايلانه ولايه تايغ « نجرانه »
و « عكسانه دويل » يعني كورمي ارميندري بعضه ارضه ارميندريه بالانفصانه ترتيبه تيكري اللواتيك سلمه برجه تايغ اقبج اقبج اقبج
طريقيه واده جزيانته ارسال ايلسه اولتري تاي بوجره برجه تاي ممال ديكر برجه تاي اها اعضاء ايرك اقبج كوزر دكلري اشغالك نيج احوال
مترقب ايلك فرجه سورسك اوزره توفيق اتمده برلشوري وپروكوزره اولي جته بك تماما موقفي ويا خود برصاومه ووقته جزيانته
تفاهانته ايقاي وليفه خبانته مؤتمه اولتري جبري ورو ايلدي آده عار العومده اقبج جزيانته وني قارص ولايك حدود اقبجيه
متمت اولاد تفاهانته « ياسيه » قضايله « الشكر » بنده واقع : كورسني نك برعقرا اشغالك مورينه ساعه تفاهانته
سونه اولاد جكلري وكرك برجه تايه وكرس برنه كوره سونه اولدجه جته ل ممالك شاهانه مهم مقدره سلاج وچخان
ارغالي قصور بوليني دارلره بوجورنه سلاج وچخان ارسال وني مهم اول قيامك اسبابي ترتيبه اولي كولاك فته اولينغده
مذكور « كورسني » ايلدجه تايك تحت حافظه تمهاده ده برلشوري لوتني عومده ايرم برنه ما عذارني قويمه نك اكه مهم نقطه
سوقاي بليس ولايك سمانده واده كولاك شمال غربيه واقع « احوال » قضاي برلشورده مذكور احوال وقيسيله هوليسك
نظر قنده دوج بولاني واول ارده شوي بقره اوفا ايلر بوليني قويا ملحوظ اولاد سكونك مبداه جيفالسي اسبابه برانه اول
نيت بولني جمهوريك لادومده برلشوري عومده ايلدم

**BOA, Y.PRK.EŞA, 31/86 (lef 1), 26 Cemaziyelevvel
1316 (12 Ekim 1898)**

Kars başşehbenderliğinden 2 Teşrin-i Evvel 1314 tarihli gelen hususi yazının sureti: Bu yazıda şehbender şunları anlatmaktadır: Kafkasya'nın Erivan vilayetine bağlı Nahçıvan ve Gümrü Ermenileri, bazı İran Ermenileri ile ittifak edip oluşturdukları elli kişilik silahlı bir çeteyi daha önce Iğdır yoluyla Van tarafına geçirdikleri gibi, yine bu çeteye denk diğer bir çeteyi de hazırladıkları, önceki çetenin başarısı kendilerine iletildiği anda ikinci çeteyi de Kars vilayetinin Osmanlı sınırına yakın noktasında Pasin kazasıyla Eleşkird arasındaki Köseadağı'nın bu tür bu tür eşkıya geçişine müsait noktasından sevk edecekleri ve böylece Osmanlı ülkesine önemli miktarda silah ve cephane sokacakları, bu nedenle Köseadağı ile civarının muhafaza edilmesi gereğini arz ederim. Bundan başka Ermeni komitesinin en önemli sevkiyat noktası olan Bitlis vilayetinin kuzeyinde ve Van Gölü'nün kuzeybatısında Ahlat kazası bulunduğu Ahlat kazası ile havalisinin göz ardı edilmemesi ve oralarda şimdiye kadar bulunan silahların meydana çıkarılması işine bir an evvel teşebbüs edilmesi hususlarının gerekli olduğunu arz ederim.

**BOA, Y.A.HUS, 395/125 (lef 1), 29 Zilhicce 1316
(10 Mayıs 1899): Iğdır'da Toplanan Rus Askerlerinin
Sınırı İhlal Haberine Dair Belge**

۵

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
۱۹۹۶

رویه دولتت المدبرم نخبه ایله اوله سندن کتیب برفق عدرینت همدوی بنجاریه
قوروه مئورینت کوند رولیک ملازم طرفنده افاده اولمیه دئر ارفوم ولایته کلامه
تلفنه عهد ونقصم اولسه دیول بنجوز و قوروه مئول کلام تحصیف مئمه ایسه بیدیه
ولایته ایله یازمتم اقم ایضاً ایضاً
صد اعظم
ص

**BOA, Y.A.HUS, 395/125 (lef 1), 29 Zilhicce 1316
(10 Mayıs 1899)**

*Sadaret makamından kaleme alınan yazıya göre:
Rusya'nın Iğdır'da toplanan on sekiz bin kişilik askeri
kuvvetinin sınırı tecavüz edecekleri, kordon memuru-
nun gönderdiği mülazım tarafından ifade edildiğine
dair Erzurum vilayetinden gelen telgrafında arz edil-
miş, böyle bir tecavüz olması beklenmiyorsa da ge-
rekli tahkikatın icra edilerek bildirilmesi vilayete ceva-
ben yazılmıştır.*

بسم الله الرحمن الرحيم
بیتنا در رجب اولی در شهر تبریز سنه ۱۳۱۶
ع ۱۳۱۶ هجری قمری در روز پنجشنبه ۱۱ ذی الحجه ۱۳۱۶
کوتی قده حدودی تجاوزی که بر ملازمت افاده سنه اولی در مقام انقضای باقیات اشعار
اولیه بوده سایر اشعار ده دولته را سه موجود اولیه در وصفات یکجا اولیه بود اظهار
باری در حق حدود اورزنگ اگ اوفانه بر اوینوزنزه مع حد اولیه شریقه قده وقوم خاکه کینه
در روزی اولی در روز هفده اینک وصول بلا مافوره لری اجرائیک اینجین بر بقدر مساحت
ایده با نوره اجزنده صدره یلوه برینه اعاده اینک اولی قده بر جمعک ده اوقیده در حق ضعیف اولی
بوتنه و هفتده وجود دول جافض و ضمه حال اولیه تجاوز و قوع کله بد شریقه قده غفلت
اولیه و سبب نالای بر قیاضیه قاضیه هر دو اسباب قلیبیه احتیاطیه نظر تمامه از نه سابق
قینیه هفته خبر قیاضیه و اگال قیاضیه در آنچه حال هر دو ساله العزمه روسیه اولیه مبارزه
رضای عملا در دست مودت و محبت کلامه محافظه تقوی و تقوی اولیه بر ملازمت افاده سه وجود در اولیه امنیت
احتیاطیه تقوی اولیه علیه و علیه تحقیق اولیه در ملازمت افاده سه وجود در اولیه امنیت
موقوفه حال رعایت اسعار و حدود در ده معایب رضای عملا در ده حال عرصه عقبه علیا قلیبیه طبعی
تحقیق اولیه رعایت اسعار و حدود در ده معایب رضای عملا در ده حال عرصه عقبه علیا قلیبیه طبعی
در کماله نوره تألیف تلخیص و اختصار قلمه و تابعه نوره حقه الرجعه هوایک در حال عرصه عقبه علیا قلیبیه طبعی
بوتنه الحاصل حدود اورزنگ کرک روسیه طرفه و کرک بزم طرفه و قوع کلامه اگ اوفانه بر سوبقایت نام
اعظم اولی قده نسیج اولی قده سوبقه هول اولیه سبب اولیه سبب اولیه سبب اولیه سبب اولیه سبب اولیه
بسیوزاری طرفه نسیج اولی قده سوبقه هول اولیه سبب اولیه سبب اولیه سبب اولیه سبب اولیه سبب اولیه
و اما سایر اینک هر وقت قیاضیه کی شوه قیاضیه کی شوه قیاضیه کی شوه قیاضیه کی شوه قیاضیه کی شوه قیاضیه
اولی قده اگال در نسیج عرصه جرابه قیاضیه کی شوه قیاضیه کی شوه قیاضیه کی شوه قیاضیه کی شوه قیاضیه

**BOA, Y.PRK.ASK, 150/99 (lef 3), 30 Zilhicce 1316
(11 Mayıs 1899)**

Dördüncü ordu-yı hümayun müşirinden gelen yazı: Müşir Mehmed Zeki Paşa yazısında şunları ifade etmektedir: Rusya'nın on sekiz bin kişilik bir askeri kuvvetinin Iğdır'a toplandığı ve iki üç güne kadar hududu tecavüz edeceğinin bir mülazımın ifadesinden anlaşıldığı, hudut kumandanlığı tarafından telgrafla bildirilmişse de iki devlet arasında hudut üzerinde en ufak bir uygunsuzluk şimdiye kadar vukua gelmediğinden ve Rusya öteden beri ilk ve sonbahar manevralarını icra etmek için bir miktar asker getirip manevra icrasından sonra yerine iade ettiğinden bu toplanmanın da o kabil olacağı düşünülmektedir. Hali hazırda Rusya ile aramızda dostluk vardır. Bu tür haberlerin derin tahkik edilmedikçe bir mülazımın ifadesine emniyet edilmesi uygun değildir. Bu şayanın etraflıca tahkik edilerek bildirilmesi ve hudutlarda uygunsuzluğa mahal verilmemesi gerekir. Sınırlardaki en ufak sevkiyat Ermeniler ile Amerika misyonerleri tarafından büyütülerek tarafların askerleri arasına soğukluk koymak için kullanılmaktadır. Valinin her vakit olduğu gibi bu hususta da araştırma yapmadan pek ziyade telaş acele ettiği anlaşılmıştır.

**BOA, Y.MTV, 190/18 (lef 1), 4 Muharrem 1317 (15
Mayıs 1899):** Rusya'nın Hududu İhlal İçin Iğdır'da
Kuvvet Topladığı Haberinin Asılsız Olduğuna Dair
Belge

۵

عبدالمجید
تقدیر

مکتوب
خبری

روسیه حکومتک ایکنی ده برتوقه عسکریه تجمعی اینیروپ تجاوزه دور یکنده اولدینی اضا ایلدیکه دانی
ایروم ولایتینده وارد اولدنه تلفات نامنک تقدیم برابر حکومت ساری ایکنک شوالیه بولیم بر حرکت
تجاوزیه ده بونسی ماملول رکنده بویایدی اروج رکنده سرح تحقیقانه لازم اجرائیه تجویسنک اشغای
فحصکنک درونجی اردوی همایونیه مشیریت جلیله سینه تلخیص قلمینین ۹۱، دی ایله تخریجه و شایسته مذکورونک اسکی
اولدینیم وانه ولایت ساری ایکنک بوضفا و دروایدیه تلفات نامنک صورتی دخی اجماعی لایحه تارق اولدیکه طبع
تذکره خصوصیه عاجری ایله عرصه هاکیمیه ایله اوتسیدی مشیریت ساری ایکنک بویایدی جواباً وارد اولدنه تلفات
اضافه واقعه بی اصل و اسکی ایکنک اکر بر حقه اعظم قلمانه ماملولکن تحقیقاید ویریلدیه معلوماً عطفاً
بیایدی وایبار اوتسور اولقله خاطر علم عالی بیلیجه اوزده عرصه و بیایدی حاله ایکنک اولدنه اولدیه وایبار اولدیکه

۱
۲
۳
۴
۵
۶
۷
۸
۹
۱۰
۱۱
۱۲
۱۳
۱۴
۱۵
۱۶
۱۷
۱۸
۱۹
۲۰
۲۱
۲۲
۲۳
۲۴
۲۵
۲۶
۲۷
۲۸
۲۹
۳۰
۳۱
۳۲
۳۳
۳۴
۳۵
۳۶
۳۷
۳۸
۳۹
۴۰
۴۱
۴۲
۴۳
۴۴
۴۵
۴۶
۴۷
۴۸
۴۹
۵۰

عبد
ضا

BOA, Y.MTV, 190/18 (lef 1), 4 Muharrem 1317 (15 Mayıs 1899)

Seraskerlik makamının yazısında Serasker Rıza Paşa şunları ifade etmektedir: Rusya'nın Iğdır'da bir askeri kuvvet toplayıp hududa tecavüz niyetinde olduğu ihbar edildiğine dair Erzurum vilayetinden gelen telgrafla takdimiyle beraber Rusya'nın şu aralar böyle bir harekette bulunması beklenmiyorsa da bu konuda ordu tarafından sessizce tahkikat yapıp neticesinin dördüncü ordu müşirliğine tebliğ edildiği 29 Zilhicce 1316 ve bu şayanın esası olmadığına dair vilayetten sonradan gelen telgrafla sureti de 2 Muharrem 1317 tarihli iki adet seraskerlik tezkeresi ile padişaha arz edilmişti. Müşirlikten bu defa cevaben gelen telgrafta da ihbarın asılsız olduğu, Iğdır cihetine gönderilen memurların tahkikatıyla verilen malumata atfen beyan edilmekle durum padişaha arz edilmiştir.

**BOA, Y.PRK.ASK, 155/35 (lef 1), 14 Teşrinievvel
1315-20 Cemaziyelahir 1317 (26 Ekim 1899)**

Lef 1: Dördüncü ordu müşirliğinden 14 Teşrin-i Evvel tarihinde gelen telgrafın sureti: Hudut üzerine gönderilen Osmanlı askeri, Rusya miralayını hürmetle karşılayarak Bayezid'e götürmüş, kendisi ile refakatinde bulunan iki yüzbaşı özel olarak misafir edilmiş, yanlarındaki on nefer Kazak askeri de ikramla memnun edilmişlerdir. Sonra miralayın hudut kumandanı ve komiseri, Tevfik Paşa ile vuku bulacak mülakatlarında müzakereye konulacak hududun zapt u raptı neye uygun ise onun müzakeresiyle iştigalden ibaret olmuş; ancak miralay, esas müzakereye İğdır'da başlamak gerekeceğini ifade etmiş, Rus zabıta ve neferinin itlafı hakkındaki tahkikata intikal edince olağanüstü mahkemenin adil tahkikatına ve kanun mükemmelliğine kanaat göstermiş, iki gün istirahatten sonra miralay, generalden aldığı emir üzerine döneceğini ifade edince aynı ihtiramla hududa kadar uğurlanmış ve misafirlik esnasındaki muameleden dolayı memnuniyetini ifade etmiştir.

**BOA, Y.PRK.ASK, 155/35 (lef 2), 14 Teşrinievvel
1315-20 Cemaziyelahir 1317 (26 Ekim 1899):
Rusya Hududunun Müzakeresi İçin Rus Hudud Ku-
mandanı Ve Komitelerinin İğdır'da Görüşme Yapma
Talebi Hakkında Belge**

در بخشی دوی همجنینا که بر بنده سینه

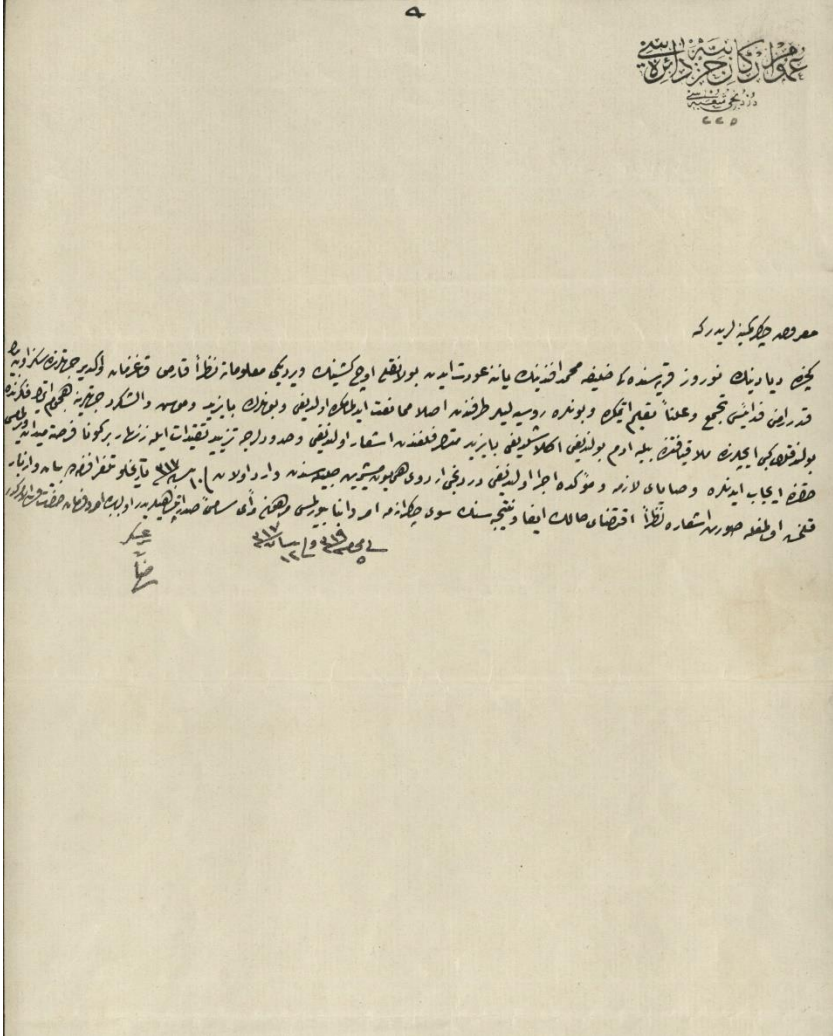
عهد و ضابطه قومانده و قومیستند که در اوله تعرفه روسیه حدودی را اخص الیه
 فریضه جدیدی با سر اوله تا یخیزه تعرفانه معلومند عتبه علیای حفظه طریقه و صلح و استیضاه
 قلمانه خبر ال زیلونه در ال یوم الدینی انجمن برکتوبی معاونه بونمانه بر لای قاضی یا سیکه ما اتریسی
 کون بر ای مذاکره باریزه مواضات اتمک اوزره حرکت انبیر دیک افاده سید لای نظاره محافظه
 حدوده ارضی استقامت ایزار ویجا استفسار اولسه اوسی اوزرینه جهت عکبره دره اوصاف
 مطلوبه یه حازه محافظه ارضی و باریزه دره استقامت کانه قومانته تالیق و ترسیه و روزنه
 محقق اقدارات و لغت و استوائی ایفای جوابا یا سالی سومی الیه قوبدینه تبلیغ قدیمه عرضه جوانه قلمانه
 محمد زکا

محمد زکا
 ۱۷

**BOA, Y.PRK.ASK, 155/35 (lef 2), 14 Teşrinievvel
1315-20 Cemaziyelahir 1317 (26 Ekim 1899)**

Lef 2: Dördüncü ordu müşirliğine şifre: Hudud-ı Hakani kumandan ve komiserliğinden şimdi gelen telgrafta, Rusya hududu dahilinde Iğdır karyesine geldiği 8 Teşrinievvel 1315 tarihli telgrafımla padişaha bildirilen generalden bugün itibariyle aldığı ikinci bir mektupta muavini bulunan miralay, yarın müzakere amacıyla Bayezid'e ulaşmak üzere hareket ettirdiği, ifadesiyle; lazım gelen muhafızların hududa gönderilmesini belirttiği ifade edilmiş ve gereği sorulunca askeri yönden istenilen özelliklere sahip muhafızların gönderilmesi ve Bayezid'de istirahatine yetecek konakların tedarik edilmesi ve kendisine büyük saygı gösterilmesi cevaben paşaya tebliğ edilmiştir.

**BOA, A.MKT.MHM, 545/41 (lef 5), 5 Muharrem
1319 (24 Nisan 1901): Kars, Kağızman Ve Iğdır'da
Rusların Silah Verdikleri Ermenilerin Saldırılarına
Fırsat Verilmemesi Hakkında Belge**

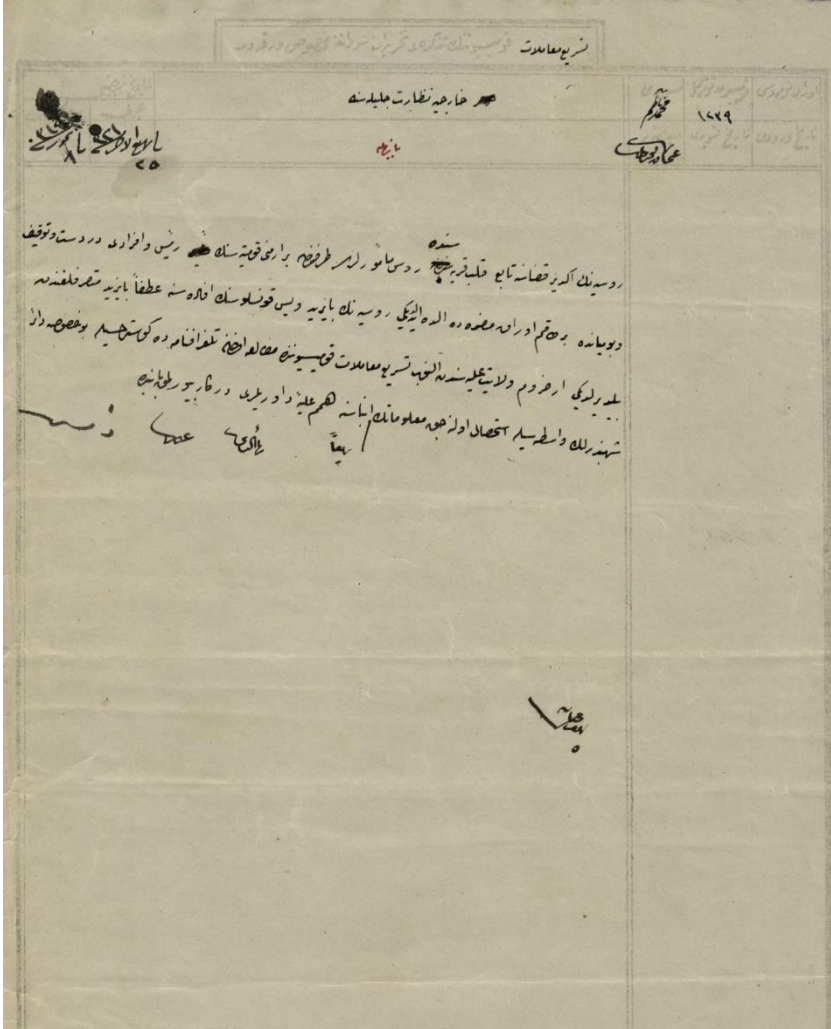
**BOA, A.MKT.MHM, 545/41 (lef 5), 5 Muharrem
1319 (24 Nisan 1901)**

Umur-ı Rikab-ı Harbiye Dairesi'nin yazısı: Serasker Rıza Paşa bu yazısında şunları belirtmektedir: Diyardin'in Nevruz karyesindeki Halife Mehmed Efendi'nin yanına dönen Bulanıklı üç kişinin verdiği malumata göre Kars, Kağızman ve Iğdır cihetinde sekiz on bin kadar Ermeni fedaisi toplanıp alenen talim etmekte ve bunlara Rusyalılar tarafından engel olunmadığı ve bunların Bayezid, Muş ve Eleşkird cihetlerine saldırma fikrinde buldukları gibi, içlerinde molla kıyafetinde bile adam bulunduğu Bayezid mu-tasarrıflığından belirtildiği ve hudutlarda kontrolün artırılarak kesinlikle bir fırsata meydan verilmemesi hakkında icap edenlerin uyarıldığı, dördüncü ordu müşirliğinden gelen 10 Nisan 1317 tarihli telgrafta beyan edilmiştir. Bu bilgiye bakılarak gereğinin ifası ve neticesinin bildirilmesi gerekir.

**BOA, A.MKT.MHM, 547/29 (lef 2), 20 Muharrem
1321 (18 Nisan 1903)**

Sadaret makamından Seraskerlik ve Dahiliye Nezareti taraflarına hitap eden yazı: Beş yüz Ermeni'nin Osmanlı sınırını tecavüz etmek üzere Iğdır ve Kağızman cihetlerinde toplandıkları Kars başşehbenderliğinden bildirilmesi üzerine bunların men ve huduttan uzak tutulması işinin icrası hakkında Petersburg sefaretine tebligat yapıldığı Hariciye Nezareti'nden bildirilmiş ve gerekli kontrolün icrası için Seraskerliğe ve Dahiliye Nezareti'ne ve vilayetlere derhal yazılmış olduğu belirtilmektedir. Bu konuda Van, Bitlis, Erzurum vilayetlerine telgraf: Osmanlı sınırını tecavüz etmek üzere Iğdır ve Kağızman cihetlerinde toplandıkları Kars başşehbenderliğinden bildirilmekle, bunların men ve huduttan uzak tutulması için teşebbüs edilmesi ve Ermenilerin tecavüzlerine meydan verilmemesiyle beraber ahalinin yek diğerlerine taarruzuna da imkan bırakılmaması ve ihbarlar hakkında tahkikat icrasıyla bildirilmesi tevcih olunur.

BOA, DH.TMIK.M, 148/55 (lef 3), 25 Rebiülahir 1321 (21 Temmuz 1903): Rusya'nın Iğdır Kazasına Bağlı Kulb Köyünden Bir Ermeni Komitesinin Rus Memurlar Tarafından Yakalanması Hakkında Belge

**BOA, DH.TMIK.M, 148/55 (lef 3), 25 Rebiülahir
1321 (21 Temmuz 1903)**

*Hariciye Nezareti'ne hitap eden yazıya göre:
Rusya'nın Iğdır kazasına bağlı Kulb karyesinde Rus
memurları tarafından bir Ermeni komitesinin reisi ile
fertleri tevkif ve bazı muzır evrak da elde edildiği
Rusya'nın Bayezid konsolosunun ifadesine atfen Ba-
yezid mutasarrıflığından bildirilmiştir. Erzurum vıla-
yetinden alınıp Tesri-i Muamelat Komisyonu'nda mü-
talaa edilen telgrafta gösterilmesiyle bu hususa dair
şehbenderlik vasıtasıyla yapılacak muamelatın bildi-
rilmesine karar verilmiştir.*

**BOA, BEO, 2217/166250 (lef 1), 29 Teşrinievvel
1319-21 Şaban 1321 (12 Kasım 1903): Rusya Coğrafya Cemiyeti Azasınının Iğdır Kasabasında Kalması
Hakkında Belge**

صدره عظمیٰ سلطنتی قلمی

ایضاً	تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف
۱۳۱۹	۹	۹	۹	۹	۹
تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف	تاریخ و ردیف
۱۳۱۹	۹	۹	۹	۹	۹

حاجی محمد بن حسین

۱۸ عدد اولاد کے تاریخی تذکرہ بعد روسیہ جغرافیہ جیمت کھانہ میں
 مینوفک سے کوہ قرر روسیہ تک اکیڑ قصہ نہ قالدقہ صکرہ
 مادلسہ وایع فراسی ایم طبیب روسیہ اللہ قولی خانہ ساز اولدین
 واطادہ سندہ رسی اطلالیم مسکن وایع ایضاً قبلیس کی بونک وہ
 برص قح نقوہ وصال واداعہ حصہ اجبت قدرت بولدین روسیہ
 آکلاستدین وکیانہ طبعیہ ملازکہ وہ قوت لدری طبعیہ
 ولایت بعد لدری دین راضیہ تقہ بہ صید کھانہ ۱۳۱۹
 تاریخ تذکرہ شہزادہ قاسم خانہ ۱۳۱۹
 ایضا دانسہ ولفوٹ ایفان ۱۳۱۹

انوار پاشا نے حکم جغرافیہ

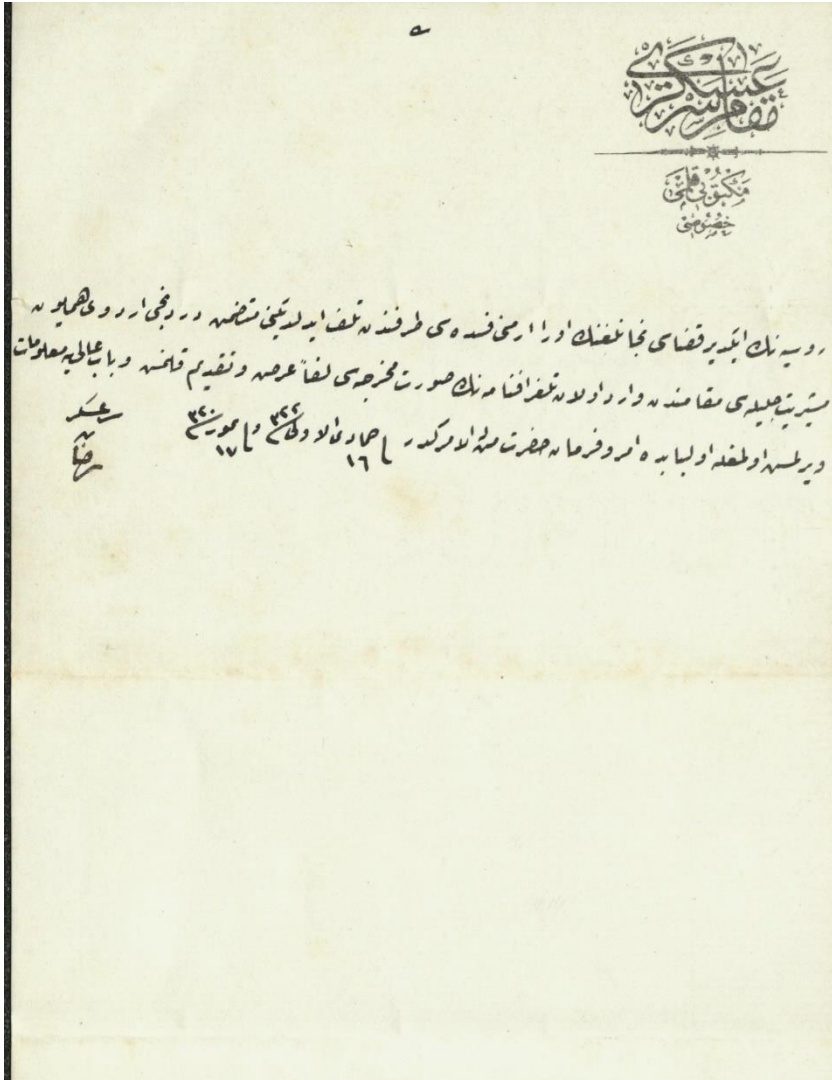
2 vrk
(1 shk 605)

OSMANLI ARŞIVI
BEO
2217/166250

**BOA, BEO, 2217/166250 (lef 1), 29 Teşrinievvel
1319-21 Şaban 1321 (12 Kasım 1903)**

Hariciye Nezareti'ne sadaret makamından gönderilen yazıya göre: Rusya Coğrafya Cemiyeti azasından Mösyö Milof'un beş gün kadar Rusya'nın Iğdır kasabasında kaldıktan sonra eşi ve iki kvası ile gelip Rusya konsoloshanesine misafir olduğu ve ifadesinden bir şey anlaşılammışsa da Van İngiliz konsolosu gibi bunun da bir takım nakdi ve hal ve idareyi tahkik etmek fikrinde bulunduğu, Tutak yoluyla Malazgird'e doğru hareket ettiğinin Erzurum vilayetinden bildirildiği, Dahiliye Nezareti tarafından işaret edilmesi nedeniyle durum beyan edilmiştir.

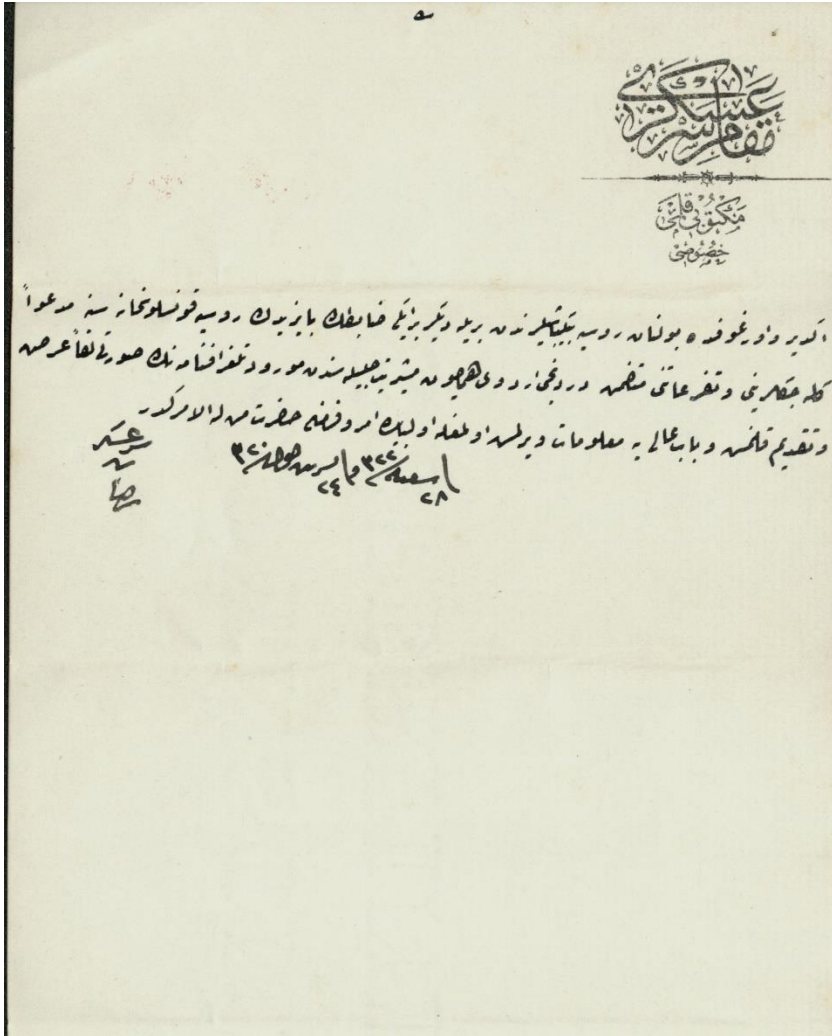
**BOA, Y.MTV, 262/114 (lef 1), 16 Cemaziyelevvel
1322 (29 Temmuz 1904): Rusya'nın Iğdır Kazasında
Ermenilerin Taarruz Yapması Hakkında Belge**

**BOA, Y.MTV, 262/114 (lef 1), 16 Cemaziyelevvel
1322 (29 Temmuz 1904)**

Seraskerlik makamının yazısına göre: Rusya'nın Iğdır kazası nacanlığının oradaki Ermeniler tarafından telef edildiğine dair dördüncü ordu müşirliği makamından gelen telgrafın sureti Babiâli'ye arz edilmiştir.

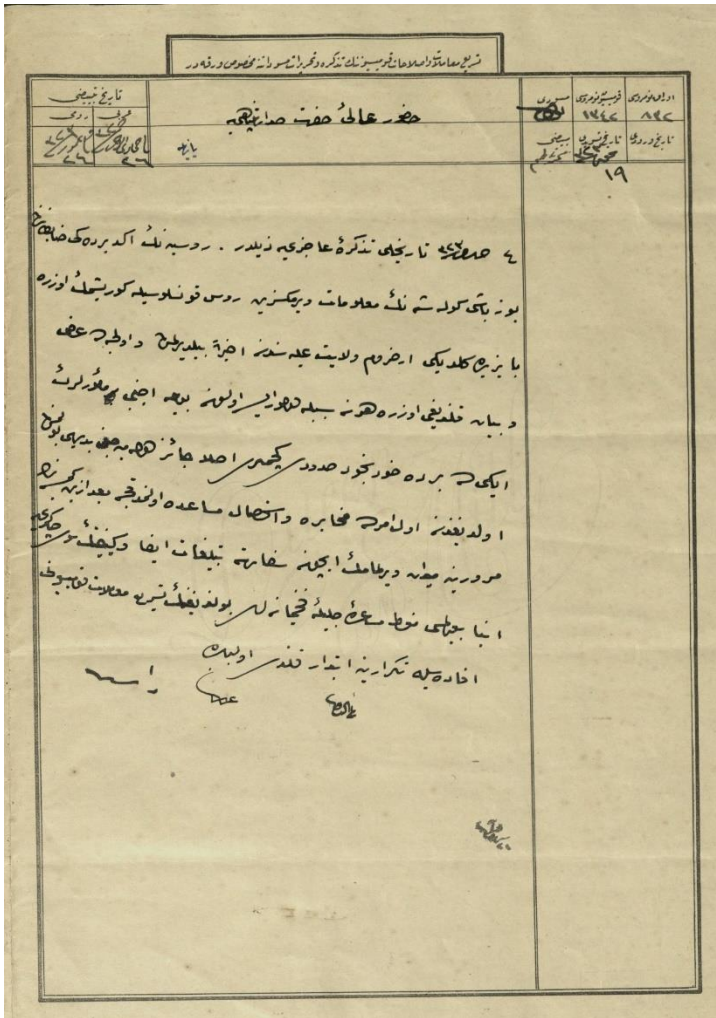
BOA, Y.MTV, 267/143 (Lef 1), 28 Şaban 1322 (7 Kasım 1904): Iğdır Ve Orgof'taki Rus Zabıtlarının Bayezid'in Rusya Konsoloshanesine Gideceklerine Dair Belge

BOA, Y.MTV, 267/143 (Lef 1), 28 Şaban 1322 (7 Kasım 1904)

*Seraskerlik makamından gönderilen yazıya göre: İğ-
dır ve Orgof'ta bulunan Rusya binbaşlarından biriyle
diğer bir iki zabitin, Bayezid'in Rusya konsoloshane-
sine geleceklerini ve taarruzunu içeren gelişmelere
dair dördüncü ordu müşirliğinden ulaşan telgrafın su-
reti Babîâli'ye takdim edilmiştir.*

BOA, DH.TMIK.M, 247/5 (lef 5), 26 Cemaziyelahir 1325 (6 Ağustos 1907): Rusya'nın Iğdır'daki Askeri Zabitanın Osmanlı'dan İzin Almadan Bayezid'e Gelmesi Üzerine, Bundan Sonra İzinsiz Hiç Kimsenin Hududu Geçmesine İzin Verilmemesine Dair Belge

**BOA, DH.TMIK.M, 247/5 (lef 5), 26 Cemaziyelahir
1325 (6 Ağustos 1907)**

Sadarete hitaben gelen yazıya göre: Rusya'nın Iğdır'daki askeri zabiti bir yüzbaşının malumat vermeksizin Rus konsolosuyla görüşmek üzere Bayezid'e geldiği, Erzurum vilayetinden bildirilmiş ve evvelce beyan edildiği üzere her ne sebeple olursa olsun bazı ecnebi memurların ikide bir de hod be hod hududu geçmeleri asla caiz olmayacağı bedihi olduğundan öncelikle muhabere edilip müsaade alınmadıkça bundan sonra kimsenin geçmesine meydan verilmemek için sefarete tebligat yapılması ve keyfiyetin merkeze de bildirilmesi emrinin Tesri-i Muamelat Komisyonu ifadesiyle tekrarına başvuruldu.

**BOA, BEO, 3370/252736 (lef 1), 12 Receb 1326
(10 Ağustos 1908): Rusya İle Osmanlı Arasındaki Sınır İşaretlerinin Tamiri İçin Tarafların Iğdır'da Hazır Bulunacakları Hakkında Belge**

صدارة عثمانی حکومتی

روزنامه	تاریخ	صفحة	عدد	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ
	۱۲	۱	۱	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
چوبه نقره و طلا				چوبه نقره و طلا			

بسم الله الرحمن الرحيم
 این سند در تاریخ ۱۲ رجب ۱۳۲۶ در شهر igrdir در حضور طرفین حاضرین و شهود امضاء و مهر گردید
 در خصوص مرزهای مشترک بین دولت روسیه و دولت عثمانیه در حدود شهر igrdir
 و کویوف دیوارهای مرزها و سایر نقاط مرزها که در این سند تعیین شده است
 و در صورت لزوم مرزها را تعمیر و نگاهداری نماید
 و در صورت لزوم مرزها را تعمیر و نگاهداری نماید
 و در صورت لزوم مرزها را تعمیر و نگاهداری نماید
 و در صورت لزوم مرزها را تعمیر و نگاهداری نماید

بسم الله الرحمن الرحيم

27/1/1908
(12/1/1326)

OSMANLI ARŞIVI	3370	252736	1
BEO			

**BOA, BEO, 3370/252736 (lef 1), 12 Receb 1326
(10 Ağustos 1908)**

Sadarettin Harbiye Nezareti vekaletine gönderilen yazıya göre: Bozulmuş olan hudut işaretlerinin tamiri ve yenilenmesi için Osmanlı hükümeti tarafından tayin edilen askerler ile müştereken görevi ifa etmek üzere Rusya tarafından da askerler tayin edildiği, bu kişilerin Temmuz'un 20. günü Iğdır'da hazır buluncakları Rusya sefaretinden cevaben bildirildiği, Harbiye Nezareti tarafından ifade edilmiştir.

BOA, DH.EUM.5.Şb, 1/23 (lef 9), 4 Ağustos 1330-27.09.1332 (19 Ağustos 1914): Rusya Hükümeti'nin Kars Ve Sarıkamış Mevkilerine Asker Yığmaya Başladığı, Huduttan Kimsenin Geçmesine Müsaade Edilmediği Hakkında Belge

صورت

۱۳۱۰

۷۶۰

صباح
دس
۵

اقشام
دس
۵

۵

خانیضاری
شقره فلی

اجل اولنجه تحقیقات نظر ایوم اکره قصبه سده کل عسکر بونعیب ستمده بوز نفر موجود اولریغ
دیاکنز روسلر قارمه و صهار قاصمه موضعلنده عسکر تحسید ایلمکده بولمقدی حده و نفرزه قومانانلیغ
تذکره جوابیه نسخه الکتیمده -

ارضروم ولایتیخه آلتان سفینه

بایزید سفینه آلتان (مختار) تاریخ شقره نو مواضع صورتی بالایی نقلای حصاره اولنور
والی وکی زینزلار
جهان

(انستیمده)

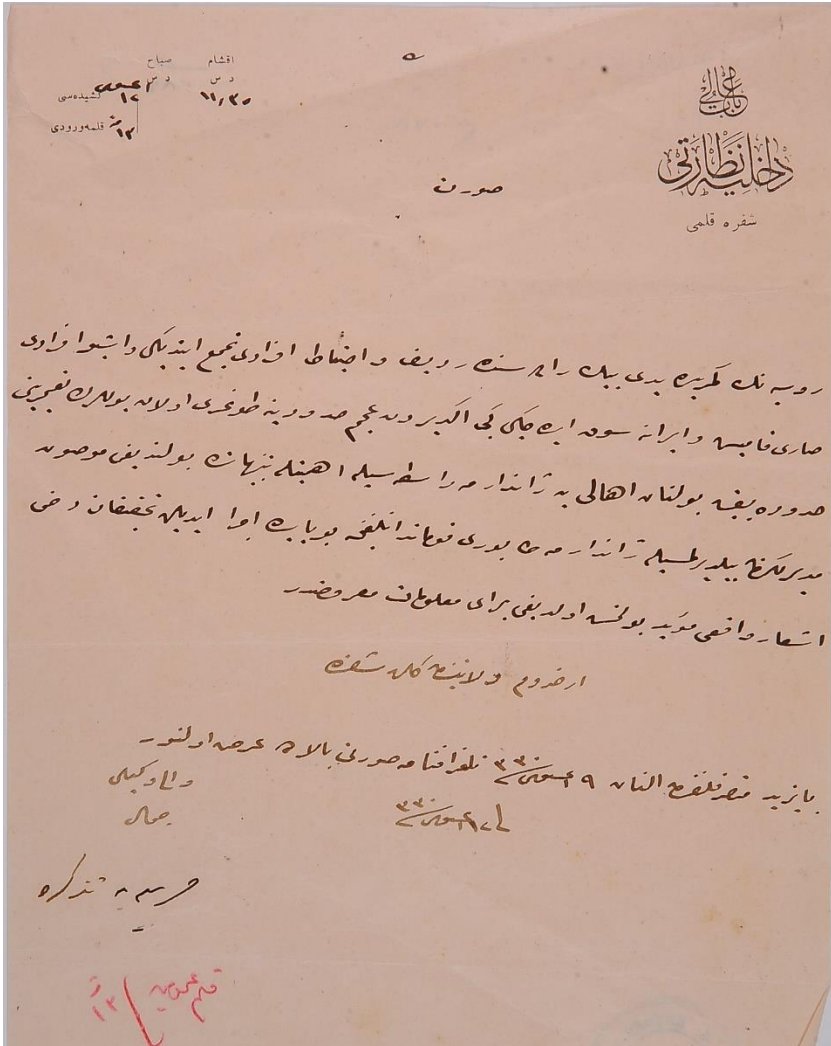
اورت و دره
نجه
۸

نجه
۵

**BOA, DH.EUM.5.Şb, 1/23 (lef 9), 4 Ağustos 1330-
27.09.1332 (19 Ağustos 1914)**

*Dahiliye Nezareti'nin Şifre Kalemi'ne ait belgeye göre:
İcra edilen tahkikat gereği Iğdır kasabasında külli asker bulunmayıp şimdilik yüz nefer mevcut olduğu ve yalnız Ruslar Kars ve Sarıkamış mevkilerinde asker yığmakta oldukları, hudut müfreze kumandanlığının cevabi tezkeresinden anlaşılmıştır. Erzurum vilayetinden alınan şifre: Bayezid mutasarrıflığından alınan 3 Ağustos 1330 tarih ve şifreli telgraf sureti yukarıya naklen arz edilir.*

**BOA, DH.EUM.KLU, 1/25 (lef 4), 12 Ağustos 1330-
5.10.1332 (27 Ağustos 1914): Rusya'nın Iğdır'dan
Acem Hududuna Kadar Bütün Yolların Tamiri İçin
Ahaliyi Uyardığına Dair Belge**

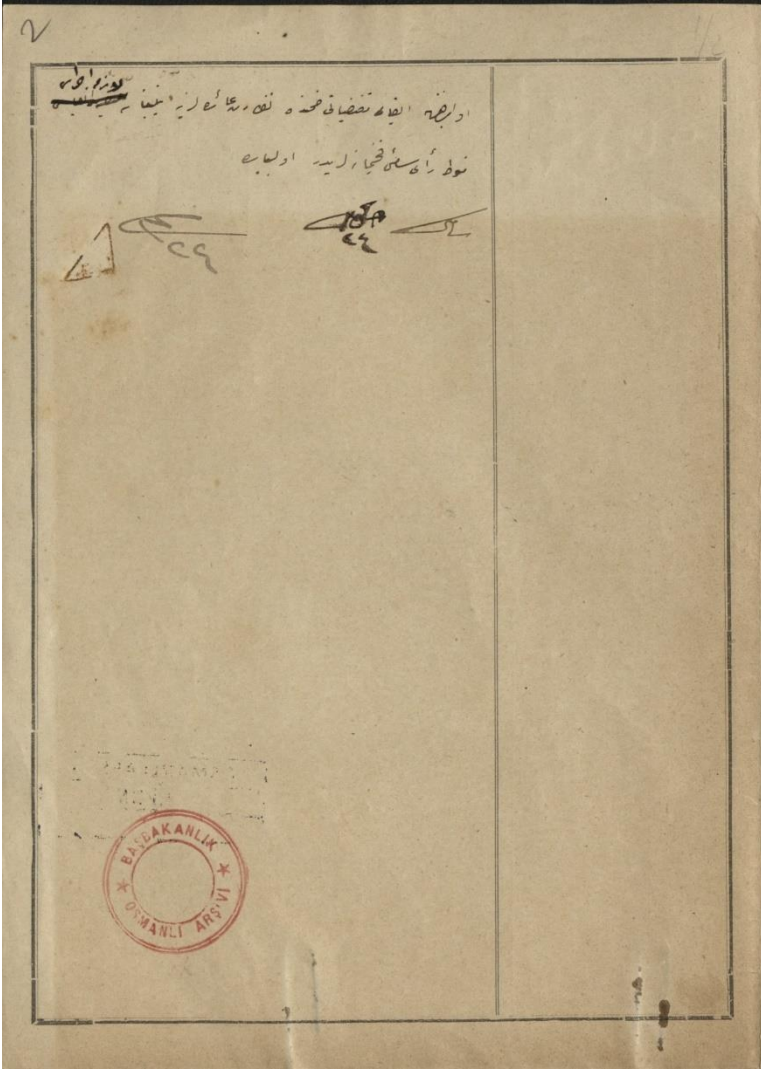
**BOA, DH.EUM.KLU, 1/25 (lef 4), 12 Ağustos 1330-
5.10.1332 (27 Ağustos 1914)**

Dahiliye Nezareti'nin Şifre Kalemi'ne ait belgeye göre: Rusya'nın Gümrü'de yedi bin civarında redif ve ihtiyat efradı topladığı ve bu efradı Sarıkamış ve İran'a sevk edeceği gibi, Iğdır'dan Acem hududuna doğru olan yolların tamirini hududa yakın bulunan ahaliye, jandarma vasıtasıyla ehemmiyetle tembih ettiği bildirilmesiyle, jandarma taburu kumandanlığı tarafından bu konuda icra edilen tahkikatın da bu bilgiyi teyit ettiği bildirilmektedir. Erzurum vilayetinden gelen şifre: Bayezid mutasarrıflığından alınan 9 Ağustos 1330 telgraf sureti yukarıya naklen arz edilir.

**BOA, DH.İ.UM, 20/19-13/28 (lef 1), 24 Ağustos
1334 (24 Ağustos 1918)**

Gümrü, Ahışha, Ahilkelek ve Sürmeli sancaklarının Osmanlı hükümeti tarafından geçici olarak idare edilmesine dair nezaretin müsteşarı tarafından tanzim edilen raporun sureti ekte takdim edildi. Mütalaa edileceği üzere Sürmeli'nin Gümrü'ye ve Ahilkelek'in de Ahışha'ya bağlanmasıyla tümünün iki liva ve on iki kaza halinde idaresi münasip ve bunun için iki mutasarrıf veya ordu tarafından iki memur ile on iki kaymakam gönderilmesi; bu sancakların genel usulüne bakmak ve tereddüt edilen durumlarda mutasarrıflara talimat vermek ve askeri yönüyle tanzim etmek üzere bir vali tayini ve bu valinin Batum ve Kars sancaklarına da bakma hakkının olması veya Gümrü ve Ahışha sancaklarının Batum ve Kars livaları için tayin edilecek geçici valiye bağlanması her durumda işe uygun bulunmasına; polis ve jandarma teşkilatı da icra edilmesi lazım geleceğine göre bunlar için gerekli tahsisatın verilmesi; bir de yalnız Ruslar zamanında geçerli olan vergileri aynen tahsil etmek üzere her iki livaya muhasebeci derecesinde bir mal memuru gönderilmesine; iki liva merkezine birer müdde-i umumi (savcı) ve müstantık (sorgu hakimi) ile birer sulh hakimi ve her kazaya olmadıysa birkaç kazayı idare etmek üzere iki livanın için ayrıca dört sulh hakiminin gönderilmesi; liva merkezlerinde divan-ı harpler tarafından görülecek ceza işlerinin görülmesi esnasında müdde-i umumi ve müstantıkların da iştirak ettirilmelerine lüzum görülmüş olduğu için gereğinin yapılması kapsamında mesele yine nezarete tevdi edilmiştir.

**BOA, DH.İ.UM, 20/19-13/28 (lef 1), 24 Ağustos
1334 (24 Ağustos 1918): Gümrü, Ahışa, Ahilkelek
Ve Sürmeli'de Osmanlı Hükümetinin Yapacağı İdari
Taksimatı Hakkında Belgenin Devamı**

**BOA, DH.İ.UM, 20/19-13/28 (lef 1), 24 Ağustos
1334 (24 Ağustos 1918):**

*Gümrü, Ahısha, Ahilkelek Ve Sürmeli'de Osmanlı Hükümetinin Geçici Olarak Yapacağı İdari Taksimatı
Hakkında Önceki Belgenin devam sayfası.*

BOA, MV, 212/169 (lef 1), 28 Zilkâde 1336 (4 Eylül 1918): Elviye-i Selase, Ahıska, Ahilkelek Ve Sürmeli'de Mülki Ve Adli Teşkilatın Hazırlanmasına Dair Belge

تاریخ ۲۶۵ ۲۸ ذی القعدة ۱۳۳۶ ۴ ايلول ۱۹۱۸	تاریخ ۲۶۵ ۲۸ ذی القعدة ۱۳۳۶ ۴ ايلول ۱۹۱۸	 <p style="text-align: center;">مجلس وزراء</p> <p style="text-align: center;">مذاکرانه مخصوص ضبط نامه</p>	تاریخ ۲۶۵ ۲۸ ذی القعدة ۱۳۳۶ ۴ ايلول ۱۹۱۸
<p>خلاصه مالی</p>			
<p>اولاً... (Detailed financial summary text in Ottoman Turkish script, including mentions of military expenses, salaries, and administrative costs for the provinces of Ahıska, Ahilkelek, and Sürmeli.)</p>			
<p>قراری</p>			
<p>قراری... (Official decision text in Ottoman Turkish script regarding the organization of military and administrative structures.)</p> <p style="text-align: right;"> وزیر حرب </p>			

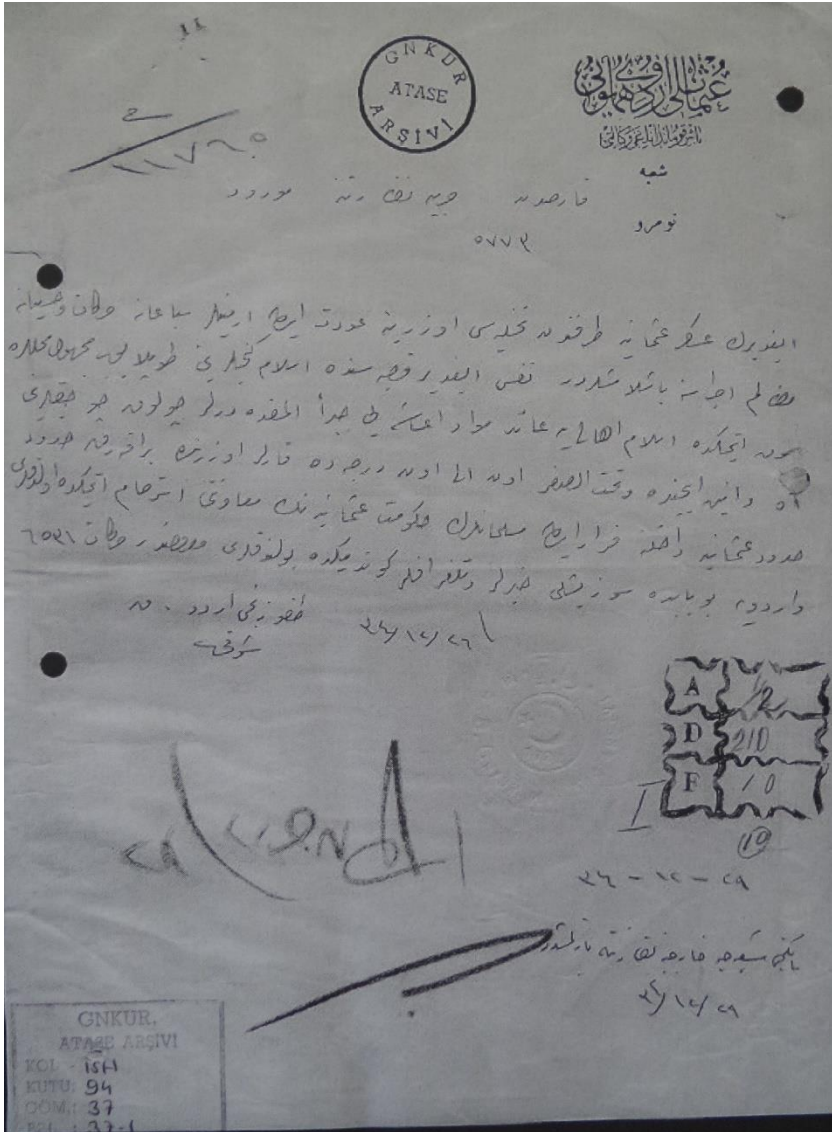
BOA, MV, 212/169 (lef 1), 28 Zilkâde 1336 (4 Eylül 1918)

Meclis-i Vükela mazbatasına göre: Elviye-i Selase (Kars, Ardahan ve Batum) ile Gümrü, Ahışha, Ahilkelek ve Sürmeli sancaklarının idare şekline ve askeri ve mali mükellefiyetine dair Dahiliye müsteşarının başkanlığı altında toplanan heyet tarafından kaleme alınan 21 Ağustos 1334 tarihli raporda memurların geçimlerine dair alınan kararların tadiline gerek görülmeyip ahalinin duçar olduğu sefalet ve zarurete binaen askeri mükellefiyetin devlet tarafından uygun görülecek sınırlı bir zamana kadar ertelenmesi, Maliye Nezareti Varidat Müdiriyeti Umumiye tarafından 1336 senesinde başına değin Elviye-i Selase’de yalnız Ruslar zamanında cari tekalif ile ahali için o derece külfet olmayacak bazı hafif mali külfetin kullanılacağını içeren kararname layihası kapsamının uygulanması ve belediyelerin Rus usulüne göre teşkil ve idaresi gerekli olup bu yönüyle memur reislerine verilecek talimat ile edilebileceği, sair mülki teşkilat ile polis ve jandarma teşkilatının ve posta ve telgraf işlerinin mevcut kanun ve nizamlarımız dahilinde cereyan etmesi; Gümrü, Ahışha, Ahilkelek ve Sürmeli sancakları henüz Osmanlı ülkesine ilhak edilmemiş olduğu için Elviye-i Selase gibi kadro tanzimiyle memur gönderilmesine imkan görülemediğinden Dahili müsteşarlığı tarafından bu konuda tanzim edilmiş olan raporda bulunduğu üzere bunların iki livaya ayrılarak hususi şekilde idaresi ve Elviye-i Selase’de kanunlarımızdan tatbik ve tecil olunacak olanların ve Rus kanunlarına göre alınacak vergilerin buralarda da tatbik ve tecili uygun olacağı uygun görülmüş; Elviye-i Selase’nin idare şekline ve özelliğine ve Osmanlı kanunlarının hangilerinin ne gibi istisnaları gösterilmesi gerekeceğine dair kararname layihasının gönderildiği Ticaret Müdiriyeti Umumiyesi tarafından ayrıca beyan edilmiştir. Karar: Elviye-i Selase hakkında 21 Ağustos 1334 tarihli raporda esasları belirlenen hususların tanzimi ve icrası hususunun ilgili dairelere tebliği uygun görülmüştür.

**GN.KUR.BŞK, ATASE.İSH, 94/21-2, 21 Kanuniev-
vel 1334 (21 Aralık 1918)**

Kars'tan (dokuzuncu ordudan Şevki imzasıyla) Harbiye Nezareti'ne ulaşan şifreli yazıya göre: 1- Iğdır ve bağlı yerlere birçok Ermeni halkı 2- Iğdır merkezine üç bin kadar Ermeni askeri ile dört top, dört makineli tüfek gelmiştir. Bu Ermeni askerleri Iğdır'ca da bulunan İslam ahalinin yiyeceklerini ve eşyalarını cebren ellerinden almaktadırlar. Kamerli ve Nahçwan cihetlerinde İslamlar ile Ermeniler arasında vuku bulan çatışmada başlangıçta İslamlar galip iken Ermenilerin külliyetli yardımcı kuvvetleri almaları üzerine Müslümanlar mağlup olmuşlar ve pek çok İslam kanı akıtılmıştır. Çatışmanın hala devam etmekte olduğu arz edilmiştir.

GN.KUR.BŞK, ATASE.İSH, 94/37-1: 29.12.1334
(29 Aralık 1918): Kars'tan Harbiye Nezareti'ne Ulaşan Yazıyı İçeren Belge

**GN.KUR.BŞK, ATASE.İSH, 94/37-1: 29.12.1334
(29 Aralık 1918)**

Kars'tan (dokuzuncu ordudan Şevki imzasıyla) Harbiye Nezareti'ne ulaşan yazıya göre: Iğdır'ın Osmanlı askeri tarafından tahliyesi üzerine geri dönen Ermeniler, mezalim hareketine başlamışlardır. Iğdır merkez kasabasında İslam gençlerini toplayıp meçhul yerlere sevk etmekte, İslam ahaliye ait eşyayı cebren almaktadırlar. Çoluk çocukları ah ve enin içinde on derecede karlar üzerinde bırakarak Osmanlı hududuna firar eden Müslümanların Osmanlı hükümetinin yardımını istedikleri ve orduya bu konuda haberler ve telgraflar göndermekte oldukları arz edilmiştir.

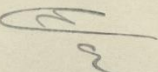
BOA, DH.İ.UM, 20/17-12/47 (lef 1), 4 Kanunısâni 1335 (4 Ocak 1919): Iğdır Tahliye Edildikten Sonra Geri Dönen Ermenilerin, Ahaliyi Sefalete Duçar Bıraktıklarına Dair Belge

ارائه تجرید و احبب

داخله نظارتی : اسرار **محمد علی** مدیریتی

مبصری		مسودی	اوراق تصویرسی
	نظر مصطفی عارف بلاغتیه خانیه ناظری بعضی جمعیات		ار حدم ۳۰ ۱۳۳۷
تعیین تاریخ		تصویر و نظارت	قلم تصویرسی
۱۳۳۷			۵۷ ۱۹

ایندیرک تقیم من ادره من عیون ایله برار منیرک ده سیان عرکانا قورمطالیه
باشقور قوری دان عیون ادره وک اعقاب اسلوبی و سر کونج ادره کورلی کوریلریه
برست مپهوله سورما مکنده و بر اهلیت خانلرته کما کور مکنده کور کور
لوانی میرا آله کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور
دایک برده قور عیون و کور عیون آه دانیه ایینه بول قوری با نبره ایقاریم
مکنه کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور
کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور کور

OSMANLI ARŞIVI

DH.İ.UM

20-17 | 12-47 | 1

2 vkt
(2 shf 3)

ملاط مطبعه سی

**BOA, DH.İ.UM, 20/17-12/47 (lef 1), 4 Kanunısâni
1335 (4 Ocak 1919)**

Nazır Mustafa Arif ile Hariciye nazırına gönderilen yazıya göre: Iğdır'ın tahliyesi üzerine geri dönen Ermenilerin, mezalime başladıkları, ez cümle oradaki İslam ahalisinden genç olanları toplayarak meçhul bir semte sevk etmekte, bu ahalinin hanelerindeki yiyeceğe ait tüm levazımı cebren alarak sahiplerini sefalete duçar perişan etmekte oldukları; Iğdır'da kalan çocukların ah ve enin içinde bulduklarınının Bayezid'e iltica eden kimseler tarafından çekilen telgrafta beyan edildiği ve kurtarılmaları istendiği; bu keyfiyetin mutasarrıflıktan izinle dokuzuncu ordu kumandanlığından işaret edildiği ve alınacak cevabın şifreli bildirileceği Erzurum vilayetinden alınan telgrafta bildirilmiştir.

İrade-i Milliye Gazetesi, Numara 9, Sayfa 2, 27
Teşrinievvel 1335-1 Safer 1338 (10 Ekim 1919):
Ermeni Haçator Ağa Tarafından Iğdır Ve Çevresindeki
Kürt Aşiret Liderlerine Gönderilen Mektup*

ارصوبه خاندان آل ابراهيم و خاندان
ارمنيلرک گوردلر مرابيشي

جيديك كوتل مرمزه بكاشوا حادسو و يوسف بكاش
حضور عاليه

ذات دولتي ايه حسن نامتاس سيدن كتورنك
والموم كوردلر حال سكونتور وانسركه بلانق ايم
اك بولورل ولسه منورده ذات دوللكلرله بۇ ايزه
كش تارت دست وعب اوله ينر. طرف تاكامل بده
مهي ناي ونگرله كتوب بولدمه قوا ايه
واردور. حاشي ا... ايپ ولسكي عولم ازي و سولر
بگه كوزون اوزاقى برالوره بكون اولومه باين ،
باين اولومه ابركون عتقه دست و فاده اوله ينر ،
پوهوي ولسكي نكده ايلكده ايلوله... و لكوردك
طريقك هرصوتله مسطيه ولسون قاجان سور بود.
پلورنكر. بيم نايب عاييپ واصل بولمكر كورد
مهي نكده اولوي ايمه اولان مسطرقي ترجيح ايدما
مشار ، شوانتي و برادرانك تاين نظيره ائنه و زده
جندلر شاردن بيه كس. ائش اولمك شاندان و خايزه
مستاد ذات دولت بيه ائنيو قه كروي ايمه ايزه ايزه ايزه
كورد بگريه كورد شانتي و كورد... شيه كتورنك
پولتور. چيه مزده مستخدم موم اري عاييلان و اساس
آزوكش و آندودور. بوس طرزي ائزله اجرا قتلان
متونون و لاجالته تيجسي اوله بونك تاين بيه خطاس
ايپورنك نكر و تئنه نظريكتري هك انعام و بگير.
نرلسكتره. ايلورنكر. بيه مكر عاييپ بگير. بزرگ
و حشاركوك ائنه مسالاق اولن كلونك ائنه ائنه ائنه
بيلكهي هرش ايپورنك. سولوك آردا بويونكتر
مناطق و عاقرده ائله مكر و سولر بيمپ ايمك
هردورن بونك ايرنيكدا تاين ائنه. ايلور. آردلر
ايرنلر بيه ايرنلر ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه
ايتنه بومور و حالي م ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه
كوردنك و بايه ائنه. بولمقا ائنه ما بيه بولمقا
و مانب بولمقا ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه
ايد. و گل صيبنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه
ايل ميا. بئ. حاد سوپك بيمپ ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه ائنه
۳۰. تشرين اوله ۱۹۱۹

دوست و خيكر
نابلس و انا

* İrade-i Milliye Gazetesi için kaynak: İrade-i Milliye, Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle, Koordinatör Erdoğan Tunç, Hazırlayanlar: Alim Yıldız-Şeref Boyraz-Ahmet Bozdoğan-Mehmet Ali Şimşek-Yunus Ayata, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2014.

İrade-i Milliye Gazetesi, Numara 9, Sayfa 2, 27 Teşrinievvel 1335-1 Safer 1338 (10 Ekim 1919)

Ermenilerin Kürdlere Müracaatı (30 Ağustos 1919): *Hamid Bey'in ve Ali Mirza Bey'in ve Ahmed Haso ve Yusuf Bey'in Huzur-ı Âlilerine; zat-ı devletleri ile hüsn-i münasebat meydana getirmek ve bilumum Kürdlerle hal-i sükunette uhuvvette yaşamak bizim en büyük emel ve maksadımızdır. Zat-ı devletlerinize biz er geç nihayet dost ve muhib olacağız. Taraf-ı âlinizce de aynı gaye ve fikrin takip edilmekte bulunduğuna kaviyyen ümitvarız. Hangi esbab ve hangi evamil bizi ve sizleri yekdiğerimizden uzak bırakıyor. Bugün olmazsa yarın, yarın olmazsa öbür gün muhakkak dost ve kardeş olacağız. Bu uhuvveti ve ahengi biz-zat ve kendi reyimizle husule getirsek tarafeynin her suretle müstefid ve memnun kalacağını tasavvur buyurabilirsiniz. Bizim gayet âlicenab ve asil bildiğimiz Kürd milleti neden dolayı bizimle uzlaşma tarikini tercih edememiştir. Şu uhuvveti ve biraderliği temin ve takviye etmek üzere bendeleri senelerden beri kesbetmiş olduğum müşahadat ve tecaribe müsteniden zat-ı devletlerine işbu tezkireyi yazmaya lüzum gördüm. Kürd beyleri, Kürd aşairi ve Kürd milletiyle getirilecek bu uhuvvet cephemizde müstahdem umum Ermeni zabitanı ve ümerası arzukesş ve amadedir. Bu satırları onlara icra kılınan meşveret ve mülâhazat neticesi olarak zat-ı âlilerine hitap ediyorum. Fikir ve nokta-i nazarlarınızı hemen işar buyurunuz. Şeraitinizi bildiriniz. Bendeniz âlicenab beyler sizlerin ve aşairinizin kâffeten mütalabatını Ermeni hükümeti namına temin edebileceğimi arz ediyorum.*

Sizler arzu buyurduğunuz manatık ve mahallerde yaşamanızı ve sizlerce icap edecek her türlü suhuletin ibrazını keza temin taahhüt eylerim. Kürdlerle Ermeniler hiçbir zaman birbirlerinden uzak ve soğuk kalmayacaklardır. İşte bu maruzatı cidden nazar-ı itibara alıp bir an evvel görüşmek ve mübadele-i efkarda bulunmak üzere münasip bir vaktin ve münasip bir mevkiin zat-ı devletlerince tayin ve bize tebliğini istirham eder ve kemal-i samimiyetle ellerinizden sıkarım. Devletlü Hamid Bey, Ali Mirza Bey ve Ahmed Haso Bey ve Yusuf Bey hazretleri. (30 Ağustos sene 1919, dost ve muhibbiniz Haçator Ağa).

İrade-i Milliye Gazetesi, Numara 9, Sayfa 2, 27 Teşrinievvel 1335-1 Safer 1338 (10 Ekim 1919):

Haçator Ağa'nın Mektubuna Cevaben Kürt Aşiret Reislerinden Hamit Bey, Ali Mirza Bey, Ahmet Haso Ağa, Yusuf Ağa İmzasıyla Kaleme Alınan Mektup

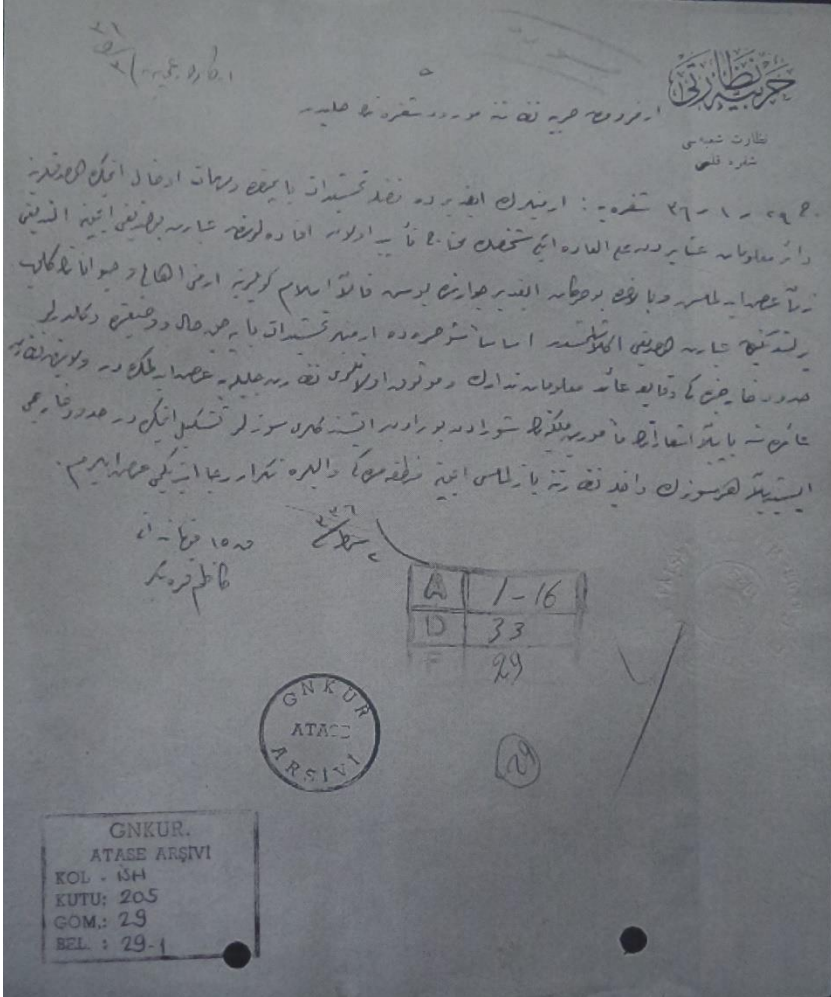
باروو شیاطور اتیابه
 مکتب چکری اقدم، ادریک آقوش اسلامیه، یک
 صدوداه ادا به حیات یتدکاری صروه به به قاصه
 اسلاری انقورده، شی و بیل مر ددو قانی ایقافدن
 کیری طورماشلر ادا جله بو حردجه مین مساعاً افروله
 روس اردو لورنه کاتاق ایتدوردن، برنی انکار ادمه کاز،
 بنا، علی اهانتاری تماماً و غلبه منه لری ظاهرأ الا-ایلان
 اوشیله اسلام کورد علی مایلر نه، ارز لاسق اسکی
 قاتعدن، ویش سندنیری اسلاری عده ایقکه فرصت
 بولقیبه قوش اسلامیه، شاعر السانته مغایر بر طرزه
 بالغه وه نکلرله قتل و قهر نه اسلاریه عیاون ایشکی
 مباح کون اوشیله کورد علی ادا به کله مر، اوشیله کون
 کاتاق اولان کورد علی ارض حایه کیمینه، و کیمینه
 انکلسوزدر، نوت؛ زوه فان دو کلمه طرفه کتار
 فقط جبهه اسلار اولان، اس اسلامیه کتیمی بولدیکن
 عنم و مرکان کیزی و بر فونکره مع ایده چکیز، سزارینق
 بوچه وحشیانه اسلام قوش، قتل ایتکه احراز اکتلیت
 اید من سکنز بوچه کتکها راهی حکوم سده هیچ اید مرسکنز،
 بزم سزکه سال سکونتمه یتشاه من شر ایلد آتیبه بانلر،
 ۱ - سزکه تشریح کین اوشیله کون دای بریتک
 آرقه سه اعلی اوبر طرفه کیمیلد.
 ۲ - ایتدور حوالاسق نخل و کورد کتک تری اقی مر.
 ۳ - تیجه مراده قدر هیچ بر ارض سوند، کیمید
 چکدر، آرزو لری بو حوالیده الله حق بری اولوشلر قوم لشکرلار
 و امر مزه اطاعت یله چکدر .
 ۴ - اوشیله ایتدوره قطعاً سلاح طانیها به صلاحیق
 اولیه چکدر، و ارضی عسکری ساسک تیجه سینه قدر بو حوالیه
 کتک و اید چکدر .
 ۵ - آراس نهرینک آرقه مریته، یعنی اوشیله یمنه الا ان
 سلام قدره عسکر سوزق، باری، ال منوناه قله چکدر.
 ۶ - بر سر ایلد قول و احرار قلمینی قدر بده طریقین
 لدرش و عیاون ایتیه چکد و صلحه انتظار ایله چکدر،
 اید سنا با یوردانا اضا نظرمز و شر ایلد، قرماده دن
 یاز کدر، قبول اولدی یعنی تشریح تأویسرب الما اولدی
 نکمی ساد، سوز ای ادرک اسلام دای رفقه ادا تکتی دن
 قوروق جایداریت توسل و جناب سقن نصرت تشریح
 ایله چکدر، بو یله ایله طایفه اریکان می یقارم، تا چکدر
 ادا مایلری، ۴ ایلول سنه ۱۳۳۵
 عتیق شوق ساسکن، بوخی بوخی بوخی
 حمدک، علی مرزه، یک احمد سولتا یوم سانا

İrade-i Milliye Gazetesi, Numara 9, Sayfa 2, 27 Teşrinievvel 1335-1 Safer 1338 (10 Ekim 1919)

Baron Haçator Ağa'ya (4 Eylül 1335): Mektubunuzu aldım Ermenilerin ağuş-ı İslamiyet'te pek mesudane idame-i hayat ettikleri sırada bile yine makasid-ı asliyeleri uğrunda hafl ve celi her türlü fenalığı ikadan geri durmamışlar ve ezcümle bu harbde cepheden müsellahan fırarla Rus ordularına iltihak etmişlerdir. Bunu inkâr edemezsiniz. Binaenaleyh ihanetleri tamamen ve gaye-i maksatları zahiren anlaşılın Ermenilerle İslam Kürd milleti meyanelerinde uzlaşmak imkânı kalmamıştır. Ve beş seneden beri İslamiyet'i mahvetmeye fırsat buldukça nüfus-ı İslamiye'yi şiar-ı insaniyete mugayir bir tarzda balta ve süngülerle katl ve muhadderat-ı İslamiye'ye tecavüz etmeyi mubah gören Ermenilerle Kürd milleti bir araya gelemez. Ermenilerin on misline faik olan Kürd milleti Ermeni himayesine giremez. Ve girmesi imkânsızdır. Evet; biz de kan dökülmesine taraftar değiliz, fakat cümle-i âmâliniz olan nüfus-ı İslamiye'nin tenkısı yolundaki azim ve harekâtınızı var kuvvetimizle men edeceğiz. Siz Ermeniler böyle vahşiyane İslam nüfusunu katletmekle ihraz-ı ekseriyet edemezsiniz. Böylelikle icra-yı hükümet de hiç edemezsiniz. Bizim sizinle hâl-i sükûnette yaşamamız şerait -i âtiyeye bağlıdır. 1. Sulhun takarrürüne değin Ermenilerin Aras Nehri'nin arkasına yani öbür tarafına geçmelidir. 2. İğdir havalisini tahliye ve Kürd milletine terk eylemelidir. 3. Netice-i sulha kadar hiçbir Ermeni sudan geçmeyecektir. Arzularıyla bu havalide kalacak yerli Ermeniler bizim teşkilat ve emrimize itaat edecektir. 4. Ermeniler içimizde katiyen silâh taşımaya salâhiyeti olmayacaktır. Ve Ermeni askeri sulhun neticesine kadar bu havaliye gönderilmeyecektir. 5. Aras Nehri'nin arka cihetinde yani Ermeniler içinde kalan İslam kardeşlerimizin hukuku, canı, malı mahfuz kalacaktır. 6. Bu şerait kabul ve icra kılındığı takdirde tarafeyn taarruz ve tecavüz etmeyecek ve sulha intizar eyleyecektir. İşte Haçator Ağa, Nokta-i nazarımız ve şeraitimiz altı maddeden ibarettir. Kabul olunduğu takdirde saire-i harb itfa olunacak aksi halde tevessü ederek İslam milleti rakabe-i esaretinizden kurtulmak çarelerine tevessül ve Cenab-ı Hak'tan nusret tazarru eyleyecektir. Bu vesileyle mukabeleten ellerinizi sıkarım. Haçator Ağa Cenapları. (4 Eylül sene [1]335, Aşiret rüesasından Hamid Bey, bu dahi Ali Mirza Bey, bu dahi Ahmed Haso Ağa, bu dahi Yusuf Ağa).

GN.KUR.BŞK, ATASE.İSH, 205/29-1: 3 Şubat 1336

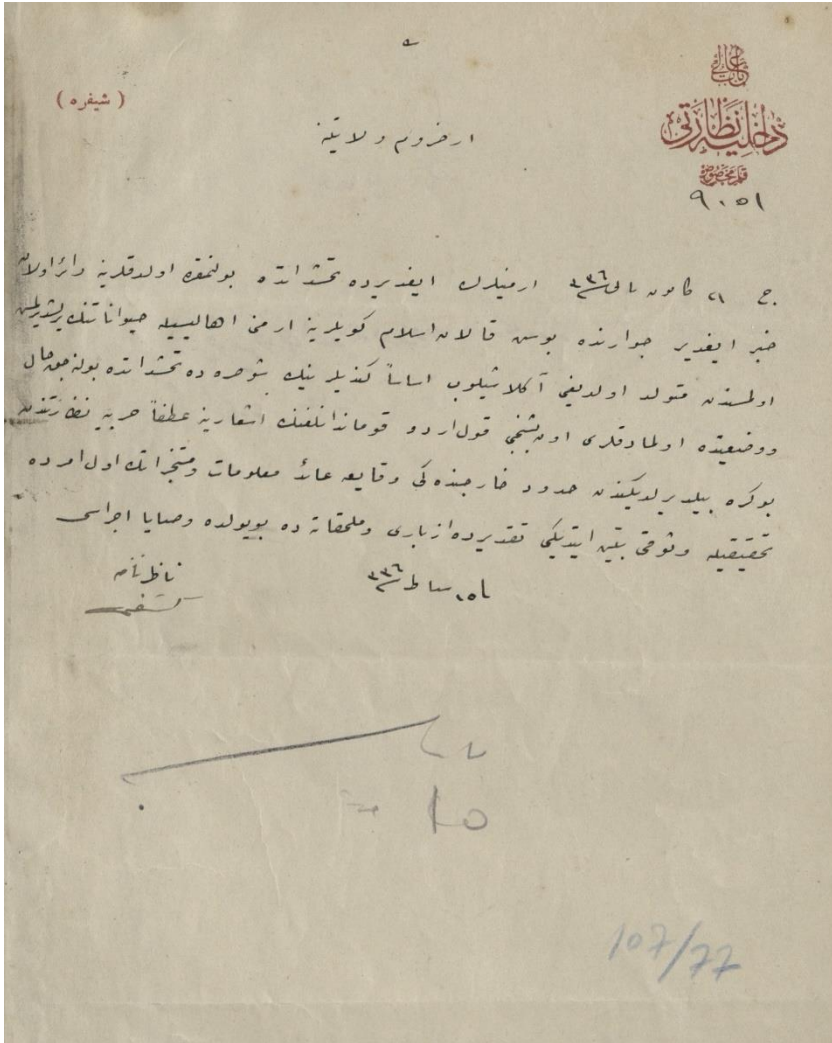
(3 Şubat 1920): Erzurum'daki 15 Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir İmzasıyla Harbiye Nezareti'ne Ulaşan Yazı

**GN.KUR.BŞK, ATASE.İSH, 205/29-1: 3 Şubat 1336
(3 Şubat 1920)**

Erzurum'dan (15 kolordu kumandanı Kazım Karabekir imzalı) Harbiye Nezareti'ne gelen yazıya göre: 26.1.36 şifre: Ermenilerin Iğdır'da yığınak yapmakta ve mühimmat ithal etmekte olduklarına dair aşiretlerden alelade iki kişinin malumatının doğrulanmaya muhtaç olan ifadelerinden ibaret olduğu için alındığı zaman arz edilmemiş ve bilahare bu hareket Iğdır civarında boş kalan İslam köylerine Ermeni ahali hayvanlarının gelip yerleştiğinden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Esasen şu sırada Ermeniler yığınak yapacak halde değildir. Hudut dışındaki olaylara ait malumat elde etmek ve belgeli/güvenilir olanları nezaret makamına arz edilmektedir. Vilayetten nezarete iletilen bilgileri, mülki memurların şuradan buradan işittikleri sözler teşkil etmektedir. Hudut dışında işitilen her sözün Dahiliye Nezareti'ne yazılmaması için muntıkadaki valilere tekrar rica ettiğimi arz ederim.

**BOA, DH.ŞFR, 107/77 (lef 1), 15 Şubat 1336-
25.05.1338 (15 Şubat 1920): Ermenilerin Iğdır'da
Müslüman Ahalinin Boşalttıkları Yerlere Girdiklerine
Dair Belge**

BOA, DH.ŞFR, 107/77 (lef 1), 15 Şubat 1336-25.05.1338 (15 Şubat 1920)

Dahiliye Nezareti'nden Erzurum vilayetine gönderilen yazıya göre: 21 Kanun-ı Sani 336, Ermenilerin Iğdır'da yığınak yapmakta olduklarına dair haber, Iğdır civarında boş kalan İslam köyelerine Ermeni ahalisiyle hayvanlarının yerleştirilmiş olmasından kaynaklandıği anlaşılmış; esasen kendilerinin şu sırada yığınak yapacak halde olmadıkları, on beşinci kolordu kumandanlığının işaretine atfen Harbiye Nezareti'nden bildirildiği için hudut dışındaki olaylara ait malumat ve haberin evvel emirde tahkik edilmesi, doğruluğu ortaya çıktığı takdirde iletilmesi ve bağlı yerlere de bu yolda tavsiye edilmesi gereklidir.

BOA, HR.SYS, 2878/42 (lef 1), 30 Haziran 1920:

Ermenilerin Uluhanlı Civarı Karaoğlu, Laloğlu, Novo Selim, Karaçayır, İğdır, Akpınar, Kırkpınar, Akçakale Çukuru Köylerindeki Öldürme ve Yağma Faaliyetleri Hakkında Belge

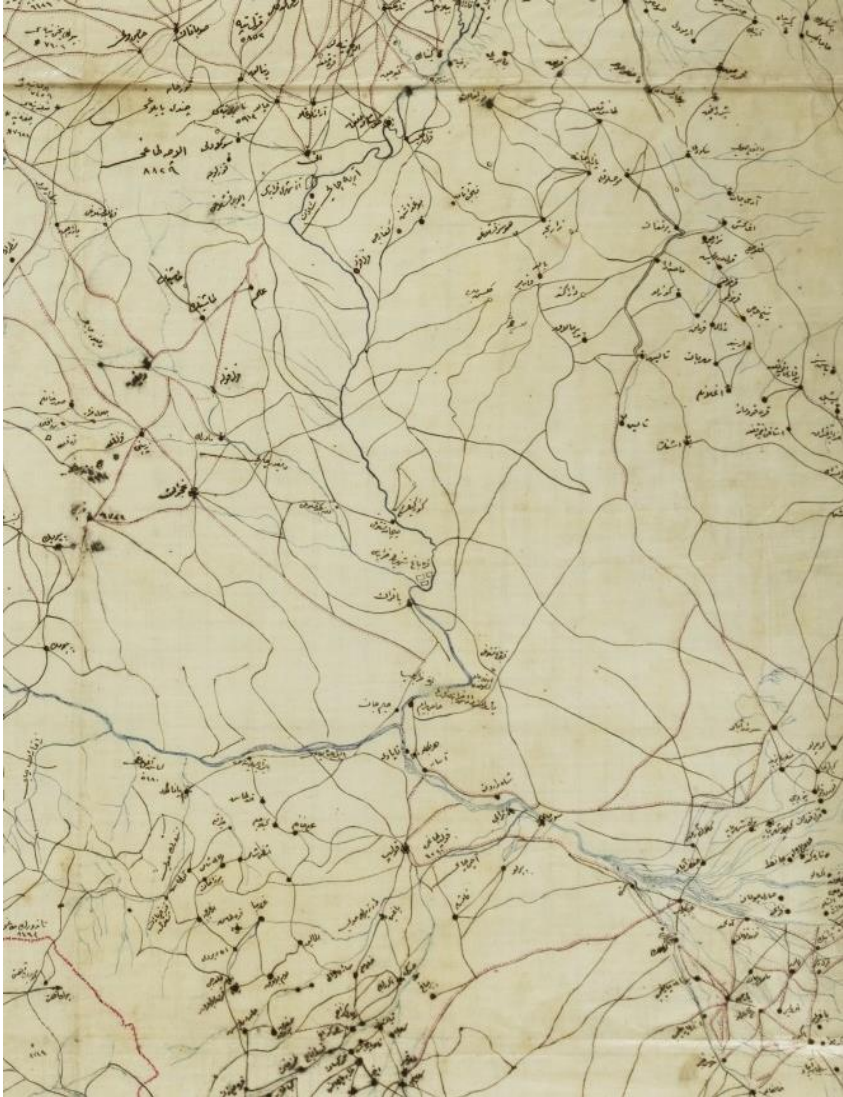
Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a report or document. The text is written in a cursive style and includes several lines of text, some of which are numbered (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10). The text appears to be a list or a series of entries, possibly detailing events or locations. The handwriting is dense and fills most of the page. There are some markings and numbers in the left margin, possibly indicating page numbers or sections. The paper shows signs of age and wear.

**BOA, HR.SYS, 2878/42 (lefler 1, 2, 3), 30 Haziran
1920**

3. Fırka kumandanlığına hitaben kaleme alınmış olan on altı madde halinde açıklanan bu rapora göre: Ermeniler, Uluhanlı civarında Karaoğlu ve Çebeçalı köyleri ile Laloğlu, Novoselim, Karaçayır, Iğdır, Akpınar, Kırkpınar köylerini yağmalamış ve ahalisinin içinden bazılarını katletmiş; Yedikilise, Asboğa köylerindeki ahaliyi toplu şekilde katletmiş; Akçakale çukurunda Boyalı ve Laloğlu köylerinde kadın, kız ve çocuk demeden birçok kişiyi şehit etmiştir. Bu duruma karşı koyamayan Boyalı, Laloğlu, Aşağısalut ve Yukarısalut, Çıplaklı, Katranlı, Başköy, Beyköy, Zallıca ve Yeniköy karyelerindeki ahali mal ve mülklerini terk ederek Bardız'a sığınmıştır. Ermeniler, Sarıkamış sınırında bulunan Terek köyü ahalisini Sarıkamış civarındaki bir dereye kesmiş; Kırkpınar ve Develialiköy'ü basmış ve işe yarayan her şeyi yağmalandıktan sonra köy ahalisini, üstlerinde sadece elbiseleri olduğu halde köyden çıkarmış; bunun dışında Odalar, Ova, Hacıbayram, Hayırbeyli köylerini de soymuş; köylerdeki ahaliyi tamamen katlederek kalan bütün eşya ve hayvanlarına el koymuşlardır. Kulb tarafında bulunan köylere baskın yapıp üç yüz Müslüman'ı katletmiş; Zengibar'ı işgal ettikten sonra bazı ahaliyi maki-nalı tüfekle öldürmüştür; Aralık nahiyesine doğru kaçan bin beş yüz kadar çocuğu suya atarak boğmuşlardır. Kars civarındaki köylere göç eden Müslümanlardan yirmi sekiz kişiyi ve Ayıderesi'nde seksen kişiyi öldürmüşlerdir. Ağundur karyesinden sekiz hane ahali öldürülmüştür. Bu şekilde bölgede Ermeniler tarafından Müslüman ahaliye yönelik soykırım yapılmış ve Müslümanların yok edilmesi amaçlanmıştır.*

* Metnin transkripti için bakınız: Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, Hazırlayanlar: İsa Özkul, Uğurhan Demirbaş ve diğerleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara 1997, s. 134-137.

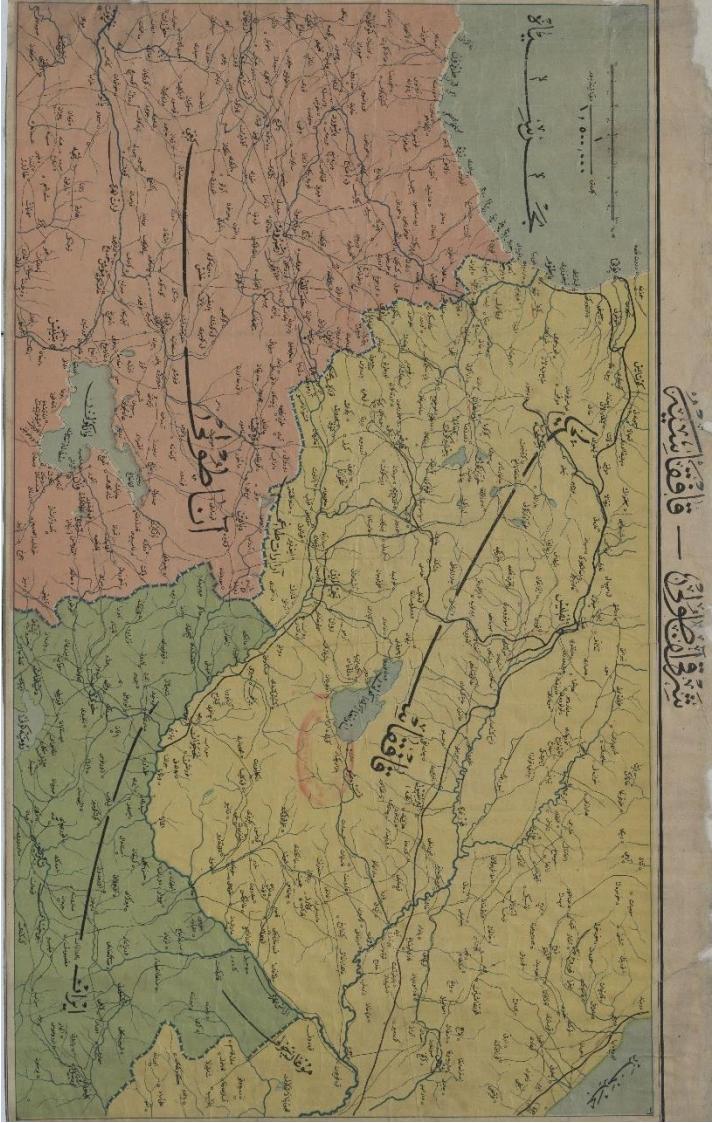
BOA, HRT.h, 412, (Tahmini tarih 1306-1889): Osmanlı Devleti Asyası-Kuzeydoğu, Kars, Ardahan, Batum, Erzurum Vilayetlerinin Haritası

BOA, HRT.h, 412, (Tahmini tarih 1306-1889)

Osmanlı Devleti Asyası-Kuzeydoğu, Kars, Ardahan, Batum, Erzurum vilayetlerinin haritası. Mumlu kağıda elle yapılmış olup renklidir. Rusça'dan tercüme edilmiştir. Birbirine yapıştırılmış 2 parçadan oluşmaktadır (Ölçek 1/200000). Haritanın tümü değil Iğdır ve havalisine dair kısmı sunulmuştur.

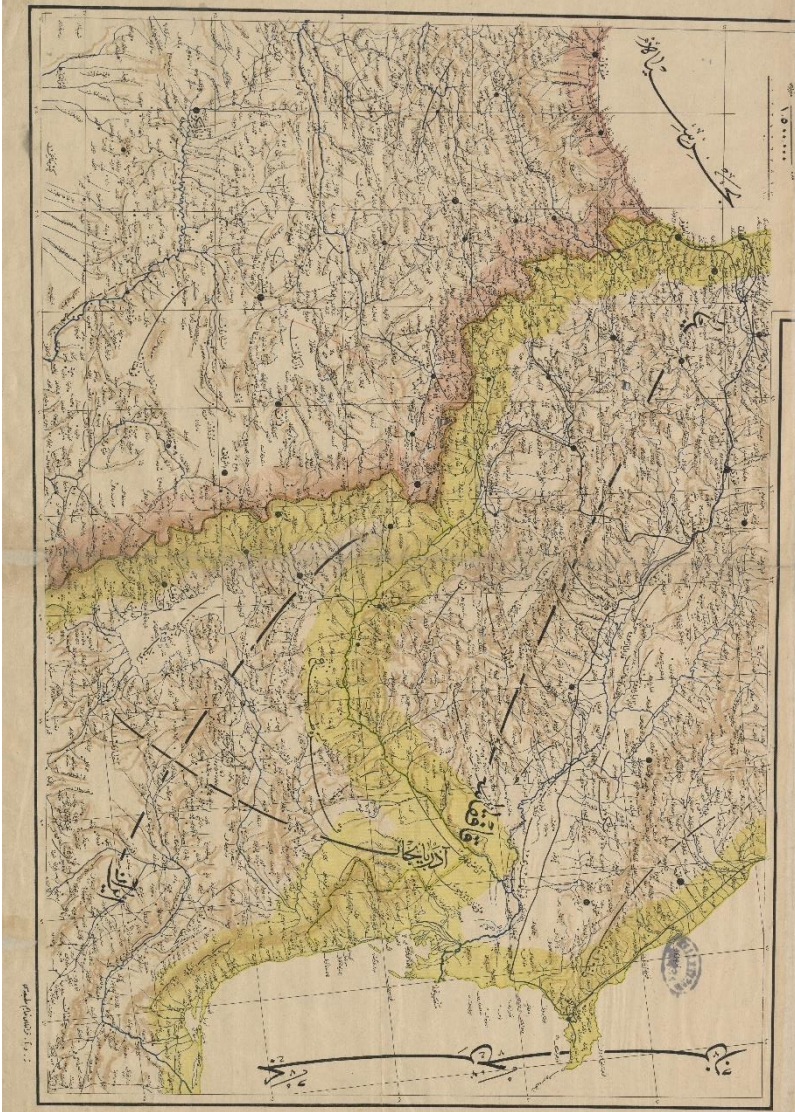
BOA, HRT.h, 418, (Tahmini tarih 1333-1915): Osmanlı Devleti Asyası-Kuzeydoğu, Şarki Anadolu Ve Kafkasya Haritası

BOA, HRT.h, 418, (Tahmini tarih 1333-1915)

Osmanlı Devleti Asyası-Kuzeydoğu, Şarki Anadolu ve Kafkasya Haritası. Renkli. Bir paftası eksik. Yerleşim bölgeleri, nehirler ve göller gösterilmiştir. (Ölçek 1/1500000).

BOA, HRT.h, 459, (Tahmini tarih 1341-1923): Osmanlı Asyası-Doğu, Kafkasya Darü'l-harekatı Haritası

BOA, HRT.h, 459, (Tahmini tarih 1341-1923)

Osmanlı Devleti Asyası-Doğu, Kafkasya Darü'l-harekatı. Yayınlayan: J.V.A. Feratelli Hayın Matbaası. Kafkasya ile Doğu Anadolu ve Azerbaycan civarının haritasıdır. Üst kısmında Kahire ve Süveyş Kanalı ile Yukarı Mısır'ın değişik ölçekte haritaları vardır. (Ölçek 1/1500000, Matbu).

BOA, TT.d, 901, Sayfa 1, 19 Cemaziyelahir 1140
(1 Şubat 1728): Revan Livasının Nüfus Ve Hasılatını
İçeren Mufassal Defter, Kapak Sayfası

بسم الله الرحمن الرحيم
هذا الكتاب هو دفتر
نصف الولاية
سنة ١١٤٠
١٤٠٩

Revan Livasının Nüfus Ve Hasılatını İçeren Mufassal Defter, Kapak Sayfası

*Nüfus bilgilerini içeren bu kaynak defterin 40 varak, yani 80 sayfalık kısmı İğdır ve çevresiyle alakalıdır. Orijinal defterde mevcut olan boş sayfalar, kitapta da verilmeyerek sayfa numaraları atlanmıştır. Bu deftere dayanılarak hazırlanan köy nüfus tablolarında köylerin hane nüfusu belirlenirken bir hane sayısı ortalama beş kişi ile çarpılarak (Sayı x 5) belirlenmiş, bekarlar ayrıca birer şahıs olmak üzere (+ Sayı) eklenerek ifade edilmiştir.**

* Tablolardaki veriler, hane ve kişi sayıları tespiti için istifade edilen kaynaklar: BOA, TT.d, 901; Raif İvecan, Osmanlı Hakimiyetinde Revan (1724-1746), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007; Selçuk Ilgaz, Osmanlı Hakimiyetinde Revan (Çukur Sa'ad) (XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Sosyo-Ekonomik Tarih), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010.

BOA, TT.d, 901, Sayfa 2, 19 Cemaziyelahir 1140
(1 Şubat 1728): Revan Livasının Nüfus Ve Hasılatını
İçeren Mufassal Defter. İdari Taksimat Sayfası.

روان		
ناحية كبرى	ناحية قوقولاق	قضاء نصر روان
ناحية سورملى	ناحية ايازات	ناحية دره چچك
ناحية صدر بك	ناحية ان ليق	ناحية اسكندر
ناحية وادي	ناحية سرور	ناحية قزكو
		ناحية كازي

BOA, TT.d, 901, s. 2, 19 Cemaziyelahir 1140 (1 Şubat 1728): Revan Eyaleti'nin İdari Taksimatı

Osmanlı Devleti, Eylül 1724'te Revan, Nahçıvan ve çevresini fethetti ve ardından bölgede tahrir işlemini başlattı. Bir süre ara verilen bu işlem, 1727'de tamamlandı. Tahrirle Revan eyaletine bağlı olan Revan livası ile Nahçıvan livasına ait iki mufassal defter hazırlandı. Bu defterler, Defterhane'ye Ağustos 1727'de kaydedildi. Tahrir sonucu hazırlanan 901 numaralı mufassal tahrir defteri, 583 sayfadır. Yazımı gurre-i Muharrem 1140 (19-20 Ağustos 1727) tarihinde tamamlanan defter, 19 Cemaziyelahir 1140 (1 Şubat 1728) tarihinde Defterhane'ye intikal etmiştir. Defterin başına III. Ahmed'in tuğrası çekilmiştir. Deftere göre Revan livası on üç nahiyeden oluşuyordu. Livanın idari taksimatı: Kaza-i Nefs-i Revan, Kırkbulak, Kerpi, Dereçiçek, Abaran, Sürmeli, Iğdır, Aralık, Sederek, Makü, Şerür, Vedi, Gerni ve Şüregel nahiyeleri şakildeydi Konumuzla ilgili olan Sürmeli, Iğdır ve Aralık nahiyeleri hakkındaki bilgiler burada izah edilmektedir.

**BOA, TT.d, 901, Sayfa 266-267: Sürmeli Nahiyesi-
nin Nüfusu**

267

1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25
26	27	28	29	30
31	32	33	34	35
36	37	38	39	40
41	42	43	44	45
46	47	48	49	50
51	52	53	54	55
56	57	58	59	60
61	62	63	64	65
66	67	68	69	70
71	72	73	74	75
76	77	78	79	80
81	82	83	84	85
86	87	88	89	90
91	92	93	94	95
96	97	98	99	100

268

1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25
26	27	28	29	30
31	32	33	34	35
36	37	38	39	40
41	42	43	44	45
46	47	48	49	50
51	52	53	54	55
56	57	58	59	60
61	62	63	64	65
66	67	68	69	70
71	72	73	74	75
76	77	78	79	80
81	82	83	84	85
86	87	88	89	90
91	92	93	94	95
96	97	98	99	100

**BOA, TT.d, 901, Sayfa 282-283: Sürmeli Nahiyesi-
nin Nüfusu**

283

Handwritten text on page 283, consisting of approximately 15 lines of vertical script. The text is written in a cursive style with some decorative flourishes. The characters are dense and difficult to decipher precisely, but appear to be a list or record of names and numbers.

282

Handwritten text on page 282, consisting of approximately 15 lines of vertical script. The text is written in a cursive style with some decorative flourishes. The characters are dense and difficult to decipher precisely, but appear to be a list or record of names and numbers.

**BOA, TT.d, 901, Sayfa 284: Sürmeli Nahiyesinin
Nüfusu**

284

1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25
26	27	28	29	30
31	32	33	34	35
36	37	38	39	40
41	42	43	44	45
46	47	48	49	50
51	52	53	54	55
56	57	58	59	60
61	62	63	64	65
66	67	68	69	70
71	72	73	74	75
76	77	78	79	80
81	82	83	84	85
86	87	88	89	90
91	92	93	94	95
96	97	98	99	100

Nahiye-i Sürmeli

Sürmeli, 48 köyden oluşan bir nahiyedir. Nahiyyede 28 köy meskûndur ve genele oranı yaklaşık %58, 20 köy boştur ve genele oranı yaklaşık %42 şeklindedir.

Meskûn 28 köyde 482 hane vardır. Bunlardan 338 hane Müslüman, 144 hane gayrimüslimdir. Nahiyyenin nüfusu bekârlar ile birlikte 2481 kişidir. Bunların 1742'si Müslüman, 739'u gayrimüslimdir. Müslümanların gayrimüslimlere oranı ortalama %70'tir. Bu nahiyyenin nüfus verileri, defterin 264 ile 284. sayfaları arasında bulunmaktadır.

Nahiye-i Sürmeli Köylerinin Nüfus Tablosu

Köyler	Müslüman nüfus	Gayrimüslim nüfus	Genel toplam
Sürmeli	0	$36 \times 5 + 5:$ 185	185 kişi
Kebay	0	$14 \times 5:$ 70	70
Ağcakışlak	$8 \times 5:$ 40	0	40
Berati	0	$4 \times 5:$ 20	20
Sofular	$7 \times 5 + 2:$ 37	0	37
Kulb	$15 \times 5 + 3:$ 78	$85 \times 5 + 14:$ 439	517
Halife Bece- nek	$9 \times 5 + 2:$ 47	0	47
Haramlı	0	0	0
Pernovit	0	0	0
Akören	$30 \times 5 + 3:$ 153	0	153
Mezra-1 Ağ- rınca	0	0	0
Göktaş	$8 \times 5:$ 40	0	40
Ağdis	$15 \times 5:$ 75	0	75

Derekendi	11 x 5: 55	0	55
Kenzek	26 x 5: 130	0	130
Mezra-1 Ka- balı	0	0	0
Kuru ağac	17 x 5 + 1: 86	0	86
Şeşdepe	0	0	0
Temür Sahan	0	0	0
Kızılkışlak	0	0	0
Nahırkıran	0	0	0
Can Derviş	0	0	0
Karaören	0	0	0
Çepni	0	0	0
Perçinis	36 x 5 + 15: 195	0	195
Mezra-1 Me- citligöl	0	0	0
Ali Köse	8 x 5: 40	0	40
Güllüce	6 x 5: 30	0	30
Abbas Gölü	0	0	0
Monla Ömer	0	0	0
Tavusgünlü	9 x 5 + 2: 47	0	47

Katırlı	$4 \times 5: 20$	0	20
Kalacan-1 Ulya	$7 \times 5 + 1: 36$	0	36
Kalacan-1 Sufla	0	0	0
Başmercivan Kışlağı	$4 \times 5: 20$	0	20
Abık Mercivan	0	0	0
Kışlak-1 Kızılbulak	0	0	0
Arslanlı Dere	0	0	0
İncesu	$23 \times 5 + 3: 118$	0	118
Hasan Han	$12 \times 5 + 3: 63$	0	63
Kağın	$9 \times 5 + 2: 47$	$5 \times 5: 25$	72
Hadım Kışlağı	$9 \times 5 + 3: 48$	0	48
Ekerek	$25 \times 5 + 8: 133$	0	133
Karabulak	$12 \times 5 + 2: 62$	0	62
Söğütlü	0	0	0
Kara Kala	0	0	0

Perçini Gölü	0	0	0
Sükü	20 x 5 + 2: 102	0	102
Kamışlı	8 x 5: 40	0	40
Börk	0	0	0
Böyrek	0	0	0
Mezra-1 Sarı Abdal	0	0	0
Yaylak-1 Gö- züğüzel	0	0	0
Yaylak-1 Yerli	0	0	0
Yaylak-1 Ay- görü	0	0	0
Yaylak-1 So- yukbulak	0	0	0
	Toplam: 1742	Toplam: 739	Toplam: 2481

BOA, TT.d, 901, Sayfa 287.3-4: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

787/4

1. 1000
 2. 1000
 3. 1000
 4. 1000
 5. 1000
 6. 1000
 7. 1000
 8. 1000
 9. 1000
 10. 1000
 11. 1000
 12. 1000
 13. 1000
 14. 1000
 15. 1000
 16. 1000
 17. 1000
 18. 1000
 19. 1000
 20. 1000
 21. 1000
 22. 1000
 23. 1000
 24. 1000
 25. 1000
 26. 1000
 27. 1000
 28. 1000
 29. 1000
 30. 1000
 31. 1000
 32. 1000
 33. 1000
 34. 1000
 35. 1000
 36. 1000
 37. 1000
 38. 1000
 39. 1000
 40. 1000
 41. 1000
 42. 1000
 43. 1000
 44. 1000
 45. 1000
 46. 1000
 47. 1000
 48. 1000
 49. 1000
 50. 1000
 51. 1000
 52. 1000
 53. 1000
 54. 1000
 55. 1000
 56. 1000
 57. 1000
 58. 1000
 59. 1000
 60. 1000
 61. 1000
 62. 1000
 63. 1000
 64. 1000
 65. 1000
 66. 1000
 67. 1000
 68. 1000
 69. 1000
 70. 1000
 71. 1000
 72. 1000
 73. 1000
 74. 1000
 75. 1000
 76. 1000
 77. 1000
 78. 1000
 79. 1000
 80. 1000
 81. 1000
 82. 1000
 83. 1000
 84. 1000
 85. 1000
 86. 1000
 87. 1000
 88. 1000
 89. 1000
 90. 1000
 91. 1000
 92. 1000
 93. 1000
 94. 1000
 95. 1000
 96. 1000
 97. 1000
 98. 1000
 99. 1000
 100. 1000

787/3

1. 1000
 2. 1000
 3. 1000
 4. 1000
 5. 1000
 6. 1000
 7. 1000
 8. 1000
 9. 1000
 10. 1000
 11. 1000
 12. 1000
 13. 1000
 14. 1000
 15. 1000
 16. 1000
 17. 1000
 18. 1000
 19. 1000
 20. 1000
 21. 1000
 22. 1000
 23. 1000
 24. 1000
 25. 1000
 26. 1000
 27. 1000
 28. 1000
 29. 1000
 30. 1000
 31. 1000
 32. 1000
 33. 1000
 34. 1000
 35. 1000
 36. 1000
 37. 1000
 38. 1000
 39. 1000
 40. 1000
 41. 1000
 42. 1000
 43. 1000
 44. 1000
 45. 1000
 46. 1000
 47. 1000
 48. 1000
 49. 1000
 50. 1000
 51. 1000
 52. 1000
 53. 1000
 54. 1000
 55. 1000
 56. 1000
 57. 1000
 58. 1000
 59. 1000
 60. 1000
 61. 1000
 62. 1000
 63. 1000
 64. 1000
 65. 1000
 66. 1000
 67. 1000
 68. 1000
 69. 1000
 70. 1000
 71. 1000
 72. 1000
 73. 1000
 74. 1000
 75. 1000
 76. 1000
 77. 1000
 78. 1000
 79. 1000
 80. 1000
 81. 1000
 82. 1000
 83. 1000
 84. 1000
 85. 1000
 86. 1000
 87. 1000
 88. 1000
 89. 1000
 90. 1000
 91. 1000
 92. 1000
 93. 1000
 94. 1000
 95. 1000
 96. 1000
 97. 1000
 98. 1000
 99. 1000
 100. 1000

BOA, TT.d, 901, Sayfa 287.5-6: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

287/6

287/6

287/6

287/6

287/6

287/5

287/5

287/5

BOA, TT.d, 901, Sayfa 287.7-8: İğdır Nahiyesinin Nüfusu

287/8
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

287/8
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

BOA, TT.d, 901, Sayfa 288-289: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

288

Iğdır

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

289

Iğdır

101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

BOA, TT.d, 901, Sayfa 290-291: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

291

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

290

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

BOA, TT.d, 901, Sayfa 298-299: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

233
 1. 2. 3. 4. 5.
 6. 7. 8. 9. 10.
 11. 12. 13. 14. 15.
 16. 17. 18. 19. 20.
 21. 22. 23. 24. 25.
 26. 27. 28. 29. 30.
 31. 32. 33. 34. 35.
 36. 37. 38. 39. 40.
 41. 42. 43. 44. 45.
 46. 47. 48. 49. 50.
 51. 52. 53. 54. 55.
 56. 57. 58. 59. 60.
 61. 62. 63. 64. 65.
 66. 67. 68. 69. 70.
 71. 72. 73. 74. 75.
 76. 77. 78. 79. 80.
 81. 82. 83. 84. 85.
 86. 87. 88. 89. 90.
 91. 92. 93. 94. 95.
 96. 97. 98. 99. 100.

1. 2. 3. 4. 5.
 6. 7. 8. 9. 10.
 11. 12. 13. 14. 15.
 16. 17. 18. 19. 20.
 21. 22. 23. 24. 25.
 26. 27. 28. 29. 30.
 31. 32. 33. 34. 35.
 36. 37. 38. 39. 40.
 41. 42. 43. 44. 45.
 46. 47. 48. 49. 50.
 51. 52. 53. 54. 55.
 56. 57. 58. 59. 60.
 61. 62. 63. 64. 65.
 66. 67. 68. 69. 70.
 71. 72. 73. 74. 75.
 76. 77. 78. 79. 80.
 81. 82. 83. 84. 85.
 86. 87. 88. 89. 90.
 91. 92. 93. 94. 95.
 96. 97. 98. 99. 100.

BOA, TT.d, 901, Sayfa 300-301: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

301
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

BOA, TT.d, 901, Sayfa 304-305: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

305

Handwritten entries in Ottoman Turkish script, including names and numbers, arranged in a list format. The entries are written in a cursive style and include various characters and symbols.

305

Handwritten entries in Ottoman Turkish script, including names and numbers, arranged in a list format. The entries are written in a cursive style and include various characters and symbols.

BOA, TT.d, 901, Sayfa 306-307: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

902

Handwritten entries in Ottoman Turkish script, including names and numbers, arranged in columns. The text is written in a cursive style.

906

Handwritten entries in Ottoman Turkish script, including names and numbers, arranged in columns. The text is written in a cursive style.

BOA, TT.d, 901, Sayfa 308-309: Iğdır Nahiyesinin Nüfusu

209

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a population record, consisting of several lines of script. The text is written in a cursive style and includes a large decorative flourish at the top.

208

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a population record, consisting of several lines of script. The text is written in a cursive style and includes a large decorative flourish at the top.

BOA, TT.d, 901, Sayfa 310-311: İğdır Nahiyesinin Nüfusu

Handwritten Ottoman Turkish text on the left page, consisting of several lines of script and signatures.

Handwritten Ottoman Turkish text on the right page, consisting of several lines of script and signatures.

Nahiye-i İğdır

İğdır, 67 köyden oluşan bir nahiyedir. Nahiyyede 45 köy meskündür ve genele oranı yaklaşık %58, 22 köy boştur ve genele oranı yaklaşık %42 şeklindedir. Meskûn 45 köyde 993 hane vardır. Bunlardan 705 hane Müslüman, 288 hane gayrimüslimdir. Nahiyyenin nüfusu bekârlar ile birlikte 5052 kişidir. Bunların 3600'ü Müslüman, 1452'si gayrimüslimdir. Müslümanların gayrimüslimlere oranı ortalama %70'tir. Bu nahiyyenin nüfus verileri, defterin 267 (287x10) ile 312. sayfaları arasında bulunmaktadır.

Nahiye-i İğdır Köylerinin Nüfus Tablosu

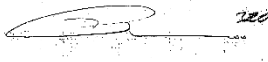
Köyler	Müslüman nüfus	Gayrimüslim nüfus	Genel toplam
Molla Ahmed	$17 \times 5 + 3: 88$	0	88 kişi
Arabgirli	$36 \times 5 + 6: 186$	0	186
Ahi Mehmed	$23 \times 5 + 1: 116$	0	116
Kara Mehmed	$14 \times 5 + 3: 73$	0	73
Çarıkcılı	$9 \times 5 + 1: 46$	0	46
Yaycı	$30 \times 5 + 5: 155$	0	155
Kasım Can	$14 \times 5 + 2: 72$	0	72
Şeyh Hasan	$24 \times 5 + 2: 122$	0	122
Astahane	$14 \times 5 + 3: 73$	31 geçici	$73 + 31$
Hoşhaber	$27 \times 5 + 5: 140$	0	140
Ahi Veys	$25 \times 5 + 5: 130$	0	130
Halifeli	$54 \times 5 + 2: 272$	0	272
Erhacı	$57 \times 5 + 8: 293$	0	293
Çaraklı	$48 \times 5 + 3: 243$	0	243
Mağribabad	$26 \times 5: 130$	0	130
İbrahim Abad	$53 \times 5 + 5: 270$	0	270
İğdır	0	$23 \times 5 + 3: 118$	118
Nevruzlu	$16 \times 5 + 1: 81$	0	81
Kızıl Zekir	0	$22 \times 5 + 1: 111$	111

Pulur	0	$73 \times 5 + 2:$ 367	367
Kazancı	0	$21 \times 5:$ 105	105
Ağaverd	0	0	0
Sarı Çoban	0	$27 \times 5 + 1:$ 136	136
Panik	0	$41 \times 5 + 1:$ 206	206
Alut	0	$30 \times 5 + 1:$ 151	151
Evcı	0	$50 \times 5 + 3:$ 253	253
Kışlak-ı Cafer	0	0	0
Zengete	$5 \times 5:$ 25	0	25
Tecirli	$22 \times 5:$ 110	0	110
Amarat	$12 \times 5 + 2:$ 62	0	62
Kışlak-ı Ze- kirli	$13 \times 5:$ 65	0	65
Kara Çullı	$28 \times 5 + 2:$ 142	0	142
Durmuş Kış- lağı	$23 \times 5 + 2:$ 117	0	117
Davudlu	$4 \times 5:$ 20	0	20
Kürekli-i Ulya	0	0	0
Kürekli-i Sufla	0	0	0
Kürekli	$2 \times 5:$ 10	0	10
Kostak Bey Kışlağı	0	0	0

Karacalar Kışlağı	0	0	0
Sarıcalar Kışlağı	0	0	0
Çidemli	0	0	0
Taşlı	0	0	0
Hasan Bey Kışlağı	0	0	0
Şamdan Gelen	0	0	0
Şıracı	0	0	0
Alahacılı	$6 \times 5 + 3: 33$	0	33
Kürekli Nazar Ali	0	0	0
Künbed	0	0	0
Kara Hisar	0	0	0
Kızıl Kala	0	0	0
Nevce	$11 \times 5 + 2: 57$	0	57
Gürki	$8 \times 5 + 2: 42$	0	42
Adetli	$10 \times 5: 50$	0	50
Doğansalı	$25 \times 5 + 7: 132$	0	132
Kara Hacılı	$7 \times 5: 35$	0	35
Öküzlü	0	0	0
Rahatlı	$6 \times 5: 30$	0	30
Atlucalı	0	0	0
Rüstemlü	0	0	0
Ali Han Hacılı	0	0	0

Temürli Kışlak	4 x 5: 20	0	20
Resullü	3 x 5: 15	0	15
İbrahim Hacı	4 x 5: 20	0	20
Mürşid Ali Kışlağı	0	0	0
Hodulu	10 x 5: 50	0	50
Davudlu-yı Sufla	15 x 5: 75	0	75
Doğanşalı-yı Sufla	0	0	0
	Toplam: 3600	Toplam: 1447	Toplam: 5047

BOA, TT.d, 901, Sayfa 320-321: Aralık Nahiyesinin Nüfusu

321 齊 齊 齊 齊 齊 齊 齊 齊 齊 齊 十 十 十 十 十 	220
報 報 報 報 報	報 報 報 報
報 報 報 報 報	各 各 各 各 各
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有
有 有 有 有 有	有 有 有 有 有

BOA, TT.d, 901, Sayfa 332-333: Aralık Nahiyesinin Nüfusu

332

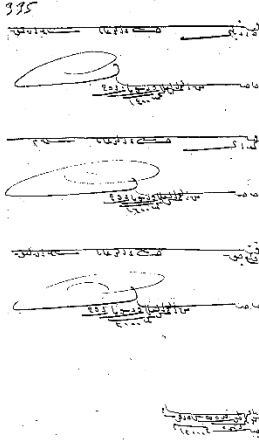
Handwritten text in Ottoman Turkish script, organized in columns. Includes a large bracketed section and a signature at the bottom.

333

Handwritten text in Ottoman Turkish script, organized in columns. Includes a large bracketed section and a signature at the bottom.

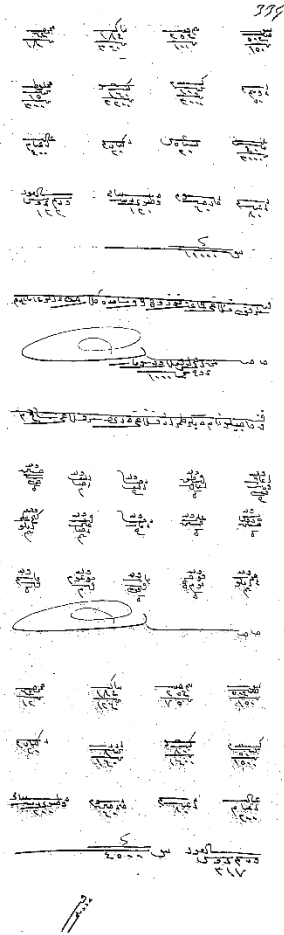
BOA, TT.d, 901, Sayfa 334-335: Aralık Nahiyesinin Nüfusu

335

Handwritten signatures and stamps on page 335, including a large circular stamp and several lines of text.

336

Handwritten signatures and stamps on page 336, including a large circular stamp and several lines of text.

Nahiye-i Aralık

Aralık, 36 köyden oluşan bir nahiyedir. Nahiyede 20 köy meskündür ve genele oranı yaklaşık %56, 16 köy boştur ve genele oranı yaklaşık %44 şeklindedir. Meskûn 20 köyde 529 hane vardır. Bunlardan 372 hane Müslüman, 157 hane gayrimüslimdir. Nahiyenin nüfusu bekârlar ile birlikte 2696 kişidir. Bunların 1899'u Müslüman, 797'si gayrimüslimdir. Müslümanların gayrimüslimlere oranı ortalama %70'tir. Bu nahiyenin nüfus verileri, defterin 318 ile 335. sayfaları arasında bulunmaktadır.

Nahiye-i Aralık Köylerinin Nüfus Tablosu

Köyler	Müslüman nüfus	Gayrimüslim nüfus	Genel toplam
Bozalan	7 x 5: 35	7 x 5: 35	70 kişi
Sultan Ali Kışlağı	0	0	0
Murad Kışlağı	0	0	0
Allam Ali Kışlağı	0	0	0
Meşi Kışlağı	0	0	0
Kostak Kışlağı	0	0	0
Atlu Kışlağı	37 x 5: 185	0	185
Emince	4 x 5: 20	0	20
Konurlu	4 x 5: 20	0	20
Gödekli	16 x 5 + 2: 82	0	82
Huda Abad	0	9 x 5 + 1: 46	46
Kara Veli	6 x 5 + 3: 33	0	33
Abbas Abad	0	5 x 5 + 2: 27	27
Aratan	16 x 5 + 3: 83	0	83
Şürbahanlı	6 x 5 + 3: 33	0	33
Yengice	0	0	0
Nakırlı	16 x 5 + 4: 84	0	84
Alahacılı	16 x 5: 80	0	80
Kütlü	18 x 5 + 4: 94	0	94
Şehermanlı	0	0	0

Felalı	0	0	0
Şamdangelen Kışlağı	0	0	0
Oruc	0	0	0
Kuzugüdenli	0	0	0
Ali Kamerli	0	0	0
Şehirken Depe	25 x 5: 125	0	125
Adetli	10 x 5: 50	0	50
Ahurlu ve Şe- iylü	0	136 x 5 + 9: 689	689
Şeiylü ve Ahurlu	15 x 5: 75	0	75
Karakoyunlu	119 x 5 + 10: 605	0	605
Sicirli	17 x 5 + 3: 88	0	88
Celayirli	27 x 5 + 3: 138	0	138
Sefer Kulu Kış- lağı	0	0	0
Kara Hacılı	13 x 5 + 2: 67	0	67
Derzili	0	0	0
Keday	0	0	0
Kalacık	0	0	0
	Toplam: 1897	Toplam: 797	Toplam: 2694

Sonuç ve Belge Değerlendirme

Tarihin gerçek bilgileri, ilk elden orijinal kaynaklara dolayısıyla arşiv belgelerine dayanır. Belgesiz tarih yazılamaz ve olayların gerçek yönleri gün ışığına çıkarılamaz. Arşiv belgeleri olmadan ve bilinmeden varsayımlarla tarih yazmak, belirli bir devir ve coğrafya hakkında hüküm vermek, bir devri ve olayları değerlendirmek, tarih biliminin gerektirdiği tarafsızlığa ve ilmî objektifliğe sığmaz.

Bu çalışmada da Iğdır tarihine Osmanlı arşiv belgeleri ışığında bakılmıştır. Iğdır ve çevresini içine alan bölge çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bölgeyle ilgili bilgilere yabancı seyyahların Ortaçağda yaptıkları gezilerde de rastlanmıştır. Son yıllarda Iğdır'ın tarihi, doğal, kültürel yönlerini içeren çalışmalar yapılmıştır.

Iğdır'ın Osmanlı dönemindeki tarihini konu alan bu kitap hazırlanırken arşiv belgelerine müracaat edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Iğdır'la ilgili olarak kitaba dahil edilen en eski belge 1726 yılına aittir. Ayrıca Revan vilayetinin nüfus ve

hasılatını içeren 1728 yılına ait mufassal defterde de günümüz Iğdır yöresine ait bilgiler bulunmaktadır. Arşivlerde III. Ahmed dönemine ait bu belgelerden sonra ele geçen en eski belgelerin tarih aralığı 1854 ile 1923 arasına aittir. Bu tarihler arasındaki belgeler ağırlıklı olarak sınır güvenliği, dolayısıyla Ermenilerle ilgilidir. Belgeleri Osmanlı-Rus ilişkileri, Osmanlının iç ve dış politikası, Osmanlı toprakları ve halkları üzerinde dönemin güçlü devletlerinin plan ve stratejileri vs. doğrultusunda değerlendirmek şüphesiz daha sağlıklı olacaktır.

Bölgeyle ilgili arşiv belgelerini tarihi konjektür çerçevesinde değerlendirmek çalışmamızın amaç ve kapasitesini aşacağından, burada sadece arşiv belgelerinin içeriğinden hareketle bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. İkinci bölümde içerikleri verilen arşiv belgeleri, kronolojik olarak sıralanmıştır. Belgelerden söz edilirken, bu çalışmanın “Özet” kısmındaki sıra numaralarına göre değerlendirmeler yapılmıştır.

Iğdır’la ilgili eserde geçen en eski belge, kronolojik sıralama yapıldığı için doğal olarak 1 numaralı belgedir. Belge bizzat III. Ahmed’in emirlerini ihtiva etmektedir. Emirde Iğdır’dan nahiye şeklinde

bahsedilmektedir. Nahiyeler köylerden sonraki en küçük yerleşim birimleridir. Nahiyelerin idaresinden o dönemlerde kadılar sorumludur. Padişah III. Ahmed Iğdır nahiyesi kadısına sürü sahiplerinden iki koyundan daha fazla vergi almamasını emretmektedir. Padişahın böylesi bir konuda Iğdır nahiyesine yazı yazmış olması dikkate değerdir. Padişahın Iğdır nahiyesini muhatap alarak böylesi bir belgeye imza atmış olması belgenin dikkat çekici başka bir yönüdür. Belge, Saray'ın iktisadi ve sosyal düzeni sağlamak için en küçük yerel birimlerde bile kontrolü sağlamaya çalıştığını göstermektedir.

Eserdeki 2 numaralı belge, 1854 yılına aittir. Belgeden Rus kuvvetleriyle Osmanlı atlı birliklerinin mütemadiyen karşı karşıya geldikleri, muharebe ettikleri anlaşılmaktadır. Bu belgede Iğdır'dan köy olarak bahsedilmektedir. O dönemde Iğdır Osmanlı, İran, Rus kuvvetlerinin hakimiyet sağlama alanları içerisinde bulunduğundan nüfusunun azaldığından, köylerin boşaldığından söz etmek mümkün görünmektedir. Bölgedeki atlı birlikler içerisinde Cebel-i Dürz atlıları da bulunmaktadır.

1878 tarihine ait olan 3 numaralı belgede de 2 numaralı belgedeki gibi Ruslarla yapılan mücadeleden bahsedilmektedir. Osmanlı-Rus savaşının en hararetli olduğu yıllardır. Osmanlı büyük toprak kayıpları yaşamaktadır. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Ruslarla askeri ve sivil olarak topyekün bir mücadele vardır. Her iki belgede de Iğdır'dan bahsedilirken dönüş güzergâhı vurgusu yapılmıştır. Bu vurgudan Iğdır'ın özellikle askeri birliklerin geçiş güzergâhı olduğu anlaşılıyor.

1882 tarihli 4 numaralı belgeden, Osmanlı-Rus savaşlarının yaşandığı yıllarda Iğdır ve çevresinden ayrılmak isteyen ahalinin çokluğu göze çarpılmaktadır. Göç etmek isteyenler devlete resmi yollardan başvurarak başka yerlerde iskân edilmeyi arzulayan Revan bölgesi ahalesidir. Hicret eden veya etmek isteyenlerin artık bölgede huzur bulamayacakları anlaşılmıştır. Ahali bir şekilde gelecekte yaşanacakları önceden hissetmiş ortalık yangın yerine dönmeden bölgeden ayrılmak istemiştir.

Seraskerlik makamı tarafından yazılan 1890 tarihini taşıyan 5 numaralı belge, İngilizlerin bölgede üstlendikleri rolü göstermesi açısından kayda

değerdir. Bölgede yaşayan bir İngiliz muhbiri İğdırlı Ermenilere “Siz Sırbistan gibi kan dökmedikçe bir imtiyaza muvaffak olamazsınız” demiştir. İngiliz muhbir bu sözüyle bölgede yaşayan Ermenileri hem devlet kurmaları gerektiği konusunda kışkırtmakta hem de devlete sahibi olma yolunun kan dökmekten geçtiğini söylemektedir. Bu sözleri söyleyen İngiliz’in sürekli hareket halinde bulunduğu, bu sözleri söyledikten sonra Van’a geçtiği belgede belirtilmiştir. Belgeden ayrıca Rusların Ermenileri sürekli değişik yerlere kaydırarak Ermeniler aracılığıyla geniş bir bölgede hakimiyet kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Eserdeki 6 ve 7 numaralı belgeler, aynı konuda 1891 yılında bir gün arayla farklı kurumlara (Seraskerlik makamına ve Umur-ı Rikab-ı Harbiye Dairesine) yazılmışlardır. Her iki belgede de İğdır, Kars ve Revan’da bir araya gelen 30 bin kadar Ermeni’nin Paskalya esnasında Bayezid, Eleşkirt, Pasinler civarlarına saldırılarda bulunacakları, bu saldırılara Osmanlı topraklarında yaşayan kimi Ermenilerin de iştirak edecekleri bildirilmektedir. Söz konusu bilgiler Revan’da ticaretle uğraşan birinden alınmıştır.

Belgede Revan'dan gelen Ermenilerin Rus apoleti taşıdıkları bilgisi de yer almaktadır.

1894 tarihli 8 numaralı belge sınır geçişleri ile ilgilidir. Giriş metninde de belirtildiği üzere Ayastefanos Antlaşması'yla 1878 tarihinden itibaren Iğdır, Rus egemenliği altına girmiştir. Iğdır'a geçiş pasaportla sağlanmaktadır. Gayri resmi kanallardan Iğdır tarafında Rus ve Ermeni kaynaklı büyük bir askeri hareketliliğin yaşandığı bilgisi alınmıştır. Haberi doğrulatmak için gönderilmek istenen pasaport sahibi bir memurun Iğdır'a geçişine Rus askerleri izin vermemiştir. Aynı şekilde yerel halka da sınır geçişlerinde izin verilmemekte büyük zorluklar çıkarılmaktadır. Geçişlerde yaşanan sıkıntılardan kaynaklansa gerek sınırın öte tarafıyla ilgili haberler resmi yollardan edilememekte daha çok Iğdır'da yaşayanlarca verilen bilgiler ortalıkta dolaşmaktadır.

Çalışmadaki 9, 10, 11 numaralı belgeler (1894 tarihli) Rusların Kafkasya'dan sorumlu başkumandanının Iğdır'a yollanmasıyla ilgilidir. Başkumandanın Iğdır'a geliş amacı, Osmanlı toprağındaki aşiretlerin sürekli sınır ihlallerinde bulunmasını tahkik etmektir. Başkumandanın gelişiyile ilgili haber Bayezid'de

Erzurum'a dönen Rus kaçılarınca sözlü ifadesinden anlaşılmalıdır. Dördüncü Ordu Müşirliği, Seraskerlik ve daha üst makamlar arasında yaşanan yazışmalarda aşiretlerin sınır ihlallerine büyük yer verilmekte sorunla yakından ilgilenilmektedir. Aşiretler hayvancılıkla uğraştıklarından yeni otlak alanları bulmak için ve diğer aşiretlerle yaşadıkları husumetlerden dolayı sınır ihlallerinde bulunmaktadırlar.

12 numaralı belge, 1896 yılında Erzurum vilayeti tarafından Sadaret makamına sunulmuştur. Yazıda, sınırın öteki tarafındaki Revan livasının idarecisine, Sürmeli kazası ve Aliküçek nahiyesi idarecilerine Ermeni saldırılarını sorumlulukla hareket ederek önledikleri için Mecidî Nişanı ile taltif edilmeleri önerilmektedir. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı sınır ötesinden Ermeni saldırılarını önlemeye çalışmakta, Ermenilere karşı mücadelede yararlılık gösterenlere taltiflerde bulunmaktadır.

1898 tarihli olan 13 numaralı yazışma, Van'da yakalanan saldırı hazırlığındaki Ermeni çetesi mensubu kişilerle ilgilidir. Şüphe üzerine Van'da tutuklanan sekiz Ermeni, on beş kişilik bir fedai çetesi oluşturduklarını iki çete mensubunun Rusya'nın Iğdır

kasabasından gelerek aralarına katıldığını, Diyadin üzerinden Van'a gelirken fark edildikleri için dağılmak zorunda kaldıklarını ellerindeki silahları yere gömdüklerini itiraf ederler.

14 numaralı belgeden de sınır ötesinden Ermenilerin Kars, Van, Bitlis, Ağrı, Ahlat gibi huzursuzluk çıkarmak istedikleri yerlere çete üyelerini ve silahları Iğdır üzerinden naklettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı idarecilerinin Ermenilerinin bu hareketliliğinden haberdar olduğunu yereldeki yöneticilere yaptıkları uyarılarla önlemler almaya çalıştıklarını yazışmalardan öğrenebilmekteyiz.

15 numaralı belge, Sadaret makamıyla Erzurum vilayeti arasında yaşanan bir yazışmaya aittir. 1899 tarihli yazışmada, Rusya'nın Iğdır'da on sekiz bin kişilik bir kuvvet topladığı haberinin doğruluğunun sağlanması istenmektedir.

Eserdeki 16 numaralı evrakta, bir mülazımın ifadesine dayanılarak ortaya atılan bir haberin gerçeği yansıtmadığı Rusya ile dostane ilişkilerin devam ettirildiği yönünde 15 numaralı belgeye cevap yazılıdır. Bu tür asılsız haberlerin Amerikan misyonerleri ile

Ermeniler tarafından Osmanlı Rus askerleri arasına soğukluk sokmak için kasıtlı olarak ortaya atıldığı ifade edilmektedir. O dönemde bölgede Amerikalı misyonerlerin bulunduğunu ortaya koyması, faaliyet alanlarını göstermesi açısından önemli bir belgedir.

17 numaralı evrak, Erzurum vilayetinin konuyla ilgili yazısına karşılık niteliğindedir. Seraskerlik makamı, her ihtimale karşı Iğdır cihetine memurlar gönderilerek tahkikat yapılması gerektiğini Erzurum vilayetine bildirmektedir.

1899 yılına ait 18 numaralı belge de 9, 10, 11 numaralı belgelerde olduğu gibi sınır ihlalleri ile ilgilidir. Üst düzey bir Rus generali sınır güvenliğini kontrol için Iğdır'a gelmiş, miralayını da Bayezid'e göndermiştir. Seraskerlik makamı miralayın müzakere için Bayezid'e geldiğini haber almış, miralayın ve beraberindekilerin çok iyi ağırlanmasını, hizmette kusur edilmemesini istemiştir. Rus miralayını beraberindeki heyetle birlikte Bayezid'de hudut komutanı Tevfik Paşa'yla görüşmüş, Iğdır sınırında yaşanan sıkıntıları miralay özellikle gündeme getirmiş, en son iki Rus askerinin öldürülmesiyle ilgili olayın hukuki açıdan aydınlatılmasını istemiştir.

Daha önceki arşiv belgelerine (6, 7 numaralı belgeler) konu olduğu gibi 19 numaralı belgenin konusu da Ermenilerle ilgili alınan ihbarlar üzerinedir. Seraskerlik makamınca yazılan bu yazıya göre Iğdır, Kağızman, Kars taraflarında sekiz-on bin kadar Ermeni'nin saldırı amaçlı talim yaptıkları Diyadin'e gelen Bulanıklı üç kişi tarafından ihbar edilmiştir. Saldırı hazırlığı içerisinde olanlar arasında molla kıyafetli kişiler bulunmaktadır. Talim yapanlar Bayezid Muş, Eleşgirt taraflarına saldırmayı planlamaktadırlar. Yereldeki ihbarlarla ilgili yapılan yazışmalar Seraskerlik makamı ve dördüncü ordu müşirliği ile sınırlı kalmakta daha üst makamlara bildirilmemektedir. Bu tür ihbarlar alındığında iki makam arasındaki yazışmalarda alınacak tedbirlerle ilgili olarak sadece sınır kontrollerinin sıkılaştırılması istenmektedir.

1903 tarihli 20 numaralı yazı da saldırı hazırlığı yapan Ermenilerle ilgilidir. Bu yazıyı diğer ihbar yazılarından farklı kılan, Sadaret makamından Dahiliye Nezareti'ne ve Seraskerlik makamına hitaben yazılmış olmasıdır. Yazıda beş yüz kadar Ermeni'nin Iğdır ve Kars dolaylarında toplandıkları belirtilmiş; herhangi bir çatışmaya mahal verilmemesi için Hariciye

Nezareti'nce Petersburg sefaretine tebligat yapıldığı bildirilmektedir. Ayrıca konuyla ilgili Van, Bitlis, Erzurum vilayetlerine de yazılı emirler gönderilmiş, gerekli tedbirleri almaları, ahaliden birinin diğerine müdahalesine diğer bir ifadeyle çatışmaları tetikleyecek kıvılcımlar çıkmasına izin verilmemesi, mülki idarecilerden istenmiştir. Böylesi üst düzey yazışma ve geniş çaplı tedbirlerin nedeni beş yüz kadar Ermeni'nin toplandığına dair yazının Kars şebenderliği (başkonso-losluğu) gibi resmi bir makam tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Görüldüğü üzere yereldeki gayri resmi ihbar ve haberler ne denli büyük tehdit ve rakamlarla ilgili olsa da resmi makamlarca çok fazla ciddiye alınmamakta seraskerlik ve dördüncü ordu düzeyinde tedbirlerle geçiştirilmektedir.

21 numaralı (1903) belgede, bir Ermeni komitesi reisinin yasa dışı evrakla birlikte Rus kuvvetleri tarafından Iğdır'da gözaltına alındığı bildirilmektedir. Hariciye Nezareti ilgili yazıda, Bayezid mutasarrıflığından konunun takipçisi olmasını istemektedir. Yazının önemli olan tarafı, bölgede bulunan Rusların ayrılıkçı Ermenilere dönük mücadele içinde olduğunun ortaya koymasıdır.

1903 tarihli 22 numaralı yazı ile 1904 tarihli 24 numaralı yazı, üst düzey Rus yöneticilerinin ve askerlerinin Iğdır ile Bayezid ve sınırdaki diğer iller arasında sürekli gidip gelmelerini konu almaktadır.

23 numaralı yazı (1904), yine Ermenilerin Ruslara karşı da tehdit oluşturduğunu göstermektedir. Söz konusu yazıda Rusya'nın Iğdır kazası nacanlığının oradaki Ermeniler tarafından telef edildiği bildirilmektedir. Bu yazılardan, Ermenilerin faaliyetlerinin Osmanlı ve Müslüman ahali ile sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Özette belirtildiği üzere 24 numaralı yazı, üst düzey Rus yöneticilerinin ve askerlerinin Iğdır ile Bayezid ve sınırdaki diğer iller arasında sürekli gidip gelmelerini konu almaktadır. Rus subay ve yöneticilerinin bölgede bulunma nedenlerinin ve hareket güzergâhlarının takip altında tutulması Sadaret ve Hariciye makamlarınca bölgedeki makamlardan istenmektedir. O dönemlerde Bayezid, Van, Erzurum'da Rus konsolosluklarının bulunması ve Iğdır yoluyla bu konsolosluklara sık sık ziyaretlerin gerçekleştirilmesi kayda değerdir.

25 numaralı olan 1907 tarihli yazışma, yine Rus zabitlerinin sınırı izinsiz geçmeleriyle ilgilidir. Rus zabitlerinin izin almadan Bayezid konsoloslukuna gidip gelmeleri, merkezi yönetimin dikkatini çekmiş ve yönetimi rahatsız etmiştir. Konuyla ilgili olarak sadaret makamından gelen yazıda, sınırın geliş güzel kontrolsüz kullanılması karşısında duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Yazıda, haber verilip müsaade alınmadıkça kimsenin sınırı geçemeyeceği kararı iletilmiştir.

26 numaralı belge (1908), bozulan sınır işaretlerinin tamiri ve yenilenmesi ile ilgilidir. Sadarettten Harbiye Nezareti Vekaletine gönderilmiştir. Sınır işaretlerini düzeltmek için Osmanlı ve Rus tarafları askerler görevlendirmiştir. Bu askerler belirtilen tarihte Iğdır'da hazır bulunacakları ilgili yazıda belirtilmiştir. Rusların sınır kontrollerine gerekli hassasiyeti göstermesi, sınır işaretleri üzerindeki dikkati var olan sınır hattının Ruslar tarafından kalıcı sınırlar olarak görüldüğünü göstermektedir. Rusların bu tavrı Ermenileri belli bir süre kontrol altında tutmaya çalıştıklarının da göstergesi konumundadır. Nitekim Bolşevik İhtilali

sonucu Rusların bölgesi tahliyesi Ermenileri hareketlendirmiştir.

27 numaralı yazıda (1914), yapılan kontroller sonucunda Rusların Iğdır'da pek fazla asker bulundurmadığı ve Rusların daha çok Kars ve Sarıkamış mevkilerinde asker yığınağı yaptıkları Dahiliye Nezareti'nce bildirilmiştir. Bu yazıdan, Osmanlı'nın sınırın öte tarafı olan Iğdır'ı sürekli gözlem altında bulundurduğu anlaşılmaktadır.

28 numaralı yazı (1914) da sınır kontrolleri ile ilgilidir. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla sınırın Iğdır tarafındaki Rus hareketliliği ile ilgili haberler, düzenli olarak merkeze iletilmektedir. Bu yazıda Rusların Gümrü'de yedi bin askeri topladığı bildirilmektedir. Ayrıca yazıda, Rusların Iğdır'dan İran sınırına doğru giden yolları bölge ahalisine tamir ettirdiği bilgisi yer almaktadır.

24 Ağustos 1918 tarihli 29 numaralı belge Gümrü, Ahıska, Ahilkelek, Iğdır'ın ve Sürmeli sancağının içinde yer aldığı bölgenin geçici idaresi ile ilgilidir. Daha önce de izah edildiği üzere Rusya'da yaşanan ihtilal sonrasında Rus askerleri, sınırdaki bazı

bölgelerden çekilmiş ve bunun sonucunda bahsi geçen yerlerin idaresi ve statüsü ile ilgili belirsizlikler yaşanmıştı. 2-3 Aralık'ta imzalanacak olan Gümrü Antlaşması'na kadar Sürmeli Gümrü'ye, Ahilkelek Ahıska'ya bağlanarak, on kazalı iki liva oluşturulacak ve bu iki liva için tayin edilen vali, Batum ve Kars sancaklarına bakacaktı. Söz konusu iki liva için kaymakam, polis, jandarma, mal müdürü, sulh hakimi atanacak, Ruslar zamanında geçerli olan vergiler aynen halktan tahsil edilmeye devam edilecekti.

Yukarıdaki yazının akabinde düzenlenen 30 numaralı Meclis-i Vükela mazbatası doğrultusunda Dahiliye müsteşarının başkanlığında toplanan heyetin kaleme aldığı raporda, Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) ahalisinin içinde bulunduğu sefaletten dolayı askere alma, vergi gibi yükümlülüklerin hafifletilmesi veya ertelenmesi kararı alınmıştır. Gümrü, Ahıska, Ahilkelek, Sürmeli sancakları ise Osmanlı devletine ilhak edilmediğinden bu yerlere Elviye-i Selase'de olduğu gibi memur atanamayacağı için bu sancakların iki livaya ayrılarak özel kanunlarla yönetilmesi gerektiği karara bağlanmıştır. 29 ve 30 numaralı belgelerden 1918-1920 arasında Gümrü, Ahıska,

Ahilkelek, Sürmeli'nin statüsü belirlenemediği için yürütülecek politikalar konusunda belirsizlikler yaşandığı anlaşılmaktadır. Her iki rapordan, o dönemde bölge halkının sefillik ve muhtaçlık içinde bulunduğunu öğrenebilmekteyiz.

31 numaralı belge, 1918 tarihine ait olup Kars'tan Harbiye Nezareti'ne yazılmış şifreli bir yazıdır. Yazıdan anlaşıldığına göre Rusya'da meydana gelen ihtilal kaynaklı olarak 1918-1920 yılları arasında Iğdır ve çevresinde yaşanan siyasi belirsizlikten Ermeniler istifade etmeye çalışmışlardır. Ermeniler, Iğdır ve çevresine asker ve teçhizat yığmış, Müslüman ahalinin mallarına zorla el koymaya başlamıştır. Ermeni saldırılarına Müslüman halk karşı koymuşsa da silah üstünlüğüne sahip olan Ermeniler, pek çok Müslümanın kanını akıtmıştır.

32 ve 33 numaralı yazışmalar da Ermenilerin, Rusların Iğdır'ı tahliyesi üzerine bölgede başlattıkları baskı ve zulümler üzerinedir. Ermeniler, gençleri toplayarak bilinmeyen yerlere götürmüşlerdir ve götürdükleri bu gençlerden bir daha haber alınamamıştır. Birçok Müslüman da Bayezid'e kaçmış, çektikleri

telgraflarla Ermenilerin zulmünü anlatmış, geride kalanların kurtarılmasını talep etmişlerdir.

34 numaralı belge, İrade-i Milliye Gazetesi'nin 10 Ekim 1919 tarihli sayısında yayımlanan iki mektubu ihtiva etmektedir. Birinci mektup, 30 Ağustos 1919 tarihinde Ermenilerin liderlerinden Haçator Ağa tarafından Iğdır ve çevresindeki Kürt aşiret liderlerine gönderilmiştir.

Mektupta, Kürtlere karşı oldukça nazik ve övgü dolu bir üslup kullanılarak Ermenilerin Kürtlerle sıcak, dostane bir ilişki kurmak istedikleri, taraflar arasındaki iyi ilişkilerden her iki zümrenin de büyük faydalar sağlayacağı ifade edilmiş; ancak Kürtlerin Ermenilerle uzlaşma yoluna gitmemesinden dolayı sitemlerde bulunulmuştur. Haçator Ağa, Ermeni yönetici ve askerlerle görüştüktan sonra mektubu kaleme aldığını söylemektedir. Mektubunda Ermeni toplumunun ileri gelenlerinin ve askerlerin Kürtlerle birlikte hareket etmeyi çok istediklerini belirtmektedir. Haçator Ağa, mektupta yaptığı teklife hemen cevap verilmesini, Kürt aşiret reislerinin anlaşmak için şartlarını sunmalarını istemektedir. Kürtlerin talepleri Ermeni hükümetince yerine getirilecek, Kürtlerin

istedikleri bölgelerde huzur içinde yaşamaları teminat altına alınacaktır. Yapılan teklif ve vaatleri görüşmek üzere Kürtlerin uygun gördüğü yer ve tarihte Ermenilerin görüşmeye hazır oldukları da mektupta ifade edilmiştir.

Haçator Ağa'nın mektubuna cevaben 4 Eylül 1919 tarihinde Kürt aşiret reislerinden Hamit Bey, Ali Mirza Bey, Ahmet Hasu Ağa, Yusuf Ağa imzasıyla bir mektup kaleme alınmıştır. Ermenilere cevaben Kürtlerin mektupta yazdıkları şeyler, Kürtlerin Osmanlı'ya ve İslam'a bağlılıklarının en veciz örneğini teşkil etmektedir. Cevap mektubunda özetle şunlar yer almaktadır: Ermeniler, İslam'ın hoşgörüsü altında mutlu mesut yaşarken dahi gizli emeller peşinde hareket etmiş, ilk fırsatta Osmanlı'ya ihanet ederek Rus ordularına iltihak etmişlerdir. Maksatlarını ifşa eden Ermenilerle, Kürtlerin uzlaşmasına imkân kalmamıştır. Özellikle son beş yıl içerisinde Müslümanlara uyguladıkları zulüm ortadayken Kürtlerin Ermeniler ile işbirliği yapması düşünülemez. Ermenilerin bu zulmü sürdükçe hiçbir zaman kan dökme taraftarı olmayan Kürtler Ermenilerle mücadele edecek, Ermenilerin ihanetini cezalandıracak, İslam'a yönelik

Ermeni tehditlerini var güçleriyle engellemeye çalışacaklardır. Kürtlerle Ermenilerin barış içinde yaşamaları, Ermenilerin yerine getirecekleri altı şarta bağlıdır. Bu şartlar gereği: Barış sağlanıncaya kadar Ermeniler Aras'tan Iğdır tarafına geçmeyecek, Iğdır yöresini tahliye ederek Kürtlere bırakacak, Iğdır'da kalan Ermeniler Kürtlerin belirlediği kanunlara itaat edecek ve kesinlikle silah taşımayacak, Aras'ın öte tarafında kalan Müslümanların can ve mal güvenliği garanti altına alınacaktır.

Bu şartlar yerine getirildiği takdirde Kürtler, mücadeleyi bırakacak barış görüşmeleri başlayacaktır. Aksi takdirde Kürtler, kanlarının son damlasına kadar İslam'ı savunmaya devam edeceklerdir.

35 numaralı yazı, 3 Şubat 1920 tarihinde Kazım Karabekir imzasıyla Harbiye Nezareti'ne yazılmıştır. Paşa bu yazıda, asılsız haber ve ihbarlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Sınırın öte tarafında Ermenilerin hareketliliğine yönelik haberlerin güvenilirliği doğrulanmadıkça valiler tarafından Harbiye Nezareti'ne yazı yazılmaması istenmiştir.

Eserdeki 36 numaralı yazı da Ermenilerle ilgili asılsız haberlerden duyulan rahatsızlığı bildirmek amacıyla Dahiliye Nezareti tarafından Erzurum vilayetine gönderilmiştir.

30 Haziran 1920 tarihli 37 numaralı belge, 3. Fırka Kumandanlığına hitaben kaleme alınmış on altı maddelik bir rapordur. Raporda Iğdır, Sarıkamış, Kağızman'ı içine alan bölgede yaşlı, kadın, çocuk dinlemeden Ermenilerin yaptığı katliam, uyguladıkları vahşet, Müslümanlara yönelik soykırımları köylerin isimleri tek tek zikredilerek ortaya konulmuştur.

38, 39, 40 numaralı belgeler Kafkasya, Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesini gösteren haritalardan oluşmaktadır. Haritalar yerleşim yerleri bakımında oldukça detaylı bir şekilde hazırlanmıştır. Tarih ve coğrafya alanındaki çalışmalara kaynaklık edecek niteliktedirler.

41-80 arası numaralı belgeler 1728 yılına ait, Revan livasının nüfus ve hasılatını içeren kapsamlı bir defterdir. III. Ahmed'in tuğrasının çekildiği bu defterde Revan livası 13 nahiyeden oluşmaktadır. Nahiyelerden Sürmeli, Iğdır, Aralık nahiyeleri günümüz

Iğdır şehrini oluşturmaktadır. Bu üç nahiyede toplamda yaklaşık 10.222 kişi meskündür. Bunların 7239'u Müslüman olup Müslümanların gayrimüslimlere oranı % 70'tir. Gayrimüslimler Sürmeli, Kulb, Iğdır, Kızılzekir, Pulur, Panik, Evcı, Atlı Kışlağı, Ahurlu gibi belli merkezlerde toplanmıştır. Müslüman ahali ise daha geniş bir coğrafyaya, sayıca daha fazla köye yerleşmişlerdir. Köy isimleri içerisinde Osmanlıca olmayanlar bir elin parmaklarını geçemeyecek kadar azdır. Köy isimlerinin çoğu İslami inanç ve geleneklerle ilgili isimlerdir: Sofular, Can Derviş, Monla Ömer, Ahi Mehmed, Erhacı, Hud Abad gibi.

Defterde Sürmeli 48, Iğdır 68, Aralık 36 köyden müteşekkildir. 152 köyden 58'i diğer bir ifadeyle köylerin %40'ı boştur. Bu durumu o dönemdeki Osmanlı-İran mücadelesine, toprakların sürekli taraflar arasında el değiştirmesine bağlamak mümkündür.

Iğdır'la ilgili Osmanlı arşivlerindeki belgeler daha çok merkez ile taşra idaresi arasındaki yazışmalar şeklindedir. Yazışmalar daha ziyade Seraskerlik makamı, Dördüncü Ordu Müşirliği, Erzurum Vilayeti arasında cereyan etmektedir. Yazışmaların birkaçı ise

Sadaret makamı ile Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerince gerçekleştirilmiştir.

Bu yazışmalar çoğunlukla 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında yapılmışlardır. Bu yazışmalara Iğdır'ın konu olmasının nedeni, şüphesiz ki bir serhat bölesi olmasından kaynaklanmaktadır. Iğdır ve çevresi tarih boyunca güç ve hakimiyet mücadelelerine sahne olmuş ve tarih boyunca Iğdır serhat bölgesi olma özelliğini korumuştur.

Bölgede birçok farklı kültür, inanç, gelenek, akım ve devlet hüküm sürmüştür ve izler bırakmıştır. Bu itibarla bundan sonra da Iğdır'la ilgili yapılacak olan tarihi, sosyal, kültürel, sosyolojik çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları: Belge imaj ve özetleri kısmında arşiv fon, defter, dosya ve belge bilgileri verilmiştir.

Araştırma Eserler

Albayrak Gazetesi, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2009.

Aras, Kemal, *XIX. Yüzyılda Revan Muhacirleri*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars 2010.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, Hazırlayanlar: İsa Özkul, Uğurhan Demirbaş ve diğerleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara 1997.

Atnur, İbrahim Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçwan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Buyruk, Hasan, "*Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Iğdır*", Iğdır Belediyesi Yayınları, Iğdır 2006.

Buyruk, Hasan, *Iğdır ve Yöresinde Ermeni Mezalimi*, Güneş Vakfı Yayınları, 2008.

Ceylan, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*, cilt 1, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008.

Çetinkaya, Nihat, *Iğdır Tarihi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996.

Demirel, Muammer, “Osmanlı Belgelerine Göre Iğdır ve Çevresinde Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliam”, *Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu (24-27 Nisan 1995)*, *Iğdır Bildiriler Kitabı*, Ankara 1997.

Demirel, Muammer, *Iğdır, Tarihi Geçekler ve Ermeniler*, Iğdır Valiliği Yayınları, 1995.

Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Üçdal Neşriyat, cilt 1-2, İstanbul 1985.

Geyikoğlu, Hasan, *Selçuklulardan Safevilere Sa'd Çukuru*, Erzurum Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1998.

Güner, İbrahim, “İğdır’da Nüfus Verileri”, *İğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu*, İğdır Valiliği Yayınları, Ankara 1997.

Güner, İbrahim, “Kafkaski Kalender Yıllığı’ndaki İğdır’la İlgili Nüfus Verilerine Coğrafi Bir Yaklaşım”, *İğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu*, 24-27 Nisan 1995.

Güner, İbrahim, *İlimiz İğdır*, İl Milli Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yayınları, İğdır 1993.

<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>.

Ilgaz, Selçuk, *Osmanlı Hakimiyetinde Revan (Çukur Sa’ad) (XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Sosyo-Ekonomik Tarih)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010.

İnalcık, Halil, *Hasbağçe’de Ays u Tarab, Nedimler ve Şairler, Mutribler*, İş Bankası Yay, İstanbul 2016.

İrade-i Milliye, Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle, Koordinatör Erdoğan Tunç, Hazırlayanlar: Alim Yıldız-Şeref Boyraz-Ahmet Bozdoğan-Mehmet Ali Şimşek-Yunus Ayata, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2014.

İvecan, Raif, *Osmanlı Hakimiyetinde Revan (1724-1746)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, cilt 8, 9, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, “İravan/Revan Türkleri” *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 11, Eylül 1963.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, cilt 1, Işık Matbaası, İstanbul 1953.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Kızılkaya, Oktay, “Revan (Erivan) ve Iğdır Yöresinde Demografik Yapının Ermeniler Lehine Dönüştürülme Süreci (1828-1920)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, 2007/1.

Kızılkaya, Oktay, *Mondoros Mütarekesinden Kurtuluşta Iğdır ve Civarında Ermeni Tedhişi*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars 2005.

Konukçu, Enver, “Clavijo’nun Doğu Anadolu (Erzincan-Doğu Bayazıt) Yolculuğu (1404-1405)”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Konukçu, Enver, *Türk-Ermeni İlişkileri 21. Yüzyıla Giderken Tarihe Dostça Bakış*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2000.

Kökten, İ. Kılıç, “Kars’ın Tarih Öncesi”, *III. Tarih Kurumu Kongresi*, Ankara 1948.

Marco Polo, *Seyahatname*, Tercüman 1001 Eser, İstanbul 1978.

Oder, Kerim, *Azerbaycan*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1982.

Onk, Nizamettin, *Kafkasya’dan Anadolu’ya İğdir Tarihi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Ruy Gonzales De Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, (Çev. Ö. R. Doğrul), Ses Yayın, İstanbul 1993.

Seton Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu) Tübitak Yayınları, Ankara 1998.

Sümer, Faruk, “Kara Koyunlular” *İslam Ansiklopedisi*, cilt 7, Milli Eğitim Bakanlığı, 1977.

Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular*, TTK Yayınları, Ankara 1984.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar Tarihleri Teşkilatları ve Destanları*, Ana Yay, İstanbul 1980.

Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, Enderun Yayınevi, İstanbul 1981.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1979.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, cilt II-III, TTK Yayınları, Ankara 1988.

www.igdir.gov.tr. İğdır Valiliği.

Yücel, Yaşar-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, cilt 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

İndeks

- A
Abaran, 163
Abbas, 26, 38, 44, 55, 75, 177
Abbas Abad, 213
Abdülmeçid, 73
Abık Mercivan, 178
Adetli, 201, 214
Ağaverd, 200
Ağca Kala, 28
Ağcakışlak, 176
Ağdis, 176
Ağrı, 15, 20, 23, 24, 28, 32, 33, 34, 35, 37, 40, 63, 222
Ağrı Dağı, 15, 20, 23, 24, 28, 32, 33, 34, 35, 37, 40, 63
Ağundur, 153
Ahılkelek, 52, 60, 61
Ahışa, 130, 131, 132, 133, 135
Ahıska, 52, 60, 61, 134, 229
Ahi Mehmed, 199
Ahi Veys, 199
Ahlat, 26, 31, 33, 99, 222
Ahmed, 13, 30, 36, 47, 71, 143, 145, 163, 216, 235
Ahmed Muhtar Paşa, 47
Ahmediye, 33
Ahurlu ve Şeylü, 214
Akçakale, 150, 151, 152, 153
Akkoyunlular, 36
Akören, 176
Akpınar, 150, 151, 152, 153
Ala Kilise, 34
Alâeddin Keykubad, 32
Alahacılı, 201, 213
Alatağ, 33
Albız Kalesi, 28
Ali Han Hacılı, 201
Ali Kamerli, 214
Ali Köse, 177
Ali Mirza, 63, 143, 144, 145, 232
Ali Rıfat, 56
Alican, 66
Aliküçek, 94, 95, 221
Allam Ali Kışlağı, 213
Alparslan, 28, 29
Altınordu, 35
Alut, 200
Amarat, 200
Anadolu, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 48, 50, 60, 73, 156, 157, 159, 234, 238, 241
Ani Krallığı, 27
Ani Şehri, 28
Ankara, 65, 237, 238, 239, 240, 241, 242

Arabgirli, 199
Aralık, 21, 34, 38, 42, 50,
55, 56, 57, 58, 60, 67,
68, 136, 137, 138, 139,
153, 163, 203, 204,
205, 206, 207, 208,
209, 210, 211, 212,
213, 229, 235
Ararat, 23, 26
Aras, 15, 20, 22, 23, 24,
25, 28, 32, 33, 34, 43,
51, 55, 56, 58, 59, 60,
65, 145, 233, 237
Aratan, 213
Ardahan, 29, 30, 33, 35,
48, 61, 135, 154, 155,
229
Ardaşat, 25
Arpaçay, 29
Arslanlı Dere, 178
Arşak, 61
Artaksiyas, 25
Artvin, 60
Asboğa, 153
Astahane, 199
Asur, 23
Asya, 25, 28, 30, 32, 241
Aşağısalut, 153
Aşut, 26
Atlu Kışlağı, 213
Atlucalı, 201
Atranik, 61
Ayastefanos, 47, 48, 220
Ayıderesi, 153
Azerbaycan, 15, 19, 24,
25, 39, 40, 42, 43, 45,
52, 65, 159, 234, 241

B

Bagratlı, 26
Bağdad, 39, 40

Baharlı, 41
Bakü, 43, 50
Başköy, 56, 60, 153
Başmercivan Kışlağı, 178
Batum, 48, 52, 54, 60, 61,
131, 135, 154, 155, 229
Bayezid, 71, 73, 83, 85,
87, 89, 91, 93, 97, 107,
109, 111, 115, 120,
121, 122, 123, 127,
129, 141, 219, 221,
223, 224, 226, 227, 231
Berati, 176
Berlin, 48, 50
Beyazıt, 45, 68
Beyköy, 153
Bitlis, 99, 113, 222, 225
Bizans, 25, 26, 27, 28, 29
Bolşevik, 50, 52, 228
Boyalı, 153
Bozalan, 213
Börk, 179
Böyrek, 179
Brest-Litovsk, 50

C

Can Derviş, 177
Cebel-i Dürz, 72, 73, 217
Celaledin, 30, 31, 32
Celayirli, 214
Celayirliler, 34
Cengiz, 30, 32
Cengizli, 32
Cennetabad, 64
Cenub-i Garbi, 61
Cihan Şah, 36
Cihangir Bey, 61
Cihangiroğlu, 56, 58, 60
Cilavijo, 35
Culfa, 38
Cyrus, 24

Ç

Çağrı Bey, 27, 28
Çaldıran, 37
Çaraklı, 199
Çarıkcılı, 199
Çepni, 177
Çıldır, 28, 29
Çıplaklı, 153
Çidemli, 201
Çilhane, 52
Çoruh, 29
Çukur Saad, 19

D

Darius, 25
Davudlu, 200
Davudlu-yı Sufla, 202
Dehne, 59
Derbend, 42
Dereçiçek, 163
Derekendi, 177
Derelegez, 61
Dereleyez, 60
Derzili, 214
Develialiköy, 153
Dikran, 61
Dilaver, 39
Diojen, 29
Divin, 26, 27, 29
Diyadin, 97, 111, 222,
224
Dize, 62, 64
Doğanşalı, 201
Doğanşalı-yı Sufla, 202
Doğubayazıt, 21, 24, 51,
58, 63, 65, 68
Dolhanof, 60
Domanıç, 32
Doro, 55, 61
Durmuş Kışlağı, 200
Dündar Bey, 31

E

Ebu'l-Evsar Şavur, 29
Eçmiadzin, 60
Edirne, 47
Ekber Ramazan, 55
Ekerek, 178
Elegez, 27
Eleşkird, 37, 83, 85, 99,
111
Emeviler, 26
Emince, 213
Emir Bey, 57, 59
Enver Paşa, 51
Erdebil, 36, 37, 39
Erhacı, 66, 199, 235
Erivan, 21, 43, 44, 49, 75,
99, 240
Ermenistan, 15, 19, 45,
49, 55, 67
Ertuğrul Bey, 31
Erzincan, 37, 50, 87, 238,
241
Erzurum, 15, 20, 25, 26,
30, 33, 37, 40, 42, 47,
59, 65, 75, 85, 89, 91,
93, 95, 101, 105, 113,
115, 117, 123, 127,
129, 141, 146, 147,
149, 154, 155, 161,
221, 222, 223, 225,
227, 234, 236, 237,
238, 239
Evcı, 200, 235
Evliya Çelebi, 40, 238

F

Felalı, 214
Fırat, 23, 31

G

Gazan Han, 33

Gazi Osman Paşa, 47
Gemerli, 56, 57, 58, 60,
61
Gence, 24, 29, 43, 46
Gerni, 35, 163
Göde Ahmed, 36
Gödekli, 213
Gökçe Göl, 24, 61
Gökçeli, 21
Göktaş, 176
Gülistan, 43
Güllüce, 177
Gümrü, 45, 52, 66, 67,
99, 129, 130, 131, 132,
133, 135, 228, 229
Gürcistan, 26, 27, 29, 39,
42, 67
Gürki, 201

H

Habib Bin Mesleme, 25
Hacı Halil, 52
Hacıbayram, 153
Haçator, 61, 142, 143,
144, 145, 231, 232
Haçık, 61
Hadım Kışlağı, 178
Hakmehmet, 62
Halfeli, 66
Halife Becenek, 176
Halifeli, 199
Halil, 63, 239
Hamid Bey, 143, 145
Harabe, 62
Haramlı, 176
Harzemşah, 30, 32
Hasan Han, 178
Haso, 143, 144, 145
Hatti, 22
Hayırbeyli, 153
Hemedan, 36

Hilmi, 63
Hodulu, 202
Horasan, 29, 37
Hoşhaber, 66, 199
Hoy, 34, 38, 40
Huda Abad, 213
Hurriler, 22
Hülagü, 32, 33
Hüsameddin Hızır, 30
Hüsameddin İsa, 31

I

Iğdır, 2, 15, 16, 17, 19,
20, 21, 22, 23, 24, 25,
28, 29, 30, 33, 34, 35,
36, 38, 40, 41, 42, 43,
49, 50, 51, 52, 53, 55,
56, 57, 59, 60, 61, 62,
63, 64, 66, 67, 68, 71,
72, 73, 74, 75, 77, 79,
80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 96, 97, 98, 99,
100, 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 123,
124, 125, 127, 128,
129, 137, 139, 140,
141, 142, 145, 147,
148, 149, 150, 151,
152, 153, 155, 161,
163, 180, 181, 182,
183, 184, 185, 186,
187, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194,
195, 196, 197, 198,
199, 215, 216, 217,
218, 219, 220, 222,

- 223, 224, 225, 226,
227, 228, 229, 230,
231, 233, 234, 235,
236, 237, 238, 239,
240, 241, 242
- İ
- İbrahim, 42, 56, 58, 60,
237, 239
- İbrahim Abad, 199
- İbrahim Hacılı, 202
- İdir Mava, 41
- İlhanlılar, 33
- İncesu, 62, 178
- İran, 15, 19, 21, 24, 25,
31, 32, 33, 39, 42, 43,
45, 46, 49, 59, 67, 99,
129, 217, 228, 235
- İskender, 25, 36
- İsmail, 36, 37, 242
- İstanbul, 37, 38, 40, 59,
75, 85, 97, 161, 238,
239, 240, 241, 242
- K
- Kadıkışlak, 62
- Kafkasya, 32, 46, 53, 60,
76, 77, 79, 88, 89, 90,
91, 99, 156, 157, 158,
159, 220, 234, 241
- Kağın, 178
- Kağızman, 20, 31, 33, 40,
51, 61, 110, 111, 112,
113, 224, 234
- Kahire, 159
- Kalacan-ı Sufla, 178
- Kalacan-ı Ulya, 178
- Kalacık, 214
- Kamışlı, 179
- Kara Çullı, 200
- Kara Hacılı, 201, 214
- Kara Hisar, 201
- Kara Kala, 178
- Kara Mehmed, 199
- Kara Veli, 213
- Karabağ, 24, 28, 39, 43,
45
- Karabahadır, 32
- Karabulak, 62, 178
- Karacalar Kışlağı, 201
- Karaçayır, 150, 151, 152,
153
- Karadağ, 32
- Karakale, 44
- Karakilise, 51, 89
- Karakoyunlu, 21, 34, 35,
36, 68, 214
- Karaoğlu, 150, 151, 152,
153
- Karaören, 177
- Kars, 15, 20, 26, 28, 29,
30, 33, 35, 46, 48, 60,
61, 65, 66, 67, 68, 73,
81, 82, 83, 84, 85, 99,
110, 111, 113, 126,
127, 131, 135, 136,
137, 138, 139, 153,
154, 155, 219, 222,
224, 225, 228, 229,
230, 237, 238, 240, 241
- Kasım Can, 199
- Kasr-ı Şirin, 40
- Katırlı, 178
- Katranlı, 153
- Kazacı, 62
- Kazancı, 200
- Kazım Karabekir, 65, 146,
147, 233
- Kebay, 176
- Keday, 214
- Kemaleddin Kâmyar, 32
- Kenzek, 177

Kerpi, 163
Kırkbulak, 163
Kırkpınar, 150, 151, 152,
153
Kışlak-1 Cafer, 200
Kışlak-1 Kızılbulak, 178
Kışlak-1 Zekirli, 200
Kızıl Kala, 201
Kızıl Zekir, 199
Kızılkışlak, 177
Kimmerler, 23
Konstantin, 27
Konurlu, 213
Korhan, 40
Kostak Bey Kışlağı, 200
Kostak Kışlağı, 213
Kösedağ, 32
Kösedağı, 99
Kuba, 43
Kulb, 28, 58, 62, 114,
115, 153, 176, 235
Kuruağac, 177
Kuzugüdenli, 214
Küllük, 62
Künbed, 201
Kür, 26, 29
Kür Nehri, 26
Kürekli, 200
Kürekli Nazar Ali, 201
Kürekli-i Sufia, 200
Kürekli-i Ulya, 200
Kütlü, 213

L
Laloğlu, 150, 151, 152,
153

M
Mağribabad, 199
Makü, 163
Malazgirt, 29

Marco Polo, 34, 241
Markara, 66
Medler, 24
Mehmed, 19, 39, 103,
111, 235
Melekli, 55
Melik Şah, 28, 29, 30
Mengü, 32
Menua, 23
Meşi Kışlağı, 213
Mezra-1 Ağrınca, 176
Mezra-1 Kabalı, 177
Mezra-1 Mecitligöl, 177
Mezra-1 Sarı Abdal, 179
Mısır, 159
Molla Ahmed, 199
Molla Hamid, 55
Molla Muhtar, 55
Mondros, 53
Monla Ömer, 177, 235
Moskova, 67
Muhiddin, 63, 64
Muhiddin Bey, 63
Murad, 38, 39
Murad Kışlağı, 213
Mustafa Arif, 141
Musul, 34
Muş, 111, 224
Mürşid Ali Kışlağı, 202

N
Nadir Şah, 42, 43
Nahçıvan, 15, 19, 20, 26,
34, 35, 37, 38, 39, 42,
43, 44, 45, 46, 52, 54,
58, 61, 63, 65, 67, 99,
137, 163, 237
Nahrıkıran, 177
Nakırlı, 213
Nasuh Paşa, 38
Necafali, 62

Nevce, 201
Nevruzlu, 199
Nizamü'l-Mülk, 28
Novoselim, 153

O

Oba, 62
Odalar, 153
Oltu, 60, 61
Oluklu, 52
Ordubad, 52, 61
Ordubat, 38, 45
Orgof, 120, 121
Oruc, 214
Osman Nuri, 64
Osmanlı, 2, 13, 16, 18,
31, 34, 37, 38, 39, 40,
42, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 54, 56, 58,
59, 73, 74, 75, 85, 89,
91, 92, 99, 107, 113,
122, 124, 125, 130,
131, 132, 133, 135,
139, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 161,
163, 215, 217, 218,
219, 220, 221, 222,
223, 226, 227, 228,
229, 232, 235, 237,
238, 240, 242

Ö

Öküzlü, 201

P

Panik, 200, 235
Pasinler, 37, 83, 85, 219
Peçenek, 27
Perçini Gölü, 179
Perçinis, 177
Pernovit, 176

Pers, 24, 25
Petersburg, 113, 225
Petro, 45
Pulur, 200, 235

R

Rahatlı, 201
Resullü, 202
Reşid Bey, 60
Revan, 21, 22, 28, 38, 39,
40, 42, 43, 44, 46, 49,
77, 82, 83, 84, 85, 87,
94, 95, 160, 161, 162,
163, 215, 218, 219,
221, 234, 237, 240
Rıza Bey, 55
Rıza Paşa, 105, 111
Rusa, 24
Rusya, 43, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 67, 77, 79, 80,
81, 85, 86, 87, 89, 90,
91, 93, 95, 97, 101,
102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109,
114, 115, 116, 117,
118, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 125,
126, 128, 129, 222,
223, 226, 229, 230
Rüstemlü, 201
Rüşdü Bey, 55

S

Saad, 22, 27, 37, 38, 39
Safevi, 37, 38, 39
Sahat, 22, 33, 35, 36, 37
Sakalar, 24
Samson, 61
Saraçlu, 77
Sarı Çoban, 61, 200
Saricalar Kışlağı, 201

Sarıkamış, 65, 126, 127,
129, 153, 228, 234
Sasaniler, 25
Sederek, 163
Sefer Kulu Kışlağı, 214
Selçuklular, 27, 28
Selevkos, 25
Selim, 37, 150, 151, 152
Serdar Bulağı, 33
Serderabad, 51, 52
Sırbistan, 81, 219
Sicirli, 214
Sofular, 176, 235
Sögüt, 32
Sögütlü, 178
Sultan Ali Kışlağı, 213
Sungur Tigin, 31
Sükü, 179
Süleyman Şah, 30, 31
Sürmari, 19
Sürmeli, 19, 20, 26, 27,
28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 37, 38, 40, 42,
44, 49, 52, 55, 58, 60,
62, 70, 71, 94, 95, 130,
131, 132, 133, 134,
135, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 173,
174, 175, 176, 221,
229, 235
Süveys, 159

Ş

Şah İsmail, 37
Şahtahtı, 67
Şamdan Gelen, 201
Şamdangelen Kışlağı, 214
Şeddadlı, 29
Şeddadoğlu, 27
Şehermanlı, 213

Şehirken Depe, 214
Şeiylü ve Ahurlu, 214
Şeki, 43
Şemseddinov, 60
Şerafeddin Azdera, 30, 31
Şerur, 52, 59, 60, 61
Şerür, 163
Şeşdepe, 177
Şeyh Hasan, 199
Şıracı, 201
Şirvan, 37, 43
Şürbahanlı, 213
Şüregel, 163

T

Taşburun, 64
Taşlı, 201
Taşnak, 60
Tavusgünlü, 177
Tebriz, 34, 37, 38, 40
Tecirli, 200
Temür Sahan, 177
Temürli Kışlak, 202
Terek, 153
Tevfik Paşa, 107, 224
Tevrat, 23
Tiflis, 30, 35
Timur, 34, 35, 241
Tuğrul Bey, 28
Tuna, 27
Tuşpa, 23
Tuzluca, 18, 34, 52, 55,
58, 60, 62, 68
Türkistan, 27
Türkiye, 15, 16, 19, 20,
65, 67, 241, 242
Türkmençay, 44, 45, 46

U

Uluhanlı, 58, 150, 151,
152, 153

Uluhanlılar, 60
Urartu, 23
Urartular, 23, 24, 238
Urmiye, 33
Uzlar, 27
Uzun Hasan, 36

V

Van, 17, 22, 23, 26, 34,
39, 64, 81, 97, 98, 99,
113, 117, 219, 221,
222, 225, 227

Vedi, 163
Vedibasar, 56, 58, 60, 64

Y

Yakup Şevki Paşa, 55, 59
Yakutiye, 33
Yapun, 61
Yaycı, 21, 62, 199

Yaylak-ı Aygörü, 179
Yaylak-ı Gözüğüzel, 179
Yaylak-ı Soyukbulak, 179
Yaylak-ı Yerli, 179
Yedikilise, 153
Yengice, 213
Yeniköy, 153
Yukarısalut, 153
Yusuf, 35, 143, 144, 145,
232

Z

Zağros, 22
Zallica, 153
Zeki Paşa, 87, 103
Zengete, 200
Zengezor, 61
Zengibar, 153
Zengibasar, 56, 63, 64
Zülfikar, 62